

72-73 2

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

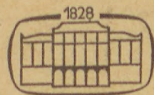
SZERKESZTI
HUSZÁR LAJOS

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI
BÍRÓNÉ SEY KATALIN GEDAI ISTVÁN

LXXII—LXXIII. ÉVFOLYAM

1973—1974

KIADJA
A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1974

TARTALOM

<i>Castelin, Karel</i> : Bemerkungen zum Schatzfund von Šilindia 1967	3
<i>Popovic, Petar</i> : Hoard of imitations of the Roman republican denars from the Belgrade National Museum	7
<i>Fitz Jenő</i> : Adatok Pannónia pénzforgalmának alakulásához Vespasianus trónra léptéig	15
<i>Sonnevend György</i> : Leletstatisztikai adatok az I. Valentinianus korbeli sisciai kisbronzokhoz	27
<i>Győrffy György</i> : A magyar pénzverés kezdeteihez	35
<i>Nagy Lóránt</i> : Adatok a késő Árpád-kori pénzek kormeghatározásához	43
<i>Pohl Artur</i> : I. Ulászló király pénzverése	49
<i>Bodor Imre</i> : Magyarország aprópénzei a XVII. század második felében	61
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben (1771—1789)	67
<i>Kahler Frigyes</i> : A debreceni helyhatósági szükségpénzek 1919-ben	75
<i>Héri Vera</i> : Augsburgi csegely a Nemzeti Múzeum éremgyűjteményében	79
<i>Makai Ágnes</i> : Magyar vitézségi érem terve 1848 nyarán	85
<i>Scheiber Sándor</i> : A héber betűjeles Árpád-házi pénzekhez	91
<i>Unger Emil</i> : Mária királynő obulusa?	91
<i>Ambrus Béla</i> : A dárdai és gattendorfi uradalmak szükségpénzei 1811-ből.	93
<i>Éremleletek</i>	97
<i>Irodalom</i>	99
<i>Társulati élet</i>	111

A végén 8 képes tábla

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

Célja a numizmatika tudományos művelése és népszerűsítése.

A Társulat kiadványa a

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A társulati tagok tagsági díja egy évre 60 Ft—.,

A Numizmatikai Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratait, valamint tudományos kérdésekben való érdeklődések, új tagok felvételi kérelme, bármilyen, a Társulattal kapcsolatos érdeklődés a Társulat címére (1085 Budapest, VIII., Csepreghy u. 4.) küldendők.

Tagdíj fizetés és egyéb pénzügyi természetű ügyekben a gazdasági ügyintéző — Lódi Józsefné — ad felvilágosítást a Társulat címén, vagy telefonján (131—058). Befizetési csekklap a Társulathoz kapható.

A Társulat könyvtára a hivatalos órák alatt (csütörtökön 1/2 6—1/2 8) áll a tagok rendelkezésére.

A Társulat tisztviselőit a hivatalos órák alatt kereshetik fel tagtársaink hivatalos ügyeikkel.

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

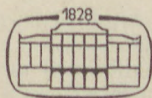
SZERKESZTI
HUSZÁR LAJOS

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI
BÍRÓNÉ SEY KATALIN GEDAI ISTVÁN

LXXII—LXXIII. ÉVFOLYAM

1973—1974

KIADJA
A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1974

TARTALOM

<i>Castelin, Karel</i> : Bemerkungen zum Schatzfund von Šilindia 1967	3
<i>Popovic, Petar</i> : Hoard of imitations of the Roman republican denars from the Belgrade National Museum	7
<i>Fitz Jenő</i> : Adatok Pannónia pénzforgalmának alakulásához Vespasianus trónra léptéig	15
<i>Sonnevend György</i> : Leletstatisztikai adatok az I. Valentinianus korbeli sisciai kisbronzokhoz	27
<i>Győrffy György</i> : A magyar pénzverés kezdeteihez	35
<i>Nagy Lóránt</i> : Adatok a késő Árpád-kori pénzek kormeghatározásához	43
<i>Pohl Artur</i> : I. Ulászló király pénzverése	49
<i>Bodor Imre</i> : Magyarország aprópénzei a XVII. század második felében	61
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Pénztörténeti adatok Kecskemét város köröztvényeiben (1771—1789)	67
<i>Kahler Frigyes</i> : A debreceni helyhatósági szükségpénzek 1919-ben	75
<i>Héri Vera</i> : Augsburgi csegely a Nemzeti Múzeum éremgyűjteményében	79
<i>Makai Ágnes</i> : Magyar vitézségi érem terve 1848 nyarán	85
<i>Scheiber Sándor</i> : A héber betűjeles Árpád-házi pénzekhez	91
<i>Unger Emil</i> : Mária királynő obulusa?	91
<i>Ambrus Béla</i> : A dárdai és gattendorfi uradalmak szükségpénzei 1811-ből.	93
<i>Éremleletek</i>	97
<i>Irodalom</i>	99
<i>Társulati élet</i>	111

A végén 8 képes tábla

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Bemerkungen zum Schatzfund von Şilindia 1967

Dem im Titel genannten, bedeutenden Funde dakischer Tetradrachmen aus Westsiebenbürgen (Rumänien), von denen 727 Stück kürzlich einer guten wissenschaftlichen Bearbeitung unterzogen werden konnten,¹ wird seitens der Numismatiker noch mehrfach Beachtung geschenkt werden. Hier sollen kurz zwei durch diesen Fund von neuem aufgeworfene Fragen angedeutet werden, die auch die Forscher ausserhalb Rumäniens interessieren.

Die Fundmünzen von Şilindia konnten durch sorgfältigen Vergleich des Zustandes und der Veränderungen der einzelnen Prägestempel (d. i. die »Charakteroskopie« französischer Forscher) in 64 verschiedene Gruppen geteilt werden, wobei die Autoren der Fundbeschreibung als neueste Erkenntnis die bedeutende Tatsache erarbeiteten, dass verschiedene, selbstständige Tetradrachmen-Typen nicht, wie bisher angenommen, in verschiedenen, örtlich getrennten Münzstätten Dakiens entstanden, sondern dass mehrere verschiedene Typen aus einer gemeinsamen Werkstätte herrühren.² Eine der dakischen Münzstätten, jene der III. Tetradrachmengruppe des Fundes, arbeitete wahrscheinlich im Umkreis Şilindias in Dakien, ein Umstand, der bei dem ersten hier angedeuteten Probleme von Bedeutung erscheint.

Die Tetradrachmen dieser III. Gruppe (48 Exemplare) von Şilindia zeigen nämlich so gut wie regelmässig auf der Rückseite Einstempelungen und Einhiebe. Zur Illustrierung führe ich einige Beispiele an:

Varianten der III. Gruppe	Gesamtzahl der Exemplare	davon Exemplare mit Einstempelung	davon Exemplare mit Einhieb
F	7	7	4
G	5	5	2
H	2	2	2
I	1	1	1
J	2	2	2
K	3	3	1
L	7	7	6
M	3	3	3
N	4	4	3

K. Pink brachte eine Zusammenstellung solcher Einstempelungen,³ die er bei älteren Tetradrachmen als »Zirkulationszeichen«, bei jüngeren als »nur ein Teil des Münzbildes, eben ein Zierat« deutete.⁴ Auch die Einhiebe erklärte Pink als Zierat.⁵ Pinks Erklärungen wären anhand des Fundes von Şilindia, dessen III. Gruppe (mit den Einstempelungen und Einhieben) nach Ansicht der Autoren aus dem Umkreis des Fundortes stammen könnte, zu überprüfen; wozu dienten die Einhiebe auf Münzen aus einer bekannten, einheimischen Werkstätte, deren Prägungen doch in einem Umkreis um diese Werkstätte gut bekannt sein mussten? Da sich sowohl Einstempelungen wie Einhiebe auch auf Fundstücken aus Ungarn und aus

¹ E. Chirilă—N. Chidioşan—I. Ordentlich—N. Kiss: Der Münzhort von Şilindia. Oradea 1972. Der Fundort liegt im Bezirk Arad.

² Für Westsiebenbürgen könnten nach Ansicht der Autoren vielleicht nur 3—4 dakische Werkstätten in Frage kommen. Zu analogen Resultaten kam der im J. 1970 verstorbene K. Kraft hinsichtlich der kaiserzeitlichen Münzstätten in Kleinasien (»kaum ein Dutzend«).

³ Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn. Budapest 1939, 38, nach Ödön Gohl, Num. közlöny 10, 1911, 26.

⁴ Ostkelten 1939, 39.

⁵ Ostkelten 1939, 40.

der Tschechoslowakei finden, wäre eine Erklärung und eventuelle Lokalisierung der Einstempelungen auch für die Nachbarländer des Fundes von Interesse.

So wie ähnliche ältere Funde enthielt auch der Schatzfund von Šilindia trotz seines beträchtlichen Umfangs keine Teilstücke der dakischen Tetradrachmen, obwohl die Existenz solcher kleinerer Münzen aus Dakien gut bekannt ist;⁶ ganz ähnlich fanden sich auch in der Slowakei die Tetradrachmen des Typus von Trniny bisher niemals mit kleineren Geprägten desselben Typus. Beim Schatz von Šilindia spielte vielleicht das Alter (die Vergrabungszeit) dabei eine gewisse Rolle. Seine drei jüngsten Münzen (XXI. Gruppe, Nr 414—416 mit 13,55 g, 13,50 g und 13,45 g) stammen nach Ansicht der Autoren vielleicht aus der Zeit um 170—160 v. d. Z., bzw. nähern sich der Mitte des 2. Jahrhunderts.⁷ Eine der möglichen Erklärungen für das Fehlen von Teilstücken wäre also, dass es in Dakien zur Prägung von kleineren Einheiten als Tetradrachmen nicht schon zur Zeit der älteren Tetradrachmen-Nachprägungen kam, sondern erst später, im Laufe des 2. Jahrhunderts. Es geht auch aus der Studie von J. Winkler und ihren Abbildungen hervor,⁸ dass wir unter den kleineren dakischen Münzeinheiten, den sogenannten »Drachmen« und den »Halbdrachmen« mit jüngeren und späteren Exemplaren rechnen müssen.

Diese Möglichkeit einer teilweisen späteren Prägung von Teilstücken könnte von Bedeutung auch für die unter dem Einfluss südöstlicher Vorbilder⁹ stehende, späte und nicht umfangreiche Tetradrachmenprägung in den slowakischen Bergen sein, wo wir ähnliche Probleme finden. Wir kennen nämlich in der Slowakei ausser den Tetradrachmen des Typus von Trniny, die zwischen 11,50 g und 9,48 g wiegen,¹⁰ und erst aus dem 1. Jahrhundert v. d. Z. stammen, noch weitere Prägungen des gleichen Typus, die aber viel leichter sind. Ihr Gewicht reicht von 6,45 g bis zu 5,17 g, ja sogar bis 3,07 g,¹¹ sodass sich die Frage erhebt, ob für sie die Bezeichnung »Didrachmen« generell richtig ist. K. Pink wies deshalb auf »Didrachmen« vom Typus Trniny mit Stückgewichten von 6,45 g und 6,12 g hin,¹² an die sich in absteigender Reihe weitere »Didrachmen« mit 5,60 g bis 5,17 g (und 3,07 g) anschliessen. Pink erklärte deshalb die sogenannten »Didrachmen« als jüngere (spätere), im Gewicht schon beträchtlich abgesunkene (ehemalige) Tetradrachmen,¹³ eine Ansicht, die durch andere Momente gestützt, bzw. aber auch geschwächt wird.¹⁴

Dagegen nahmen slowakische Forscher an, dass es sich bei diesen leichteren Prägungen um Halbstücke der (gleichzeitigen) Trniny-Tetradrachmen handelt.¹⁵ Im Hinblick auf die allgemein absinkende Entwicklung des dakischen und keltischen Münzwesens, auf den bescheideneren Münzumsatz in der Slowakei und auf das Auftreten schon von Aufschriften auf einzelnen dieser »Didrachmen« scheinen mir mehr Umstände für eine spätere Prägung und für die Richtigkeit der Ansicht von K. Pink zu sprechen.¹⁶ Dazu kommt noch, dass wir

⁶ Gohl Ödön, Num. Közlöny 5, 1906, 122—125; 25, 1926, 31—36. Pink, Ostkelten 1939, 17. J. Winkler, *Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al Daco-Geților*. Acta Musei Napocensis III, Cluj 1966, 75—89.

⁷ Chirilă, Šilindia, 71 und 72.

⁸ Winkler, *Drahma* 1966, Tafel I.

⁹ Dako-getische Prägungen, vielfach jüngeren Datums, drangen bis in die Slowakei.

¹⁰ Gohl Ödön, La trouvaille de Nagy-Bisztorecz. Congrès International de Numismatique, Paris 1900, 95 (führt als Durchschnittsgewicht von 33 Stück 9,927 g an). P. Čaplovič: Púchovské sídlisko Trniny nad Veľkým Bysterecom. Slovenská archeológia VIII-1, 1960, 183—216. Der Fund stammt von der Höhe Trniny, aber nach dem nahegelegenen Orte Veľký Bysterec wird der Typus auch als »Velkobysterecký« — also als Grossbysterecer Typus bezeichnet.

¹¹ Pink, Ostkelten 1939, 88.

¹² Aus diesen Stückgewichten ergibt sich ein Tetradrachmengewicht von mindestens 12,90 g und 12,24 g (Tetradrachmen pflegen noch etwas schwerer zu sein als zwei Didrachmen), Gewichte, die selbst von den schwersten, heute bekannten Trniny-Tetradrachmen nicht erreicht werden und die demnach gegen eine Erklärung der Prägungen mit 6,45 g bzw. 6,12 g als »Didrachmen« sprechen.

¹³ Pink, Ostkelten 1939, 88.

¹⁴ Zur Unterstützung von Pinks Erklärung könnte angeführt werden, dass die Tetradrachmen von Trniny als ältere Prägungen — so wie die oben erwähnten älteren dakischen Tetradrachmen — bisher nicht mit »Didrachmen« zusammengefounden wurden, die also später geprägt wurden und später umliefen. Gegen Pinks »Evolutionstheorie« könnte bemerkt werden, dass bisher keine Uebergangsprägungen gleichen Typs mit Gewichten zwischen etwa 9 g und etwa 7 g verzeichnet wurden.

¹⁵ V. Ondrouch, Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku, Bratislava 1964, 27. E. Kolníková, Spravodaj slov. num. spoločnosti, Bratislava, 2/1970, 5; dies., Dako-Getische Münzen und einige Probleme des keltischen Münzwesens in der Slowakei. S. C. N. V, 1971, 48.

¹⁶ Auch die »Didrachmen« norischer Typen möchte ich nicht für Halbstücke gleichzeitiger norischer Tetradrachmen derselben Typen halten, da sich dabei chronologische Schwierigkeiten ergeben; siehe SM 22, 1972, 10—18, mit Nr. 2—4 vom Oberleiserberg. Vielmehr betrachte ich sie als bereits stark reduzierte spätere Prägungen, die erst nach den norischen Tetradrachmen gleichen Typs geprägt wurden und die zum Teil auch ausserhalb des eigentlichen Noricums, also z.B. auch am Oberleiserberg (Niederösterreich) entstanden sein können.

— so wie etwa im Kaposvölgy — auch Kleinbronzen desselben Typus wie die vermeintlichen »Didrachmen« kennen.¹⁷

Wenn wir berücksichtigen, dass etwa zur Zeit Cäsars die Silberprägungen in Noricum wie im Kaposvölgy beginnen schlechter und leichter zu werden, bis sie schliesslich in der Zeit des Augustus als armselige Kupferprägungen enden, erscheint eine ähnliche Entwicklung auch für die Slowakei als durchaus wahrscheinlich. Eine Tabelle gibt unsere heutigen Probleme und Erkenntnisse bezüglich des Typus von Trniny ungefähr wieder. Der Fund von Šilindia 1967 lässt also Fragen auftauchen, die für die dakischen und keltischen Prägungen im weiteren Umkreis des Karpatenbeckens von Interesse sind, sodass wohl noch öfters auf seine Beschreibung zurückgegriffen werden wir.

Uebersicht über die Prägungen des Typus von Trniny

Datum	Münzsorte	Gewichte Metall
Ungefähr im 2. Drittel des 1. Jhdts.	»Tetradrachmen«	Ar 11,50 g
		9,48 g
Im 3. Drittel des 1. Jhdts.	Reduzierte Tetradrachmen (sogenannte »Didrachmen«)	6,45 g
		5,17 g (3,07 g)
	Bronzemünzen	Ae 6,45 5,34

Karel Castelin (Praha)

* * *

A Šilindia községben (Arad közelében) előkerült és négy román kutató által részletesen feldolgozott 727 db dák tetradrachmából álló éremlelethez szól hozzá a szerző e kis tanulmányban néhány saját megfigyelését közölve.

¹⁷ Mit 6,45 g, 5,63 g und 4,42 g im MNM, Budapest; mit 5,61 g in Wien. Ein neuer Fund solcher Bronzemünzen bei Liptovská Mara, erwähnt bei E. Kolníková, NL XXV, 1970, 144.

Hoard of imitations of the Roman Republican Denars from the Belgrade National Museum

Some time between the two World Wars, a hoard of imitations of Roman Republican coins arrived at the Belgrade National Museum. This is the only available information. We can only presume that this hoard, originates from somewhere in the vicinity of Belgrade, or possibly from Srem or Banat. This is very unfortunate since even isolated finds of imitations are very rare in these areas, while this hoard consisting solely of imitations is, as far as we know, a unique case. Imitations appear either here and there in the hoards of Republican Denars or as isolated finds.

This problem has been treated only peripherally up to now. Other authors have treated the problem of imitations only briefly, often only by reference to the existing literature.

CATALOGUE¹

(Table I.)

TYPE A	1. Obv. Female head r., on l. sceptre and LV Rev. Vivtory in biga 1., in ex. retrograde
D. Jnius Silanus, EEC 645 b., Bab. Junia 17 90—89 B.C.
Weight 2.25 gr. Diameter 1.47 mm → AR
TYPE B	2. As No. 1 3.33 gr., 1.75 mm ↗ AR
3. Obv. Youthful head r. (Apollo), on l. trident,
on r. X
Rev. As No. 1
3.24 gr., 1.66 mm ↗ AR
4. As No. 3., 3.65 gr., 1.79 mm. ↗ AR
5. As No. 3., 3.69 gr., 1.83 mm. ↗ AR
6. As No. 3., 3.10 gr., 1.82 mm. ↗ AR
TYPE C	7. Ob. »Roma« head r., on l. X
Rev. Victory in biga 1., in ex. retrograde
D. Jun. Silanus(?) RRC 646 a, Bab. Junia 16 90—89 B.C.
2.98 gr., 1.71 mm. ↗ AR
8. As No. 7., 3.04 gr., 1.73 mm. ↗ AR
9. As No. 7., 3.08 gr., 1.72 mm. ↗ AR
10. As No. 7., 3.53 gr., 1.75 mm. ↗ AR
11. As No. 7., 2.89 gr., 1.69 mm. ↗ AR
12. As No. 7., 3.58 gr., 1.74 mm. ↗ AR
13. As No. 7., 3.55 gr., 1.72 mm. ↗ AR
TYPE D	14. Obv. »Roma« head r., on l. X
Rev. As No. 7
3.03 gr., 1.86 mm. ↗ AR
TYPE E	15. Obv. Bust of Mercurius r., wearing winged pegasus; on l. caduceus.
C. Mamilius Limetanus, RRC 741, Bab. Mamilia 6. 82—81 B.C.
Rev. Victory in triga r., in ex.
C. Naevius Balbus, RRC 769, Bab. Naevia 6
78—77 B.C. 3.14 gr., 1.84 ↗ AR

Five types are distinguishable. Obverses are much better worked than reverses. Type A even has a nice image of a female face, but it is at the same time the most free interpretation

¹ The coins are defined according to: E. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, London 1952.; E. Babelon, *Monnaies de la Republique romaine*, Paris 1885.

of an original figure. It is very difficult to say which original was used as a model for this copy. It is also questionable whether there is a helmet or hair on the head. Type B is much more Barbarian and possibly represents an Apollo head. Types C and D are bigates with a fairly nicely worked head of »Roma«, and notation »X« behind the head. A bust of Mercury on the obverse of type E is most similar to the original but is at the same time the most poorly done.

Reverses are characteristic for their far higher degree of barbarization. This is perhaps because the master had a model in front of him (Denar of D. J. Silanus) which he tried to copy in detail. Perhaps he even did not know that by copying the original in detail he would produce a retrograde image on the final coins. This was not important to him. This is certainly the case for the first 6 copies (Cat. 1—6). The next 8 copies are probably imitations of Denars of the same monetar, although one cannot be hundred percent sure of this. Type E (No. 15) is stilistically most distinctive and, although a hybrid, is the closest imitation of the original. Perhaps it has a different origin.

Thus, for 4 types of obverses (not counting No. 15) there are only 2 types of reverses. Obverses are at the same time better coined, a consequence of the use of a varied quality mould. Moulds were replaced only when they became dilapidated. This was often the cause of hybrid combinations. Both types of reverses originate from the same mould. It is difficult to assume that the master was able to produce two such similar images.

From a chronological perspective, models for these imitations were issued from 90 to 77 B.C. Typologically the rest of the obverses and averses are imitations without a direct model of the money of that period. This means that the terminus post quem for the hoard would be 77 B.C. We think, however, that the date of production of these imitations should be moved forward several decades, to say about the 50 B.C. We shall explain this standing point below.

The weight of the coins falls completely within the average range of variations of the rest of the Barbarian imitations of which we know.

The following facts are important for further investigation:

The appearance of the Roman Republican Denar in Pannonia and Dacia is obviously of certain importance. The Roman penetration to the East can be followed from the very beginning of the second century when Livius² mentions Roman merchants in the Genthius state. An important role was played by the Illyrian towns, Apollonia and Dyrrhachium, on the Adriatic coast. The latter became the basis of Roman expansion into the Balkans.³ Coming from several directions⁴ the Romans appeared in Dacia during the second century.⁵ It is not difficult to guess why their destination was Dacia. The wealth of the area was not the only factor in the Roman's decision. The location of the well known trade routes of Greek merchants who had been in close contact with the Getae and Dacians for a long period was also of consideration.⁶ It seems that Pannonia was still »terra incognita«, populated by wild Barbarian tribes which everybody preferred to avoid. This process was particularly accelerated after the 146 B.C., when the Romans, occupying Macedonia, obtained a solid basis for their extension on the Dacian market.⁷ At that time, the Dacians had their own money coined after Greek-Macedonian models. The numerous, often simultaneous⁸ variations of this money indicate the then still dispersed nature of Dacian tribal communities. However, from the begining of the first century a unified coinage⁹ appeared in the form of the Roman Denar. This was the immediate result of the strengthening of centralized power with the appearance of the Dacian state which needed a united monetary system. By that time, already dominant and universally known Republican Denar was accepted. During the Burebistian period, Dacia was full of Roman merchants just as Gallia was during the middle of the first century.¹⁰ Perhaps the »cives romani negotiandi causa in Dacia onsistentes«¹¹ were not the sole Roman citizens in Dacia. Since young state

² Liv. XL, 42.

³ B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista Epheris Dacoromana* X, 1945, p. 114.

⁴ P. Popović, The findings of the coins from the La Tène settlement at Gomolava 1970. *Rad Vojvodanskih Muzeja*, the forthcoming.

⁵ A. Alföldi, *CAH*, XI, 1936, p. 89.; C. Daicoviciu, *La Transilvanie dans l'antiquité*, Bucarest 1938. p. 22.; V. Pârvan, *Dacia*, Cambridge, 1928. p. 154.

⁶ B. Mitrea, *op. cit.* p. 23. ff.

⁷ *ibidem*, p. 123.

⁸ V. Parvan, *Getica*, Bucuresti 1926, p. 795.

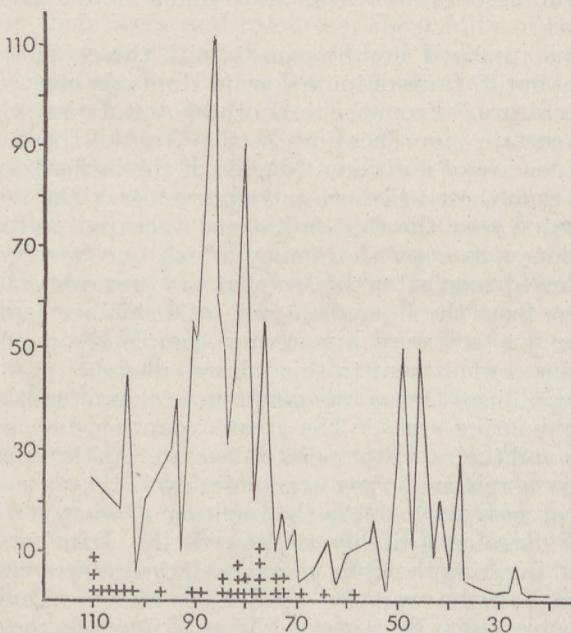
⁹ D. Berciu, *Romania before Burebista*, London 1967. pp. 158—9.

¹⁰ Cicero, *Pro Fonteio*, 11.: »Referta Gallia negotiatorum est, plena civium Romanorum. Nemo Gallorum sine cive Romano quicquam negotii gerit; nummus in Gallia nullus sine civium Romanorum tabulis commovetur.«

¹¹ V. Pârvan, *Getica*, p. 797.

needed skilled labor many Roman master-craftsmen came from distant Italy seeking their fortune.

The numerous hoards of Republican money found up to now in Rumania are the best indications of this movement. It is noticeable on the graph¹² that most of the money originated from the first three decades of the first century. About 70 B.C. began an interruption which lasted up to 50 B.C. There are even several hoards which were buried about 70 B.C.¹³ This is the time of the conquest of S. Curion and M. Lucul which represented the first contact of Roman troops with Dacia.¹⁴ Could one use these wars to explain marked concentration of money up to 70 B.C.? It would seem that this was a much more unsuitable occasion for a trade than times without the incidents. Some hoards, of course, could have been buried before the Roman danger. It is difficult however to suppose that at that time there were wide, highly developed trade exchanges of such an extent that would explain that amount of coins. Analysing the hoards of the Roman Republican money from Pannonia, A. Mócsy¹⁵ came to the conclusion that they were internally

similar, despite their great dispersion, since the money from the first three decades of the first century was most frequently represented, just as our graph shows. Considering the large distance between hoards, he suggests the possibility of fluctuations in the quantity of the coins over time.¹⁶ If we look at the Crawford's hoards of Roman Republican money¹⁷, and if we compare his plate XII and XIII, we shall arrive at the following results. Plate XII represents hoards which were completed between 91 and 79 B.C. If we examine the four hoards which were finished last, some time about the 79 B.C., we shall notice that more than 60% of the money originates from this period (91—79). If we repeat this examination on plate XIII, which includes the period from 78 to 49, we shall see that only about 20% of the money originates from this longer period. As a control case we also analysed one hoard from Tunis¹⁸ which, of course, does not have

¹² The graph is the result of the analysis of 18 hoards of the Republican Denars found in Rumania and published after 1958. The similar results for the area of Muntenia up to 1958, by: B. Mitrea, *Legături Comerciale ale Geto-Dacilor din Muntenia, Studii și Cercetări de Numismatică II*, București 1958. p. 234.

¹³ B. Mitrea, *Dună tezaure de monede romane republicane descoperite în Oltenia*, SCIV 4/1971. p. 579 ff.; B. Mitrea, *Descoperirea monetara romana republicana din comuna Mihai Bravu*, SCN IV, p. 373. ff.

¹⁴ Flor. I, 39. »Curio Dacia tenus venit; V. Pârvan, *Dacia*, p. 156.

¹⁵ A. Mócsy, *A római pénz forgalmáról a római uralom előtti Pannóniában*, Numizmatikai Közlemény LX—LXI, 1962. p. 15. He analyses the following hoards: Lički Ribnik, Nagykágya, Lágymányos and Érd. The other is in the vicinity of the Rumanian border and the rest are in the area of Pest.

¹⁶ Ibidem, p. 17.

¹⁷ M. Crawford, *Roman Republican coin hoards*, London 1969.

¹⁸ Bulletin archeologique du comité de travaux historiques et scientifiques, 1941—1942. p. 293 ff.

any connection with the Roman penetration of the Balkans. We obtained a graph almost identical with our own. The largest concentration here occurred between 90—75 B.C. It seems to be clear that during the civil wars in Italy (in the first three decades of the first century¹⁹ much more money was coined than at a later period. This phenomenon was repeated during the conflict of Pompeius and Caesar, lasting until the battle at Akcia.

Thus we can consider this to be main cause of the large quantity of money of this period found in the large Roman Empire and in neighbouring territories.²⁰ In the case of Dacia, however, there is one more very important factor to be considered. Namely, moulds for the coinage of the Roman Republican denar were found in 1961 in the Dacian fortress of Tilișca.²¹ This find shows us that Dacians coined their own Roman Republican Denars, which were not at all different from the originals. Chronologically, these moulds were from the period of the 145—71 B.C. which is logical since they imitate the money which appeared in the greatest quantity and was thus the best-known. Thus the large quantity of Denars found in Rumania could be explained by the hypothesis that part of these finds represented pure Dacian coinage. Perhaps by this time coinage had become an official state function and the masters could have been Romans.²²

Barbarian imitations appeared simultaneously with these »regular copies«, and probably even earlier. Up to now, about 37 finds of imitations in Rumania mostly in the hoards of Denars, have been noted in the literature.²³ From the territorial point of view, though there is no evident concentration, there are certain more locations in the West of the country — in Oltenia and Transylvania. The imitations are of a different degree of the barbarization, generally very bad, and probably even worse than those which we encounter more to the West. This is not surprising if we take into consideration that the first imitations appeared perhaps from 70 B.C.²⁴ There would have been a tendency to copy the money which one handled most.²⁵ The »regular« coinage of the Denar followed soon after this, so that the previous practice was limited. This is the reason why imitations from the immediate area of Dacia are somewhat worse than those from other regions. The masters were apparently completely uneducated people, perhaps because any further serious commitment to this job was illegal.

Imitation of the Republican Denar was much more characteristic on the periphery of the Dacian state and in neighbouring areas.²⁶ The great expansion during the period of Burebista incorporated many tribes and their territories into the state. As these nations which entered into the Dacian state were on a relatively low economic level, they accepted its money as their own. We can follow this process very well in the territory of what is today Hungary.

At about 50 B.C.²⁷ Burebista »freely trespassed the Danube, ruining Tracia down to Macedonia and Illyria, subjugating the Celts who were living mixed with Tracians and Illyrians: he ruined completely the Boi who were led by Critasir and the Taurisci.«²⁸

Hoards of Celtic coins from Budapest to Vienna indicate the strength of the Dacian penetration to the West.²⁹ Perhaps at that moment the Eravisci, who were liberated from the domination of the Boi, separated from Osi³⁰ and crossed to the West bank of the Danube in

¹⁹ »A Rome, une panique financière avait éclaté, la bourse croulait« (88 B.C. after first Mitridatian war), A. Piganiol, *Histoire de Rome*, Paris 1962. p. 152.

²⁰ The similar situation occurred in Gallia. The money copied here, generally imitates those from the first decades of the first century (Babelon II, pp. 587—591.) However the Gallic copies have their own feature and they are very rare samples which seen for the complete imitating. (A. Blanchet, *Types monétaires Gaulois-imités de types romains*, RN, 1904. p. 23 ff.) The reason for the aforesaid is certainly higher economic and cultural level.

²¹ N. Lupu, *Die Münze in der Dakischen Burg von Tilișca*, *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Band 7 nr. 1. Bucarest 1964. p. 5 ff. It is interesting to mention that there was found, among the others, the mould of Nevie Balbus.

²² V. Pârvan, *Dacia*, p. 154.

²³ About 140 samples.

²⁴ The earliest (though uncomplete) hoard which contains the imitations is from Mihai Bravu (SCN IV, p. 373 ff.) It contains 56 samples up to 73 B.C. and one imitation with obverse from 109 and with reverse from 77 B.C.

²⁵ A. Mócsy, op. cit. p. 17.

²⁶ The findings from Bulgaria (P. Radoméřský, *Nález římských republikánských denarů ze severního Bulharska*, *Sborník národního musea v Praze*, 1961. p. 69 ff.) with 3 imitations and Chekoslovakia (Sillein near Trenchin, NZ 1871. p. 595.) with 29 imitations testify about that. The last one perhaps originates from East Hungary, in so much as the part of these imitations consists those of Eravisci.

²⁷ A. Mócsy, *Pannonia*, RE Suppl. IX (1962.) p. 534.

²⁸ Str. VII, 3, 11.

²⁹ М. Макря: Буребизта и кельты на среднем дунае. *Dacia*, II, 1958. p. 148.

³⁰ Tacit, Germ. 28.

today's counties of Pest, Fejér and Tolna. At that time the coinage of Celtic coins of the Tótfalu type,³¹ which took place in this territory up to 50 B.C., ceased. Archaeological excavations on the hill of Gellért³² showed that this late-Celtic settlement could be ascribed to the Eravisci. The nearest analogous material is to be found in the Southwest Slovakia. The thesis about their migration is almost completely acceptable today.³³ The remains of Dacian pottery in Slovakia³⁴ and on the hill of Gellért³⁵ indicate a connection with Dacia. These territories could hardly have been in the sphere of the Dacian state but they most certainly were under its immediate influence.

Eravisci probably encountered Denar in their old territories, North-East of the large bend made by the Danube turning to the South. The Eravisci remained in continual contact with the Dacians who had driven them back to the other side of the river. The Eravisci, who even later showed a far lower degree of the organization than the Boi³⁶ did not have their own money and so accepted it from their stronger neighbour. Being on the periphery of the trading roads they often suffered from a shortage of money and trade network from time to time, they coined imitations in order to satisfy their own needs. At the beginning this was only a small series, dependent on their needs and resources. The quality of these coins and the degree of barbarization in design depended upon the individual abilities of the master. The material was certainly obtained by melting down other assorted silver objects. Gradually, their requirements increased; so they coined larger series. Moulds were used until they were worn out. This resulted in frequent hybrid combinations and wide stylistic differences between the images of the obverses and reverses. These irregularities were not a problem since they did not copy a particular coin but drew on the whole Roman monetary system.³⁷ Gradually, coinage became more and more organized leading to money bearing inscriptions; Ravis, Ravisci and so on. At this point, one can detect a certain centralized organization, most probably in the hands of the tribal aristocracy³⁸. A difference in the weight of particular samples of these coins is evident. While the earlier examples oscillated from 1.5—6.4 gr., the average weight of Eravisci's money was 3.2—3.5 gr.³⁹ Our findings of Eravisci's money in Dacia⁴⁰ and the West⁴¹ indicate that this formative state organization had trade relationships with its neighbouring countries. This period of the independent Eravisci's coinage perhaps lasted from 20 B.C. to first decades of the new era.⁴²

The analyses which formed the basis of the above conclusions, also show the following:

In the National Museum of Budapest⁴³ there are about 150 examples of imitations,⁴⁴ not counting those of the Eravisci (with inscriptions). Most often these are copies of bigates, then images of Appolo, of triga, Diana, Jupiter and so on. The graph shows that the models (notation †), from which these coins were copied belong chronologically to the most numerous series from the first decades of the first century B.C. There are large differences in the quality of the image as well as in its departure from the original. It is usually impossible to discern the model from which the mould for this coinage was made. It is very difficult to talk about chronology since an imitation could have been made many years after the original was issued. It appears however, that one can notice certain differences between the imitations known to be closer to the coinage of the Eravisci, and earlier examples. Gradually the images became far more free and stylized types appeared, though they were all far from those achieved by

³¹ K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Budapest 1939. pp. 107, 125.

³² É. Bónis, *Die Spätkeltische Siedlung Gellérthegey-Taban in Budapest*, Budapest 1969. p. 223. ff.

³³ M. Szabó, *Acta Archaeologica* 22, 1970. p. 431.

³⁴ Benadik—Vlček—Ambros, *Keltské pohrebská na juhozapadnom Slovensku*, Bratislava, 1957. p. 147 ff.

³⁵ É. Bónis, op. cit. p. 188 ff.

³⁶ M. Szabó, *Sur les traces des Celts en Hongrie*, Budapest 1971. p. 29.

³⁷ A. Alföldi, *Studi Ungheresi sulla romanizzazione della Pannonia*, *Gli studi romani nel mondo*, vol. II, Bologna 1935. p. 272.

³⁸ M. Szabó, op. cit. p. 29.

³⁹ E. Gohl, *Die Münzen der Eravisker*, Wien 1904. p. 26.

⁴⁰ Eravisci's example from the fortress Kostești (V. Pârvan, *Getica*, p. 796.) This connection is confirmed by later Roman road across the plane of Jasigi to Tisa and Mureș. (V. Pârvan, *Dacia*, p. 172).

⁴¹ The findings of the Eravisci's coins in North Italy (RN 1860. p. 203.).

⁴² M. Szabó, op. cit. p. 47.

⁴³ I would like to take this opportunity to express my appreciation to my colleagues in the numismatic department of the National Museum of Budapest for their kind cooperation and attention.

⁴⁴ Unfortunately, only a small number has the signs of the location and these are: Buda, Budapest, Tisza-Nagyfalu, Töresvár (Transilvania today), Vajdahunyad (Hunedoara—East Romania), Zimony-tája (Yugoslavia), Erdély (Transilvania) and Szilágynagyfalu (Romania).

the Celts in Gallia. As distinguished from these later coins, the first copies were generally unsuccessful attempts at pure imitation, and all differences and anomalies were the result of the ignorance and lack of ability of a master. However, one ought to bear in mind that everything depended on the ability of the cutter of a mould, and that it is impossible to talk about some stylistic characteristics as for the larger number of imitations, all of which can be dated approximately to the same period.

An exception might be a series of imitations from the Budapest National Museum, whose particular types of obverses and reverses have certain stylistic similarities. Some examples from this series, which are in the Bibliothèque Nationale⁴⁵ and at Forrer's⁴⁶ should also be considered. The following table shows their arrangement.

It can be seen that 66 variations of obverses and reverses were coined⁴⁷ from 8 moulds. The numerous different combinations show that they either did not care which obverse corresponded to a certain reverse or they successively replaced worn moulds with new ones. The very fact that we have such a large number of coins so to say of the same origin, speaks for itself about the large quantity that must have been coined. It occurs to us that the different degree of the Barbarization between the particular images of the obverses and reverses is characteristic of this series. The head of Roma on type 7 is very near to that on the later money of the Eravisci and probably indicates that this series preceded the coinage of the Eravisci. Imitations found at Buda or Budapest (types 2, 3, 4, 5, 6, 7)⁴⁸ belong to this series. It seems logical to suppose that this money, as well as that of the later Eravisci's, was coined there.

TYP 1	TYP 2	TYP 3	TYP 4
Dess. 1169 (RI—6643) Delhaes 3—72 De la Tour 10088 De la Tour 10069 De la Tour 10094	Dess. 1169 (R—I—6643) 54—15—123 Dess. 457 Delhaes 3—77 De la Tour 10067 De la Tour 10068 De la Tour 10069 De la Tour 10072 Forrer 235	Dess. 455 (R—I—6644) Dess. 456 (R—I—6652) Delhaes 3—77 Delhaes III—76 Delhaes 3—73 Delhaes 73 2,80 gr. De la Tour 10092 Forrer 235 Forrer 234	Dess. 455 (R—I—6644) Des..s 456 (R—I—6652) R—I—6605 En. 6/904.26 Delhaes 3—73 Delhaes 73 2,80 gr. Delhaes 3—72 De la Tour 10094 De la Tour 10092 De la Tour 10097 De la Tour 10101 Forrer 237
TYP 5	TYP 6	TYP 7	TYP 8
Dess. 459 (R—I—6645) 54—15—123 Delhaes III—78 3,65 gr. Delhaes III—78 3,95 gr. En. 6/904.26 En. 6/904.20 De la Tour 10067 De la Tour 10085 De la Tour 10086	Dess. 459 (R—I—6645) Dess. 461 (R—I—6648) Delhaes III—78 3,65 gr. Delhaes III—78 3,95 gr. Delhaes III—76 En. 6/904.20 De la Tour 10088 De la Tour 10087 De la Tour 10086 De la Tour 10090 Forrer 234 Niklovits 917	Dess. 461 (R—I—6648) R—I—6591 R—I—6605 De la Tour 10075 Forrer 236 Niklovits 917	R—I—6591 De la Tour 10085 De la Tour 10075 Forrer 236

⁴⁵ Atlas de monnaies Gauloises par Henri de la Tour Paris 1892. tab. LIII.

⁴⁶ R. Forrer. Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande. Graz 1968. fig. 232—37. One more example is from collection Niklovits in Budapest National Museum (unpublished).

⁴⁷ Type 1 and 4 imitate the coins of Q. Minutius Thermus from 96—95 B.C. (RRC 592) and type 3 the coins of C. Annius from 81—80 B.C. (RRC 748).

⁴⁸ Dess. 455—461. There is one original Denar with them of D. J. Silanus—Dess 460.

A very interesting example (Dess. 458)⁴⁹ comes from Buda and completely corresponds to type A from our hoard. It came, in fact, from the same mould.

Beside this, one more imitation from the hoard of Nagykágya⁵⁰ is of particular importance since it is identical to our type E.

Let us return to our hoard. Here we also meet something, which, though not frequent, is similar to the series mentioned above. The composition of our hoard indicates the possible proximity of the »mint«. But the fact that the site is unknown to us precludes our drawing any conclusion. It seems hardly possible that Scordisci coined the imitations.⁵¹ There are several finds from this territory of which only those from Gomolava are of certain provenience.⁵² There is also a confirmed relationship between Scordisci and Dacians, perhaps from the time before Burebista's conquest.⁵³ In a previously mentioned article, A. Mócsy⁵⁴ was of the opinion that Republican money arrived in Pannonia during the time of the Octavian Japodic war. Although his opinion is quite acceptable for the western parts of Pannonia, the area of the Scordisci was in the sphere of Dacia. A. Mócsy takes as an exception only the find from Nagykágya. He thinks that it originated in the South and arrived through Dalmatia and Srem. It would seem to be much easier to explain this hoard by the vicinity of Dacia, since, as Mócsy has also stated, the owner was a Dacian.⁵⁵ Publishing this hoard A. Kerényi considered that the imitations found in it were coined in the same territory or in Dacia, but not further South.⁵⁶

Finally, the Scordisci had their own money by that time. Thus finds of imitations, perhaps indicate direct connections with the regions where they could have been coined, that is with Banat and far to the north towards Hungary and Transylvania. So if we assume that this hoard originated from the territory of Scordisci, we think that it probably came from the North, nearer to the territories of the Eravisci. The imitation from Buda as well as the one from Nagykágya particularly supports this view. Having obtained some money, its owner kept it for a long time. This is the best proof that trade relationships of the nations on the same cultural level were still negligible.⁵⁷

The coins from the area of Gellért hill must be, dated, of course, after the foundation of the settlement in the middle of the 1st century B.C. The large number of coins found at this site indicate, that a mint must have been located in the immediate area. We can date these coins between 50 and 20 B.C. when the coinage of the Eravisci (Ravis, Eravis) began. Thanks to the example from Buda (Dess. 458) which is identical to a coins from our hoard (type A) we can date the latter to about 40 B.C. The series from the National Museum in Budapest probably dates slightly later, just before the pure coinage of Eravisci.

Taking these things into consideration it would seem that our hoard originated somewhere in the North, near the present Yugoslav—Hungarian border.

It is impossible to determine the date when our hoard was buried.

Petar Popović

* * *

Ez a tanulmány azáltal illeszkedik be a Numizmatikai Közlöny anyagába, mert egy valószínűleg a Szerémség vagy a Bánát területéről származó éremleletet ismertet, melyet a belgrádi Nemzeti Múzeum őriz. A lelet 15 db. római köztársasági denárt utánzó éremből áll. A tanulmány egybeveti a lelet anyagát a Kárpát-medence területén ismert egykorú leletanyaggal és ennek a leletnek a korát i. e. 50—20 közötti időre helyezve, véleménye szerint a lelet anyaga észak felől az Eraviscusok területéről juthatott a — sajnos közelebből meg nem állapítható — lelőhelyére.

⁴⁹ 3.27 gr.

⁵⁰ A. Kerényi, Nagykágya római köztársasági denárlelet, NK XLVI—XLVII, 1947—8. The sample no. 12, 2.40 gr. The hoard contains 91 Denars of which 21 are imitations. The last one is from 43 B.C.

⁵¹ It is not impossible that Scordisci coined the imitations from time to time. Imitating was the usual practice and it was not difficult to undertake such a task. They usually copied the money with which they disposed at the particular moment. So, the drachmas of Apollonia and Dyrrhachium were imitated in small number from time to time. But for such a statement as yet we do not have any confirmation.

⁵² P. Popović, op. cit. One imitates obverse of M. Volteius from 76 B.C. and reverse of L. M. Censorinus from 82—81 B.C. The other imitation is the bigat of the anonymous magistrat. Beside other findings of the coins, one Denar of D.J. Silan (RRC 646) originetes from Gomolava. There had been three more imitations of Denars at the Belgrade National Museum which were lost during the war. They copied the money from the 80 B.C. (according to the photos).

⁵³ Brukner—Tasić—Jovanović, Prehistory of Vojvodina (the forthcoming).

⁵⁴ A. Mócsy, NK LX—LXI, p. 17.

⁵⁵ Ibidem. p. 16.

⁵⁶ A. Kerényi, op. cit. p. 6.

⁵⁷ V. Pârvan, Dacia, p. 136.

Adatok Pannónia pénzforgalmának alakulásához Vespasianus trónralépéséig

Az I. század első felében a pannóniai pénzforgalom alakulását szórványosan előkerült érmek viszonylag mérsékelt száma és a megfelelő tömegű éremleletek hiányában csak hozzávetőlegesen ismerjük. A forgalom helyes megítélését sokáig hátráltatták a provincia megszállására, megszervezésére vonatkozó nézetek. A kutatás felismerte ugyan, hogy Dél- és Nyugat Pannónia fejlődése fáziskülönbséggel előzte meg Kelet Pannóniát,¹ de az eltérésnek alapvetőbb okai voltak. A Dunántúlnak a Rábától keletre eső nagyobb része Claudiusig egyáltalában nem tartozott a római birodalomhoz.² A nyugati városok, táborok és Aquincum pénzforgalmának összevetése nem fejlettebb és elmaradottabb provinciárészeket állít szembe, hanem egy Augustus óta szervezett provincia forgalmát egy szabad, barbár területtel.

Magyarország területén a római pénz forgalma később indult meg, mint azt korábban feltételezték.³ Viszonylag későn, Augustus és Tiberius alatt verték pénzeiket az Eravisci is: az utolsó kelta pénzek ugyanabban az időben kerültek forgalomba, mint amikor Illyricum kialakuló városaiban a római gazdasági élet kibontakozása követhető nyomon. A későbbi Pannonia egyes területei között azonban nemcsak a római foglалás eltérő üteme szabott másféle fejlődést. A különbségek jóval korábban kialakultak és nem is szűntek meg tárgyalt korszakunk folyamán.

A pannóniai római berendezkedés időszakának pénzforgalmát a foglалást megelőző időben kialakult gazdasági különbségek ismerete nélkül nem lehet megfelelően értelmezni. Vizsgálataink ezért nem a római foglалás kezdetével, hanem a köztársaság kori pénzek forgalmának tárgyalásával indulnak. A történeti időhatárok numizmatikai elemzésekben egyébként is korlátozottan tarthatók meg. Évi átlagok, indexek számítása császárok szerint, azok teljes uralkodási idejének figyelembevételével történik. Noricum és az eredetileg hozzá tartozó Nyugat-Pannonia időszámításunk kezdete előtt 15-ben került római fennhatóság alá; a Drávától délre eső Illyricum 13—9 között lett római provincia: mindkettő Augustus uralkodásának második felében. Még később, időszámításunk kezdete után 9-ben egyesült a két terület Illyricum Inferius elnevezéssel.⁴ Pannonia keleti felében a római hatalom 46 táján jelent meg: Claudius uralodása alatt. A történeti periódusok e határai a numizmatika lehetőségeivel a következő formában fejezhetők ki:

1. Az Augustus haláláig (14-ig) terjedő periódus
2. Tiberius és Caligula kora (14—41)
3. A Claudius-tól Vespasianusig terjedő periódus (41—69).

A numizmatikai forrásanyag alacsony értékű, csak korlátozott mértékben használható. Az elvégzett összevetések inkább csak tendenciák megállapítására alkalmasak. Ha számolunk is azzal, hogy az érmek egy részének meghatározása pontatlan, vagy rossz, valamint azzal,

¹ A polgárjogadás, a coloniák és municipiumok szervezése és a nagy- és középbirtokok kialakulása vonatkozásában. Ld. Mócsy A.: Pannónia. RE Suppl. IX (1962).

² Die Eroberung Pannoniens. Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II/2. kötetében jelenik meg.

³ Mócsy A.: A római pénz forgalmáról a római uralom előtti Pannóniában. NK LX—LXI (1961—1962) 15—18.

⁴ Nagy T.: Der Aufstand der pannonisch-dalmatinischen Völker und die Frage der Zweiteilung Illyricums. Adriatica (1970) 459—466.

hogy nem minden érem tartozik valóban ahhoz a telephez, városhoz, amelyhez sorolták őket, a tendenciák alakulásán ezek az eltérések lényegbevágóan nem változtatnak.⁵

I. Az Augustus haláláig tartó periódus

Az érmek darabszám szerinti megoszlása

	Kelta	Köztársaság			M. Anton. D	Augustus				Összesen
		D	Br	Col		Au	D	Br	Col	
Carnuntum		34	8	5	24	1	10	54	5	140
Szombathely		51	5			1	3	18		78
Sopron		302	39				33	24		398
Győr		149	21				16	27		213
Pápa		78	3				5	25		111
Aquincum	5	33					1	10		49
Összesen:	5	647	76	5	24	1	68	158	5	989

1. A periódus érmeinek aránya az egyes városok érmeinek %-ában

	db	%
Carnuntum	140	21
Szombathely környéke	78	27
Sopron környéke	398	64
Győr környéke	213	51
Pápa környéke	111	35
Aquincum	49	36
Összesen:	989	39

Az egyes városokban számontartott pénzek közül a 14 előtti időből származók az összes érmek 39%-át alkotják, valamivel többet tehát, mint a pénzek egyharmadát. Ezt akkor is jelentős hányadnak kell tekintenünk, ha a periódus kezdete pontosabban nem is határozható meg, de legalább két évszázadot jelent.

A fenti összeállítás az egyes városok között szembetűnő eltéréseket regisztrál. Carnuntumban a pénzeknek csak 21%-a való 14-nél korábbi időből. Ez nem Carnuntum korábbi jelentéktelenségét hangsúlyozza elsősorban, hanem 14 utáni fellendülését, amely nagyobb méretű volt, mint a többi vizsgált településé. Ezzel szemben Sopron környékén a pénzek 64%-a periódusunkból való. Itt a korai pénzforgalom eleveenségét és a későbbi időszakok visszaesését állapíthatjuk meg. A két határeset között Szombathely Carnuntumhoz áll közel, valamivel mérsékeltebb későbbi felvirágzással, míg Sopronhoz Győr környékének aránya (51%) áll legközelebb.

⁵ Ez a feldolgozás előtanulmányként készült egy nagyobb, Pannónia I. századi gazdasági életéről szóló monográfiához, vizsgálataim néhány városi pénzforgalom elemzésére szorítkoztak. Az elemzés »Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhunderts« című könyvemben alkalmazott módszereket követi. Az indexek számítása — az említett összefoglalás szempontjait figyelembe véve — a 14—98 időszakra történt. A feldolgozáshoz a következő publikációkat használtam: C a r n u n t u m: G. Elmer, Der römische Geldverkehr in Carnuntum. NZ XXVI (1933) 55—67.; S z o m b a t h e l y: A Vas megyei Régészeti-Egylet gyűjteményének jegyzéke. A Vas megyei Régészeti-Egylet évi jelentése, IX/X (1882/83) 73-148.; S o p r o n: Darvas O., A Herz-féle római pénzgyűjtemény ismertetése. A Pannónhalmi Szent Benedek-rend Soproni Kath. Főgimnáziumának értesítője (1900/1901) 3—63., (1901/1902) 3—63.; G y ő r: Börzsönyi A., A győri főgimnázium régiségtárának római érem- és pénzgyűjteménye. Győr 1903.; P á p a: Borsos I., A pápai ref. főiskola éremgyűjteményének leírása II. Pápa 1911, 37—171.; A q u i n c u m: Pekáry T., Aquincum pénzforgalma. AErt. LXXX (1953) 106—114.; G o r s i u m: közöletlen. Az 1970. évi ásatás érmeivel lezárva. Az ókori városneveket csak azoknál a településeknél használtam, ahol a feldolgozás kétségkívül csak a colonia, illetve municipium, az ókori település érmeit adta. Ahol ez nem igazolható, ott a megjelölés: Szombathely környéke, stb.

2. A periódus pénzeinek megoszlása pénznemek szerint %-ban kifejezve

	Aureus	Denar	Br.	Colon.	Összes
Carnuntum	1	49	44	7	100
Szombathely környéke		69	30		100
Sopron környéke		84	16		100
Győr környéke		77	23		100
Pápa környéke		75	25		100
Aquincum		80	20		100
		73	26	1	100

A 14 előtt vert pénzeket vizsgálva azt látjuk, hogy a legfontosabb pénznemek (denar, bronz pénzek) aránya az egyes településeken hasonlóképpen alakul, mint azt előző összeállításunk egészen más viszonylatokból adta. A denar legalacsonyabb, illetve a bronz pénzek aránya legmagasabb Carnuntumban és lényegesen mérsékeltebb Szombathely környékén. A denar aránya legnagyobb (a bronzoké legkisebb) Sopron környékén, de alig marad el mögötte Aquincum, továbbá Győr és Pápa környéke. A bronz pénzek azon a két területen érték el a legmagasabb arányt, amelyek a következő periódusban legios tábor, illetve colonia-alapítás révén a pannóniai romanizálódás két fontos bázisává váltak. Az ezüst pénz ezzel szemben olyan helyeken forgott nagyobb mennyiségben, ahol jelentősebb kelta lakosság jelenlétével lehet számolni, amely saját pénzeit is, mint az Aquincum környéki eraviscusok, ezüstművetek. Ezekből az arányokból és előfordulásaik egyöntetőségéből arra következtethetnénk, hogy a bronz pénzek inkább a római megszállókhoz, az ezüstök a kelta hagyományokat folytató helyi lakossághoz köthetők. Ez a kép azonban más értelmet kap, ha az Augustus haláláig tartó periódus pénzeit időbeli megoszlásuk szerint vizsgáljuk:

3. A periódus pénzeinek időbeli megoszlása %-okban kifejezve

	Kelta	Köztárs.	M. Anton.	Augustus
Carnuntum	10	34	17	49
Szombathely környéke		72		28
Sopron környéke		86		14
Győr környéke		80		20
Pápa környéke		73		27
Aquincum		67		23
	2	68	3	27

A provinciális átlagtól ismét Carnuntum és Sopron környéke adja a legnagyobb eltérést. Az előbbinél Augustus pénzei dominálnak, Sopron esetében a köztársasági pénzek vannak túlnyomó többségben. Ha számolunk azzal az ismert jelenséggel, hogy egy-egy emissio pénzei csak bizonyos idő után kulminálnak a pénzforgalomban, számolhatunk azzal, hogy Augustus pénzeinek egy része 14 után került a helyi forgalomba, jelentős részük mindenestre a legios-tábor alapítását követően jutott el Carnuntumba. Ha Carnuntum pénzforgalmát a település különleges fejlődésére való tekintettel figyelmen kívül hagyjuk, egyöntetűen a római pénzek mérsékelt beáramlását állapíthatjuk meg. Sopron környékének alacsony Augustus-kori aránya arra mutat, hogy ezen a területen a pénzforgalom virágzása a korábbi időszakokra esett.

A köztársaság-kori pénzek között a denar nagy túlsúlya figyelhető meg. Carnuntumban is, ahol a denar százalékaránya a legalacsonyabb, a pénzek 82%-a. Augustus alatt a bronz vált az uralkodó pénznemmé, ha nem is olyan arányban, mint előzőleg a denar. Amíg azonban a köztársaság-kori pénzek százalékos megoszlása települések szerint alig mutat különbséget, Augustus idejében jelentős eltérések keletkeztek. Ha Aquincum arányait nem vesszük figye-

4. A periódus két időszakában a pénznemek megoszlása %-okban kifejezve

	Köztársaság		Augustus-kor	
	denar	bronz	denar	bronz
Carnuntum	82	18	14	86
Szombathely környéke	91	9	14	86
Sopron környéke	89	11	58	42
Győr környéke	88	12	37	63
Pápa környéke	96	4	17	83
Aquincum	100	—	9	91
	91	9	25	75

lembe — az érmeke alacsony száma reális értékelést nem tesz lehetővé —, a bronz pénzek százalékszámára legmagasabb Carnuntumban és Szombathely környékén (86 %), míg Sopronban a pénzek felét sem tette, de viszonylag alacsony az aránya Győr környékén is. A romanizálódás korai állomásainak és a bennszülött központoknak feltételezett szembeállítás a pénzek időbeli csoportosítása alapján is igazolódik. Míg a köztársaságkorban, amikor valamennyi vizsgált terület független volt, az ezüstpénzek arányosan és hasonló módon oszlottak meg. Augustus alatt a római pénzforgalomban bekövetkezett váltás elsősorban Carnuntumban és Szombathely környékén éreztette hatását — amit valószínűvé tesz a már említett fáziseltolódás: az Augustuspénzek egy része nyilvánvalóan a 14-gyel kezdődő periódus pénzforgalmának része volt. A bronz pénzek forgalma a bennszülötteknél kisebb mértékben érvényesült: továbbra is ragaszkodtak az ezüst pénzekhez.

5. A periódus pénzforgalmának intenzitása

Az intenzitás megbízható mérésének alapja, az évi átlagok ismerete nem áll rendelkezésünkre. Csak a 14—41 évek közti periódus adataival való összevetésre van lehetőségünk. Ez viszonylagos utalást ad ugyan, de néhány következtetés levonására mégis lehetőséget teremt. Az alábbi összeállítás a 14—41 évek közti periódus ismert évi átlagait vetíti vissza vizsgált korszakunkba és a darabszámokkal való összevetésből fiktív évszámokat határoz meg: az adott évi átlagok szerint hány évre lett volna szükség az adott éremszám felhalmozására:

	14—41 évi átlag	a —14 periódus		
		db	év	index
Carnuntum	3,15	140	44	22
Szombathely környéke	0,81	78	96	47
Sopron környéke	1,15	398	346	170
Győr környéke	1,00	213	213	105
Pápa környéke	0,56	111	198	98
Aquincum	0,15	49	320	158
átlag:			203	100

Carnuntum 140 érme tehát a 14—41 periódus 3,15 évi átlagával számítva 44 év alatt akumulálódott volna, míg a 398 soproni éremnek 346 évre lett volna szüksége. Carnuntum és Savaria környékének alacsony évszáma (és az évek átlagából számított indexe) arra enged következtetni, hogy ezeken a helyeken a 14 utáni korszak pénzforgalma (évi átlaga) jelentősen felülmúlta a 14 előtti. Ezzel szemben a fiktív évek aránytalanul magas száma Sopron környékén és Aquincumban arra vallanak, hogy ezen a két helyen az Augustus halálával lezárult periódusban átlagosan magasabb pénzforgalom feltételezhető, mint Tiberius és Caligula uralkodása alatt. Győr és Pápa fiktív éveinek száma éppen úgy, mint az index az átlagos szinten alakult ki. Ez feltehetően arra enged következtetni, hogy e két helyen lényeges változás nem történhetett 14 előtt és után.

6. A pénzforgalom alakulása Augustus alatt

	Augustus		14—41 évek átlaga	különbség
	db	évi átlag		
Carnuntum	93	1,60	3,15	+1,55
Szombathely környéke	22	0,38	0,81	+0,43
Sopron környéke	57	0,98	1,15	+0,17
Győr környéke	43	0,74	1,00	+0,26
Pápa környéke	30	0,52	0,50	—0,02
Aquincum	11	0,19	0,15	—0,04

Az Augustus-kori évi átlagokat településenként 100-nek számítva a 14—41 periódusban a következő fejlődés állapítható meg:

Carnuntum	197
Szombathely környéke	213
Sopron környéke	117
Győr környéke	135
Pápa környéke	96
Aquincum	79

Az augustusi pénzforgalomhoz viszonyítva tehát a Tiberius—Caligula periódus forgalma Carnuntumban és Szombathely környékén kétszeresére nőtt. Győr környékén a növekedés az átlagoshoz (139) állt közel, de kisebb fejlődés Sopron környékén is regisztrálható, amely esetleg a Borostyán úton megélénkülő forgalmat jelezheti. Ezzel szemben Pápa környékén a forgalom lényegében nem változott (a visszaesés minimális), míg Aquincumban szembetűnő a forgalom hanyatlása.

Az Augustus-kori pénzforgalom összevetése a 14 előtti egész periódussal lehetőséget ad arra, hogy a periódus pénzforgalmának intenzitására vonatkozó megállapításainkat tovább fűzzük. Carnuntum pénzforgalma Augustus alatt szembeszökően felülmúlta a többi települését. Ez azt jelenti, hogy a periódusban előkerült 140 érem nagyobb hányada (93 db) származott Augustus korából (66%). Azaz, mielőtt Augustus alatt Carnuntum pénzforgalma viszonylag nagyobb intenzitással — feltehetően a katonai tábor létesítésétől — fellendült, Carnuntumban egyáltalában nem volt számottevő pénzforgalom. Sőt, mivel a korábbi pénzek a forgalom megindulása után is eljuthattak a településre, számolhatunk azzal a lehetőséggel, hogy Carnuntumban az Augustus-kori berendezkedés előtt gyakorlatilag mérhető, értékelhető pénzforgalom nem volt.

A többi településen az egész periódusból való pénzek száma és az Augustus-koriaké a következő arányokat mutatják:

	—14 periódus	Augustus	%
Carnuntum	140	93	66
Szombathely környéke	78	22	28
Sopron környéke	398	57	14
Győr környéke	213	43	20
Pápa környéke	111	30	27
Aquincum	49	11	22

Az összeállítás még szembetűnőbbé teszi Carnuntum különleges helyzetét, eltérő fejlődését az Augustus-korban (annak végén). Carnuntummal ellentétben Sopron környékének 14 előtti pénzeiből csak 14% való Augustus idejéből, ami — ha figyelembe vesszük a többi település viszonylagos kiegyensúlyozott arányait — Augustus-kori hanyatlásnak értelmezhető. Nagyobb nehézséget jelent a további négy település forgalmának megítélése. Szombathely környéke a 14—41 periódusban az Augustus-korhoz viszonyítva Carnuntumot is valamivel meghaladó fejlődést jelzett (213, míg Carnuntum 197). A 14-ig tartó periódus és az Augustus-kor aránya tekintetében Szombathely környéke nem Carnuntumhoz áll közel, hanem Pápához, Aquincumhoz és Győr környékéhez. Ez annyit mindenképpen következtetni enged, hogy Szombathely környékén a pénzforgalom fellendülése nem Carnuntummal egy időben, tehát Augustus ural-

kodásának késői szakaszában történt, hanem később, legkorábban a 14—41 periódusban. (E periódus pénzei Savariában természetesen a Claudius-kori városalapítás után is jelentkezhettek a forgalomban.)

Az Augustus haláláig terjedő periódus pénzforgalmának fő vonásait tehát a következőkben foglalhatjuk össze: a forgalom intenzitása tekintetében lényeges eltérés állapítható meg a későbbi Pannónia nyugati és keleti része között, a nyugati települések javára. A forgalom a köztársaság idején a nagyobb bennszülött központokra koncentrálódott, ilyennek tekinthető a Boii területén Sopron, az Eraviscinél Aquincum. A bennszülött pénzforgalom a római hódítás után az ezüst és bronz pénzek váltása idején a helyi hagyományokhoz való ragaszkodással tért el a római jellegű településektől. A 14-ig vert pénzek vizsgálata két római település kibontakozásáról ad adatokat. Carnuntumban a kelta helyi hagyományoktól való eltérés lényegesen nagyobb fokú, a pénzforgalom intenzitása Augustus alatt lendül fel: ez magyarázatát a legios tábor Augustus-kori alapításában leli meg. Lényegesen mérsékeltebb a szombathelyi forgalom római jellege és intenzitása. Itt nem is arról van szó, hogy a későbbi Savaria területén már Augustus korában római település alakult volna ki: a Claudius-kori város pénzforgalmában jelentkező korai veretek utalnak a későbbi központra.

II. Tiberius és Caligula kora

Az érmek darabszám szerinti megoszlása

	Tiberius				Caligula				Összesen
	Au	D	Br	Col	Au	D	Br	Col	
Carnuntum	1	1	70				13		85
Szombathely		1	17	1			3		22
Sopron		2	11	1	1	1	15		31
Győr	1	1	20			1	4		27
Pápa	1	2	9				3		15
Aquincum			4						4
Összesen:	3	7	131	2	1	2	38		184

1. A periódus érmeinek aránya az egyes városok érmeinek %-ában

	db	%
Carnuntum	85	13
Szombathely környéke	22	8
Sopron környéke	31	5
Győr környéke	27	6
Pápa környéke	15	5
Aquincum	4	3
	184	8

A számon tartott pénzek mindössze 8%-át alkotják a teljes éremanyagnak. A periódus aránya tehát lényegesen elmarad a 14 előtti időszak mögött. Az egyes városok között az alacsony százalékok ellenére szembetűnő különbségek mérhetők. Carnuntumra az előző időszakban a legalacsonyabb százalékszám volt jellemző, most messze kiemelkedik a többi közül. Szombathely környékének aránya közelíti meg leginkább, míg a legalacsonyabb százalékszám a még a határokon kívül fekvő Aquincumban alakult ki. Amíg az előző periódus hasonló összeállítás az egyes települések hódítás előtti forgalmának mértékét fejezte ki, ezek a százalékok a római berendezkedés első korszakának általánosan alacsony szintjét, Carnuntum fellendülését jelzik. Carnuntumot mint az egyetlen vizsgált római helyet állítják szembe a megszállt és meg nem szállt bennszülött településekkel.

2. A periódus pénzeinek megoszlása pénznemek szerint %-ban kifejezve

	Aureus	Denar	Br.	Colon.	Összesen
Carnuntum	1	1	98		100
Szombathely környéke		5	90	5	100
Sopron környéke	3	10	84	3	100
Győr környéke	4	7	89		100
Pápa környéke	7	13	80		100
Aquincum			100		100
	3	6	90	1	100

Aquincum 100 %-os aránya az érmek csekély száma miatt nem vehető figyelembe. A bronzpénzek aránya ebben a korszakban is Carnuntumban a legmagasabb, amelyet Szombathely követ. Pápa környékét kivéve minden településen magasabb a bronzpénzek százaléka, mint Augustus alatt volt. A denar forgalma erősen visszaesett, a 10 %-ot csak Pápán és Sopronban érte el. Az utóbbi településen, mint korábban is, a bronzok aránya a legalacsonyabb.

A bronzpénzek százalékaránya Augustustól a következőképpen alakult:

	Augustus	Tiberius	14—41 periódus
Carnuntum	86	97	98
Szombathely környéke	86	90	90
Sopron környéke	42	79	84
Győr környéke	63	91	89
Pápa környéke	83	75	80

A bronzpénzek arányának növekedése nemcsak Augustus korával való összevetésnél mutatkozik meg, de a 14—41 évek alatt is, ha Tiberius uralkodási idejét elkülönítve vizsgáljuk. Győr környékén kis visszaesés jelentkezik, másutt az arány változatlan, vagy minimális mértékben emelkedik. Az emelkedés kis mértéke elsősorban Caligula uralkodásának rövid időtartamával magyarázható és nem a bronzpénzek arányának növekedési ütemében történt lelassulás.

3. Az évi átlagok és az indexek aránya

	Tiberius		14—41 periódus	
	évi átlag	index	évi átlag	index
Carnuntum	3,13	51	3,15	51
Szombathely környéke	0,83	33	0,81	32
Sopron környéke	0,61	23	1,15	44
Győr környéke	0,96	39	1,00	41
Pápa	0,52	21	0,56	23
Aquincum ⁶	0,15	14	0,15	14

Tiberius alatt az érmek évi átlaga Carnuntum kivételével sehol sem éri el az évi 1-t. A forgalom alacsony szintjét és Carnuntum eltérő arányait a következő, Carnuntumhoz viszonyított összeállítás fejezi ki:

Carnuntum	100
Szombathely környéke	27
Sopron környéke	19
Győr környéke	31
Pápa környéke	17
Aquincum	5

⁶ A feldolgozás összevontan adta Tiberius és Caligula érmeit. Az évi átlagot és az indexet ennek alapján számítottuk.

Szombathely és Győr környékén, ahol a következőkben római katonák, illetve veteránusok telepedtek meg, a forgalom nem éri el Carnuntum egyharmadát, Sopron és Pápa környékén a legios tábor egyötödét. Aquincum forgalma egészen minimális.

A teljes 14—41 korszak évi átlagai és indexei, összevetve a Tiberius-koriakkal, Szombathely kivételével mindenütt emelkedtek. Az emelkedés Sopron környékének kivételével egészen csekély, nem múlja felül a bronzpénzeknek az előzőekben kimutatott kis százalékos növekedését. Sopronban ezzel szemben a forgalom Caligula alatt szinte megkétszereződött. Ez a kiugrásszerű emelkedés arra mutat, hogy a pénzforgalomnak Claudius alatt bekövetkezett fejlődése itt korábban megkezdődött, ment végbe. Claudius alatt Sopronban a forgalom emelkedése már elmaradt a többi nyugat-pannóniai településtől, a fejlődésben kiegyenlítődés következett el. Tiberius indexeit 100-nek számítva a forgalom növekedése a következőképpen alakult:

	Tiberius	14—41 periódus	Claudius
Carnuntum	100	100	223
Szombathely környéke	100	97	224
Sopron környéke	100	189	277
Győr környéke	100	105	105
Pápa környéke	100	109	152
Aquincum	100	100	157

Sopron környékén a pénzforgalom fellendülése együtt járt a bronzpénzek számbeli arányának jelentős megnövekedésével (Augustus alatt 42%, a 14—41 periódusban 84%). A két jelenség együtt a római formára átalakuló gazdasági élet előretörését fejezi ki.

III. A Claudius-tól Vespasianusig terjedő periódus

Az érmek darabszám szerinti megoszlása

	Claudius		N e r o				68/69			Összesen
	D	BR	Au	D	Br	Col.	Au	D	Br	
Carnuntum		91	1	16	24	1		12	5	150
Szombathely		24		2	18	1		3	2	50
Sopron	1	21	1	8	18	1		13	3	66
Győr	2	11		7	20			6	3	49
Pápa		10	1	7	18	1	1	8	1	47
Aquincum		3	1			1		1		6
Gorsium		1		1	2					4
Összesen:	3	161	4	41	100	5	1	43	14	372

1. A periódus érmeinek aránya az egyes városok érmeinek %-ában

	db	%
Carnuntum	150	23
Szombathely környéke	50	17
Sopron környéke	66	11
Győr környéke	49	12
Pápa környéke	47	15
Aquincum	6	4
Gorsium	4	15
	372	14

A 98-ig kivet pénzkeből a városi gyűjteményekből erre a periódusra átlagosan 14% esik. Azaz közel kétszerese a körülbelül ugyanolyan hosszú előző időszaknak (8%). A városok közti arányok lényegesen nem változtak. Az 1—2. helyet változatlanul Carnuntum és Szombathely környéke foglalja el, legalacsonyabb Aquincum. Carnuntum ha meg is tartotta vezető helyét, fejlődése már elmaradt — Aquincum kivételével — a többi település mögött: az előző periódushoz viszonyítva százalékaránya nem kétszereződött meg, mint azoké.

2. A periódus pénzeinek megoszlása pénznemek szerint %-ban kifejezve

	Aureus	Denar	Br.	Colon.	Összesen
Carnuntum	1	18	80	1	100
Szombathely környéke		10	88	2	100
Sopron környéke	2	33	63	2	100
Győr környéke		31	69		100
Pápa környéke	4	37	62	2	100
Aquincum	16	12	50	17	100
Gorsium		25	75		100
	3	24	69	4	100

A bronzpénzek aránya a korszak folyamán mindenütt visszaesett. A csökkenés Szombathelyen minimális (90-ről 88-ra), kisebb arányú Carnuntumban is (98-ról 80-ra), azokon a helyeken tehát, ahol korábban a legmagasabb százalékok alakultak ki. A többi településen legfeljebb a pénzek kétharmadát tették. Ezzel szemben mindenütt megnőtt a denarok aránya, Sopron, Győr és Pápa környékén a pénzek harmada ezüst volt.

3. A denar és a bronzpénzek (a coloniális veretekkel együtt) megoszlása uralkodónként

	Claudius		Nero		68/69	
	Denar	Br.	Denar	Br.	Denar	Br.
Carnuntum	0	100	39	61	71	29
Szombathely környéke	0	100	10	90	60	40
Sopron környéke	5	95	30	70	81	19
Győr környéke	15	85	26	74	67	33
Pápa környéke	0	100	27	73	89	11
Aquincum	0	100	0	100	100	0
Gorsium	0	100	33	67	—	—
Összesen:	3	97	24	76	78	22

A bronzpénzeknek az előzőekben kimutatott visszaesése az általános pénzforgalomban bekövetkezett változás következménye volt. Az a folyamat, amely Augustustól a bronzpénzek fokozatos térnyerését mutatta, Claudius alatt tetőzött. (Egyedül Győrben csökkent tovább — a tiberiusi tetőpont óta — a bronzok százalékaránya.) A települések nagyobb részében a bronz- (és coloniális) pénzek ebben az időszakban teljesen kiszorították az ezüstök használatát. A változás Nero alatt indult meg: a denar és a bronzpénzek átlagos aránya 24 : 76-ra változott a Claudius-kori 3 : 97-ről. Aquincum rendhagyó arányait az érmek csekély számának tulajdoníthatjuk és ezért figyelmen kívül kell hagynunk. A többi településen — Szombathely környékének kivételével, ahol a denarok aránya feltűnően alacsony — az ezüstök 26—39%-ot értek el. A legmagasabb százalékszám Carnuntumban alakult ki. A 68/69 évekből származó pénzek összetételében minden településen a denar jutott túlsúlyba. Az átlagos százalékarány 78 : 22 a denar javára. Aquincum az érmek csekély száma miatt itt sem ad számításba vehető arányokat. Carnuntum és Szombathely környékének eltérő aránya a pénznemek megoszlásában ebben a korszakban nem mutatható ki többé. Nero és a 68/69 évek folyamán a pénznemek megoszlása a két települést nemcsak a többitől nem különíti el, de ellentétes tendenciák érvényesülése figyelhető meg. Nero alatt Carnuntum az ezüstök, Szombathely környékén a bronzpénzek voltak kiemelkedően magas arányúak. A bronzpénzek 68/69-ben is Szombathely környékén

érték el a legmagasabb százalékarányt. Carnuntum az arány tekintetében Pápa—Sopron és Győr—Szombathely között foglalt helyet. Ebben a korszakban tehát a nagyobb romanizált lakosságú települések pénzforgalmára már nem volt jellemző a helyi lakosságtól eltérő pénzhasználat.

4. Az évi átlagok és az indexek aránya

	Claudius		Nero		41—69 periódus	
	évi átlag	index	évi átlag	index	évi átlag	index
Carnuntum	7,00	114	3,00	49	5,36	87
Szombathely	1,85	74	1,50	60	1,79	72
Sopron	1,69	65	2,00	77	2,36	90
Győr	1,00	41	1,93	78	1,75	71
Pápa	0,77	32	1,93	79	1,68	69
Aquincum	0,23	22	0,14	13	0,21	20
Gorsium	0,08	27	0,21	70	0,15	50

A két nyugati nagy római településen, Carnuntumban és Szombathely környékén Claudius alatt fellendült pénzforgalom figyelhető meg. Nero alatt Carnuntumban a forgalom kevéssel az előző periódus szintje alá esett vissza. Szombathely környékén a Nero-kori hanyatlás kisebb mérvű. Sopronban, ahol a fellendülés már Caligula alatt kezdődött, Claudius alatt is, után is folytatódott, ha lelassultan is. Győr és Pápa forgalmában Claudius kora nem hozott lényeges emelkedést: ez mindkét helyen Nero alatt következett el. A két keleti település forgalma eltérő tendenciákat mutat. Aquincumban Claudius alatt emelkedés ment végbe, amely Nero korában a 14—41 időszak szintjére esett vissza. Gorsiumban a forgalom Claudius alatt indult meg, igen alacsony szinten, amelyet Nero korában jelentős forgalom-növekedés követett.

A Claudius- és Nero-kori pénzforgalom összevetése az érme darabszáma alapján a valószínűs helyzetről nem ad reális képet. Mint azt az előzőekben láttuk, Claudius alatt a forgalomban levő pénzek szinte kizárólag bronzok voltak, míg Nero korában a forgalomban levő pénzek negyede denar volt, azaz a darabszámban mutakozó visszaesés nem jelenti egyúttal a forgalomban levő pénz értékének csökkenését is. Az aureusokat és a denarokat sestertiusokra átszámítva, Claudius és Nero alatt a következő évi átlagok számíthatók:

	Claudius	Nero
Carnuntum	7,00	8,15
Szombathely környéke	1,85	1,93
Sopron környéke	1,92	5,43
Győr környéke	1,46	3,43
Pápa környéke	0,77	5,15
Aquincum	0,23	1,86
Gorsium	0,08	0,43

Szombathely környékének kivételével az összeállítás alapján Pannoniában Nero alatt nem beszélhetünk stagnálásról, vagy visszaesésről. Carnuntum fejlődése elmaradt a többi nyugati település mögött, ami azonban nem annyira a legios tábor és a canabae virágzásának visszaesése mellett szól, mint inkább a nyugati területek gazdasági fejlődését emeli ki. Ebből a jóütemű fejlődésből egyedül Szombathely környékének pénzforgalma maradt ki: a Claudius alatt alapított Savaria ebben az időszakban komoly válsaggal küzdhetett. A Claudius alatt megszállt keleti területen a pénzforgalom volumene lényegesen alacsonyabb szintet ért el (az évi átlagok a nyugati települések Claudius-kori szintjéhez hasonlíthatók), de itt is határozott fejlődés állapítható meg.

*

A római berendezkedés időszakában Pannonia pénzforgalma a vizsgált településeken igen alacsony szintű volt. A bennszülött központokban a foglalás előtti pénzforgalomhoz viszonyítva nemcsak számottevő emelkedés nem mutatható ki az első évtizedekben, de feltételezhető, hogy a forgalom kisebb volumenű lehetett mint a foglalás előtt. Az alacsony szintű forgalom átlagát csak Carnuntum törte át, ahol a legios tábor létrehozása i.sz. 9 körül a provinciális viszonyoktól eltérő pénzügyi, gazdasági helyzetet teremtett.

Augustustól Vespasianus hatalomra kerüléséig a provincia pénzforgalmában lassú, de folyamatos fejlődés követhető nyomon. Ezt korlátozott mértékben segítették a megszálló legiok és auxiliák, a kifizetett zsold és a magasabb igények révén, a veterán-telepítések az intenzívebb gazdálkodás megszervezésével. A megszállás elsődlegesen katonai jellegű, célú volt, a római kormányzat meglegedett a katonai jelenléttel, amely egyaránt irányult a levert pannónok és a Duna bal partjáról fenyegető barbárok ellen. A nyugat-pannóniai kelta lakosság számára a római hódítás nem okozott törést életmódjukban, gazdasági viszonyaikban. Carnuntum római jellegű gazdasági életével szemben kelta hagyományaik szerint éltek: a pénzforgalomban ez az ezüstpénzekhez való szívós ragaszkodásukkal jutott kifejezésre. A tartós béke, a katonaság révén a provinciába rendszeresen áramló pénz és a veterán-gazdaságok számának növekedése, továbbá a bennszülött társadalomban végbement változások a pénzforgalom lassú, de állandó növekedését vonták maguk után.

Alapvető változás azonban csak Vespasianus korával kezdődött. A provincia tudatos katonai-gazdasági-társadalmi megerősítése csak ekkor tette Pannóniát a birodalom szerves részévé. Az arányok megváltozását gazdasági vonatkozásban utóbbi táblázatunk folytatása illusztrálja. A Vespasianus-kori évi átlagok alakulása sestertiusokban kifejezve:

	Nero	Vespasianus
Carnuntum	8,15	26,20
Szombathely környéke	1,93	8,90
Sopron környéke	5,43	11,00
Győr környéke	3,43	13,30
Pápa környéke	5,15	13,30
Aquincum	1,86	5,08
Gorsium	0,43	1,40

A pénzforgalom intenzitása tekintetében jelentős különbségek mutatkoznak a provincia korábban meghódított nyugati és a Claudius alatt bekebelezett keleti részek között. A különbségek már a hódítás előtt fennálltak. Noricum gazdagsága és a Borostyán-út forgalma eleven gazdasági életet hozott létre a Boii központokban. A Rábától keletre a kereskedelmi kapcsolatok az imperiummal lényegesen gyengébbek voltak, a gazdasági élet alacsonyabb szinten megrekedt. A későbbi Pannonia északkeleti harmadának meghódítása Augustus korában nemcsak azért maradt el, mert katonai szempontból szükségtelen volt, de a terület gazdasági vonatkozásban is csak tehetetelt jelentett volna. A római csapatok megjelenését később is csak a katonai helyzet megváltozása tette szükségessé.⁷

⁷ Ld. a 2. jegyzetben említett munkámat.

Fitz Jenő

CONTRIBUTION TO MONEY CIRCULATION IN PANNONIA UNTIL THE AGE OF VESPASIAN

(Summary)

The western part of Pannonia became a part of the Roman Empire with the occupation of Noricum. Illyricum lying south to River Drava was occupied by Augustus' legions between 12—9 A.D. The major part of Transdanubia, however, merged into the Empire as late as the reign of Claudius. Owing to the gradual occupation of the territory the initial money circulation of the province was not uniform. Carnuntum — where ever since Augustus a legion was stationing had — compared to the other settlements — a different character as to the intensity of money circulation. For several decades Celtic centres were still continuing their traditions reaching back to earlier times. From the point of view of numismatics this phenomenon became manifested in sticking to silver coins. All the time there was a considerable difference between the western and eastern areas. In the west, even before the occupation, more advantageous conditions were emerging due to the neighbourhood of Noricum and Italy and the increasing traffic of the Amber-Road. Later on, after the occupations this was further promoted by the presence of legions and auxiliary formations, veteran settlements and the foundation of the first towns; while it was only the interest of military supervision that connected Rome to East Pannonia being less developed in other respects as well. It was as late as the reign of Vespasian that the slow and steady increase of money circulation was replaced by an abrupt development.

Leletstatisztikai adatok az I. Valentinianus korbeli sisciai kisbronzokhoz

I. Valentinianus sisciai bronzpénzverésének rendszeréről és kronológiájáról közel 20 évvel ezelőtt közöltem tanulmányaimat.¹

Mivel akkor leletstatisztikai adatokat nem publikáltam, közkívánságnak szeretnék eleget tenni, amikor akkori munkám kiegészítése képen nyilvánosságra hozom az I. Valentinianus korbeli nagyobb leletek összesített statisztikai adatait. 20 évvel ezelőtt főleg az akadályozta az ilyen publikációt, hogy az addig ismert legnagyobb későrómai leletnek, azaz a veszpréminek (a továbbiakban rövidítve Zs.p.1) csak mintegy 1/3 részét tudta Voetter² meghatározni. B. Sey Katalin³ azóta meghatározott ugyanennek a leletnek (a továbbiakban rövidítve Zs.p.2) Voetter által nem determinált részéből 5217 darabot.

Jelenlegi tanulmányomban táblázatban állítottam össze a leletstatisztikai kiértékelésre alkalmas nagyobb példányszámú leletek adatait (egyesített Zsófia pusztai, Veszprém, Árpás,⁴ Jabing,⁵ Cibala,⁶ Öcsöd,⁷ Öregcsém⁸). Az öregcsémi leletnél kisebb példányszámú leletek adatait ez alkalommal nem vettem figyelembe.

Az említett 6 leletből a sisciai RIC I számtól a RIC XIX számig 5294 veretet dolgoztunk fel a táblázatokban. Ebből 1858 darab származik a nagy Zsófia pusztai leletből.

Korábbi tanulmányaim közzététele óta többen foglalkoztak az I. Valentinianus korbeli sisciai pénzveréssel.

R. Alföldi Mária⁹ a negyedik századi pénzforgalommal kapcsolatban ismertette a sisciai verde officinaelosztását és az ottani pénzverés rendszerét.

Lányi Vera¹⁰ feldolgozta a I. Valentinianus korbeli pénzleletek közel 5000 darabját. Megkísérelte évekre beosztani a sorozatokat és helyesen kihagyta a RIC-ben felsoroltakból a VI., VIII. és IX. számú sorozatokat, mivel ezek darabjai a pannoniai leletekben nem fordultak elő. Grafikonjai azt mutatják, hogy a Pannonia prima és Valeria tartományokból származó leleteknél a 367 évből való veretek száma ugrásszerűen megnőtt, míg a Savia tartományból való cibalai leletben nagyjában egyenletes számban szerepelnek a 364 és 375 közötti évekből való veretek.

Lányi Vera számadatai évekre elosztva mutatják a pannoniai pénzforgalmat, jelenlegi leletstatisztikai adataink viszont az egyes sisciai sorozatokra vonatkoznak.

Soproni Sándor¹¹ a sisciai veretek számának növekedését 367-ben a nagyarányú limes építéssel, illetve az ezzel kapcsolatos nagyobb pénzszükséglettel hozta kapcsolatba.

Leletstatisztika

Leleteink adatainak feldolgozásánál egy véleményen vagyunk Baumgartnerrel,¹² aki a friesachi denárok leletstatisztikájával foglalkozva arra a következtetésre jutott, hogy a leletek összetételénél fennáll a valószínűség matematikai törvénye, amely szerint a leletekben való előfordulás gyakorisága szoros összefüggésben állhat a kiveret mennyiséggel.

¹ NK. 54—55 (1955—56) 7.

² NZ. NF II. 1009 117 W. Kubitschek u. O. Voetter: Ein Münzfund aus Veszprém.

³ NK. 60—61 (1961—62) 29., B. Sey Katalin: A Zsófia pusztai lelet.

⁴ NK. 32—33 (1933—34) 3. Jónás E.: Az árpási római éremlelet.

⁵ NZ. NF. 29(1936) 61 A. Barb.: Der Münzfund von Jabing.

⁶ VHAD 12 (1912) 272. Brunsmid, I.

⁷ NK. 28—29(1929—30) 30 Jónás E.: Az öcsödi éremlelet.

⁸ NK. 41(1942) 11. Radnóti A.: Későrómai éremlelet Öregcsémről.

⁹ Jb. f. Num. u. Geldgesch. 13 (1963) 75 R. Alföldi M.: Fragen des Münzumlaufs im 4. Jh. n. Chr.

¹⁰ Acta Arch. Hung. 21(1969) 33 Lányi V.

¹¹ F. A. 20(1969) 69 Soproni S.: Über den Münzumlauf in Pannonien zu Ende des 4. Jahrhunderts.

¹² NZ. 73(1949)75 Baumgartner E.: Die Blütezeit der Friesacher Pfennige.

Officinaelosztás a sisciai verdében sorozatonként

A leletstatisztikai adatok nagyobb száma alapján kimutatható, hogy az első sorozat készítése idején az A officina I. Valentinianus részére verte a Gloria és a Securitas hátlapot, a B officina pedig Valens részére ugyanezt a két hátlapot. A ritka Valens Gloria veret A jeggyel és I. Valentinianus Gloria veret B jeggyel hibridnek tekinthető. Úgy mint Jovianus alatt, az első sorozat idején csak két officina működött. A feldolgozott 6 leletben az első sorozatból I officina jeggyel egyet sem jegyeztek fel. Az árpási és öregesemi leletből I. Valentinianus Securitas hátlapjai Δ jeggyel kis számúak és hibrideknek tekinthetők.

A RIC II. sorozatnál emelik az officinák számát négyre. A leletstatisztikai adatok szerint a hat leletből kimutatható, hogy az új officinaelosztás szerint az A officina Valens Securitas, a B officina a Valens Gloria, a Γ officina az I. Valentinianus Gloria, a Δ officina pedig az I. Valentinianus Securitas hátlapot készíti és pedig mindegyikből 90, illetve 100 darab körüli mennyiségben. Ugyanakkor kis számban megtaláljuk az előző sorozat officinaelosztásának megfelelő jegyeket is. Az említett officinaelosztástól eltérő jeggyel ellátott darabok szintén hibridek. Ennél a kezdeti bizonytalanságot mutató sorozatnál a hibridek száma nagyobb, mint a későbbi sorozatoknál.

A RIC III, IV, V és VII sorozatnál megmarad a RIC II sorozatnál talált officinaelosztás, amelyet korábbi tanulmányunkban második időszaknak, illetve első differenciálódásnak tekintettünk. A RIC III-tól kezdve a leletstatisztikai adatok szerint lényegesen kevesebb az említett officinaelosztástól eltérő darab. A RIC III és VII közötti sorozatokból 1609 veret közül 33 az eltérő, tehát 2% a hibridnek tekinthető darabok száma.

Feltűnő, hogy a 6 leletből nem került elő hibrid az utóbbi sorozatoknál sem I. Valentinianus Gloria-, sem pedig Valens Securitas hátlappal. Az említett 33 eltérő darab közül 23 db I. Valentinianus Securitas verete volt, ahol feltételezhető, hogy kopott, vagy nem eléggé tisztított darabokon az officinajelzést A-nak olvasták. Itt említjük meg, hogy a nagy Zsófia-pusztai 2 leletből az említett sorozatoknál nem került elő hibrid. Elképzelhető, hogy a régebbi leletek újrafelvétele esetén a hibridek száma még csökkenhet.

Gratianus belépése után a RIC X sorozatnál következik be az officinaelosztásban az első átmenet. Ez abban áll, hogy a B és a Γ officinák működési feladatát felcserélték, amennyiben a Gloria hátlapot a B officina ezentúl nem Valens, hanem I. Valentinianus részére, a Γ officina pedig Valens részére fogja verni. Ennél a sorozatnál azonban mindkét említett officina még mindkét uralkodó részére készíti a Gloria hátlapot nagy számban.

Gratianus trónra lépése után egy második kezdeti bizonytalanság következik be. Ez abban áll, hogy a B officina a fenti változáson kívül átmenetileg Gratianus részére is veri a Gloria hátlapot, a Δ officina pedig átmenetileg Gratianus részére is készíti a Securitas hátlapot. Emellett az A officina nem csak Valensnek, hanem átmenetileg I. Valentinianusnak is készíti a Securitas veretet nagy számban.

A RIC XI sorozatnál az A officina még folytatja ezt a megosztott tevékenységét és ebben a sorozatban nemcsak az említett két uralkodónak, hanem Gratianusnak is készíti a Securitas hátlapot. Ennél a sorozatnál állapítható meg a második átmenet, amennyiben a Γ officina beszünteti Valens Gloria hátlapjának verését és ettől kezdve rendszeresen Gratianus részére fogja verni ezt a hátlapot.

A RIC XII sorozatnál a leletstatisztikai adatok szerint már bekövetkezik a második differenciálódás. Az A officina a Valens Securitas, a B officina az I. Valentinianus Gloria, a Γ officina a Gratianus Gloria és a Δ officina pedig az I. Valentinianus Securitas hátlapot veri rendszeresen. A RIC XII sorozattól a RIC XVI sorozatig tehát mindegyik officina csak egy bizonyos típust készít. A feldolgozott 6 lelet ebbe az időszakba tartozó 969 verete közül csak 12 tér el az említett officinaelosztástól, tehát a hibridek aránya 1,2%-nak felel meg.

A RIC XVII sorozat a harmadik és egyben utolsónak tekinthető átmeneti időszak. E sorozat idején felcserélik a Γ és a Δ officinál által készített vereteket, a Δ officina ettől kezdve Gratianus Gloria hátlapjait készíti. E sorozat idejéből a hat leletben talált 467 veret közül 9 tekinthető hibridnek, ami 2%-nak felel meg.

Az ez után következő sorozatokból sokkal kisebb mennyiségben kerültek elő veretek és ezek úgy látszik, hogy még nem elegendők leletstatisztikai kiértékelésre. Az V. sz. táblázatunkban összesítve kimutattuk a hibridnek tekinthető vereteket. Így például I. Valentinianus Gloria vereteinél a RIC II sorozatból összesen 9 darab ilyen hibridet találtunk. Itt felmerülhet az a kérdés, hogy ezek melyik leletből származnak? Erre a hat nagyobb lelet adatait feldolgozó táblázat ad feleletet. Itt ugyanis kimutattuk, hogy az I. Valentinianus Gloria hátlapjainál a RIC II sorozatból a 9 db B jelű veret közül 1 db a Zs.p.1 leletből, 5 db az árpási, 2 db a jablingi és

1 db az öcsödi leletből került elő. A leleteket feldolgozó táblázatok adataiból kiderül, hogy az összesített számmal feltüntetett hibridek egyes darabjai a publikált leletek közül melyikből származnak.

A leletstatisztikai adatokból az alábbi következtetések vonhatók le:

A sisciai verde minden officinája I. Valentinianus idejében pontosan meghatározott rendszer szerint dolgozott és az átmeneti időszakoktól eltekintve a társcsászárok részére az érmek meghatározott típusát verte. Az átmeneti időszakokból, azaz amikor a korábbi és a későbbi rendszer szerinti officinaelosztást ugyanazon sorozaton belül megtalálhatjuk, mindkét officinából nagyobb számban került elő ugyanaz a típusú veret. Ez alól kivétel az A officina, amely a RIC X sorozatból I. Valentinianus és a RIC XI sorozatból Gratianus részére is készített nagyobb számban Securitas hátlapot. Ilyen kivétel még a Δ officinának a RIC X sorozat idejében való működése, amely Gratianus részére is verte a Securitas hátlapot. Mindezeket a kivételeket a Gratianus belépése utáni kezdeti bizonytalansággal magyarázhatjuk.

További következtetések

1. A leletstatisztikai adatok összesítése azt mutatja, hogy egyes sorozatokból többet, másokból viszont az átlagosnál lényegesen kevesebbet vertek. Ilyenek pl. a RIC XII sz. sorozat veretei, amelyek nemcsak a nagyobb pannoniai leletekből kerültek elő kis számban, hanem a slaviai cibalai leletből és a barbaricumhoz tartozó öcsödi leletből is.

2. Leletstatisztikai táblázatunk összesített adatai azt mutatják, hogy a 6 leletből feldolgozott összesen 2716 db Gloria mellett 2578 db Securitas veret áll, amiből arra következtethetünk, hogy megközelítően egyforma mennyiségben állították elő Sisciában ezt a két hátlapot.

Az egyes sorozatokon belül is a Gloria és a Securitas veretek száma, eltekintve a RIC XIII sorozatnál mutatkozó nagyobb különbségtől, egészen a RIC XVII sorozatig legtöbbször csak 10–20 százalékkal tér el egymástól.

3. Csak a Valentinianus korbeli nagyobb leletek feldolgozásával mutatható ki a sisciai officinaelosztástól eltérő, nagyon alacsony számú veretek száma és ezzel igazolható, hogy ezek az eltérő veretek hibrideknek tekinthetők.

Sonnevend György

FUNDSTATISTISCHE ANGABEN BETREFFS DIE CENTENIONALES VON SISCIA AUS DER ZEIT DES VALENTINIANUS I.

Verfasser publiziert als Ergänzung seiner Chronologischen Studien, erschienen im 54–55 Jahrgang dieser Zeitschrift, die diesbezügliche Fundstatistik. Der siscianische Teil der 6 grösseren Funde wurde in Tabellen zusammengestellt (Veszprém-Zsófia puszta, Árpás, Jábings, Cibala, Öcsöd und Öregesém). Die Bearbeitung der Prägungen von RIC I bis RIC XIX zeigt, dass die Offizinen in Siscia zu dieser Zeit nach einem streng vorgeschriebenen System arbeiteten. Aus der weit grösseren Menge der Stücke, die nach diesem System geprägt wurden, zu den wenigen Abweichungen, schliesst der Verfasser, dass diese Abweichungen als Hybride zu betrachten seien.

Aus der Tabelle der Hybride sehen wir, dass die Zahl dieser in den Funden aus der Serie RIC II grösser ist, als in den anderen Serien. Es ist auffallend, dass aus den 6 Funden Hybride weder mit der Rückseite Gloria des Valentinianus noch mit der Rückseite Securitas des Valens von den Serien zwischen RIC III und RIC VII nicht hervorgekommen sind. Von 1609 Prägungen der Serien RIC III–VII sind 33 Stücke abweichend von dem System. Unter ihnen befinden sich 23 Rückseiten Securitas des Valentinianus I., wo wir annehmen können, dass bei abgewetzten Stücken das Offizinzeichen Δ als A gelesen wurde. Hier möchten wir bemerken, dass aus dem grossen Funde Zsófia puszta keine Hybride der Serien RIC III–VII bekannt geworden sind. Abgesehen von den Prägungen der Serie RIC II, bewegt sich die Zahl der Hybride nur zwischen 1–2%. Eine künftige Neuaufnahme der Funde könnte ev. auch diesen Prozentsatz noch verringern. Die Angaben der Tabelle der 6 grösseren Funde geben gleichzeitig Bescheid, wo die Hybride in der Literatur zu finden sind.

Die Zusammenfassung der Fundangaben zeigt noch folgendes:

1. Von gewissen Serien, z. B. von RIC XII wurde bedeutend weniger geprägt als von anderen Serien.
2. Die Prägungen der Serien RIC VI, VIII und IX, die wir schon bei unserer früheren Tabelle ausgelassen haben, kommen in den bearbeiteten Funden nicht vor.

3. Abgesehen von der Serie RIC XIII, sind die Unterschiede der Fundangaben von Gloria- und Securitasprägungen bei den einzelnen Serien innerhalb von 10–20 Prozent. Zusammenfassend die 5294 in den 6 Funden verzeichneten Stücke, entfallen auf die Rückseite Gloria 2716, und auf die Rückseite Securitas 2578 Prägungen. Beide Reverse wurden also beinahe in gleicher Menge hergestellt.

I. táblázat

Gratianus belépése előtti sisciai verdejegyek
(364—367)

Uralkodó és lelet neve	GLORIA ROMANORVM						
	nSISC RIC I	nSISC RIC II	 nSISC RIC III	DnSISC RIC IV	nSISC RIC V	DnSISC RIC VII	
<i>I. Valentinianus</i>							
Zs.p.1	A ₄	A ₂ B	Γ ₁₅	Γ ₁₀	—	Γ ₃₉	
Zs.p.2	—	Γ ₁₄	Γ ₄	Γ ₂₇	Γ ₂₃	Γ ₁₇	
Zs.p.1 és 2 együtt	A ₄	A ₂ B	Γ ₂₉	Γ ₃₇	Γ ₂₃	Γ ₅₆	
Árpás	A	B ₅	Γ ₃₅	Γ ₂₁	Γ ₁₈	Γ ₅₄	
Jabing	A ₃	B ₂	Γ ₁₁	Γ ₆	Γ ₂	Γ ₁₀	
Cibala	—	—	Γ ₇	Γ ₁₁	Γ ₅	Γ ₂₁	
Öcsöd	A ₃ B	B	Γ ₇	Γ ₃	Γ ₅	Γ ₁₆	
Öregcsém	A ₂	—	Γ ₂	Γ ₅	Γ ₃	Γ ₂₄	
Összesen:	A ₁₃ B	A ₂ B ₉ Γ ₉₁	Γ ₅₁	Γ ₈₃	Γ ₅₆	Γ ₁₈₁	
<i>Valens</i>							
Zs.p.1	A B ₄	A ₂ B ₁₆	B ₂₁	A ₃ B ₁₇	B ₄	B ₅₅	
Zs.p.2	B	B ₁₂	B ₁₁	B ₁₁	B ₁₄	B ₅₀	
Zs.p.1 és 2 együtt	A B ₅	A ₂ B ₂₈	B ₃₂	A ₃ B ₂₈	B ₁₈	B ₁₀₅	
Árpás	B ₁₃	A ₄ B ₄₁ Γ ₂	B ₉	B ₂₂	B ₈	B ₄₅	
Jabing	B ₆	B ₁₆	B ₁₃	B ₉	B ₂	B ₂₄	
Cibala	B	B ₄	B ₇	B ₁₄	B ₄	B ₂₃	
Öcsöd	B	B ₆	B	A ₂ B ₃	B ₉	B ₂₀ Γ	
Öregcsém	—	B ₂	B ₇	A ₃ B ₄	B ₅	B ₁₆ Γ	
Összesen:	A B ₂₆	A ₆ B ₉₇ Γ ₃	B ₆₉	A ₈ B ₈₀	B ₄₆	B ₂₃₃ Γ ₂	
Uralkodó és lelet neve	SECVRITAS — REPVBLCAE						
	nSISC RIC I	nSISC RIC II	 nSISC RIC III	DnSISC RIC IV	nSISC RIC V	DnSISC RIC VII	
<i>I. Valentinianus</i>							
Zs.p.1	A ₆	A Γ ₄ Δ ₁₉	Δ ₁₆	Δ ₁₆	Δ ₁₀	A ₂ Δ ₃₃	
Zs.p.2	—	Δ ₃	Δ ₇	Δ ₁₅	Δ ₈	Δ ₃₉	
Zs.p.1 és 2 együtt	A ₆	A Γ ₄ Δ ₂₂	Δ ₂₃	Δ ₃₁	Δ ₁₈	Δ ₇₂	
Árpás	A ₇ Δ ₆	A ₄ Δ ₄₂	A Δ ₁₅	Δ ₁₄	A ₃ Δ ₂	A ₆ Δ ₄₉	
Jabing	A ₅	A Δ ₁₃	Δ ₇	Δ ₈	Δ ₉	Δ ₁₉	
Cibala	A	Γ ₂ Δ ₈	Δ ₈	Δ ₁₇	Δ ₅	A Δ ₁₂	
Öcsöd	A ₂	Γ ₂ Δ ₅	Δ ₂	Δ ₁₀	Δ ₈	A Δ ₁₂	
Öregcsém	A ₃ Δ ₂	Δ ₁₂	Δ ₃	A Δ ₃	A Δ ₃	A Δ ₁₁	
Összzsen:	A ₂₄ Δ ₈	A ₆ Γ ₇ Δ ₁₀₂	A Δ ₅₈	A ₇ Δ ₈₃	A ₄ Δ ₄₅	A ₁₁ Δ ₁₇₅	
<i>Valens</i>							
Zs.p.1	A B ₅	A ₂₄ Δ ₂	A ₂₁	A ₁₆	A ₁₁	A ₄₄	
Zs.p.2	B ₂	A ₃	A ₁₀	A ₁₈	A ₇	A ₃₁	
Zs.p.1. és 2 együtt	A B ₇	A ₂₇ Δ ₂	A ₃₁	A ₃₄	A ₁₈	A ₇₅	
Árpás	B	A ₃₉ Γ Δ ₃	A ₁₄	A ₂₈	A ₁₇	A ₄₂	
Jabing	A B ₄	A ₈	A ₆	A ₈	A	A ₂₃	
Cibala	A	A ₈	A ₉	A ₁₇	A ₄	A ₁₈	
Öcsöd	A B ₃	—	A ₂	A ₁₃	A ₇	A ₁₉	
Öregcsém	B	A ₆ Γ	A ₃	A ₈	A ₃	A ₁₆	
Összesen	A ₄ B ₁₆	A ₈₈ Γ ₂ Δ ₆	A ₆₅	A ₁₀₈	A ₅₀	A ₁₉₃	

II. táblázat

Gratianus belépése utáni sisciai verdejegyek
(367-től)

GLORIA ROMANORVM

Uralkodó és lelet neve	R	D	D	S	D	S	* D	S	* F	M	* F	M	* P	M	* P	M	* P
	n SISCO RIO X	* n SISCO RIO XI	n SISCO RIO XII	n SISCO RIO XIII	n SISCO RIO XIV	n SISCO RIO XV	n SISCO RIO XVI	n SISCO RIO XVII	n SISCO RIO XVIII	n SISCO RIO XIX							
<i>I. Valentinianus</i>																	
Zs.p.1	B ₉ Γ ₁₆	B ₂₅	—	B ₃₁	B ₃	B ₁₁	B ₁₈	B ₄₅ Δ ₄	—	—							
Zs.p.2	B ₉ Γ ₅₂	B ₄₉	—	B ₁₁	B ₁₀	B ₂	B ₁₃	B ₁₆	—	—							
Zs.p.1 és 2 együtt	B ₉ Γ ₆₈	B ₇₄	—	B ₄₂	B ₁₃	B ₁₃	B ₃₁ Γ	B ₆₁ Δ ₄	—	—							
Árpás	B ₁₂ Γ ₄₆	B ₄₈	B ₅	B ₂₁	B ₁₇	B ₁₁	B ₆ Γ	B ₆	—	—							
Jabing	B ₁₄ Γ ₁₇	B ₃₀	B ₅	B ₁₅	B ₃	B ₂	B ₁₁	B ₁₅	—	—							
Cibala	B ₁₆ Γ ₅	B ₁₁	B	B ₇	B ₃	B ₅	B ₉	B ₇	—	—							
Öcsöd	B ₆ Γ ₁₇	B ₁₅	—	B ₄	B ₃	B ₁₄	B ₃	B ₁₁	—	—							
Öregcsém	B ₃ Γ ₁₀	AB ₁₅ Δ	—	AB ₁₂	B ₄	B ₂	B ₁₁	B ₉ Δ	—	—							
Összesen	B ₆₀ Γ ₁₆₃	AB ₁₉₃ Δ	B ₁₁	AB ₁₀₁	B ₄₃	B ₄₇	B ₇₁ Γ	B ₁₀₉ Δ ₅									
<i>Valens</i>																	
Zs.p.1	B ₂₄ Γ ₁₇	Γ ₂₄	—	B	—	—	—	—	—	—							
Zs.p.2	B ₂₇ Γ ₄₃	Γ ₂₉	—	—	—	—	—	—	—	—							
Zs.p.1 és 2 együtt	B ₅₁ Γ ₆₀	Γ ₅₃	—	B	—	—	—	—	—	—							
Árpás	B ₃₈ Γ ₂₇	Γ ₄₆	—	—	—	—	—	—	—	—							
Jabing	B ₁₂ Γ ₁₁	Γ ₂₀	—	—	—	—	—	—	—	—							
Cibala	B ₁₂ Γ ₁₂	Γ ₁₁	—	—	Γ	—	—	—	—	—							
Öcsöd	B ₁₆ Γ ₁₃	Γ ₆	—	—	—	—	—	—	—	—							
Öregcsém	B ₇ Γ ₉	Γ ₁₅	—	—	—	—	—	—	—	—							
Összesen:	B ₁₃₆ Γ ₁₃₂	Γ ₁₅₁	—	B	Γ												
<i>Gratianus</i>																	
Zs.p.1	B ₆	B ₉ Γ ₇	—	Γ ₁₁	—	Γ ₃	Γ ₂₇	Γ ₁₂ Δ ₂₂	Δ ₂	—							
Zs.p.2	B ₆	B ₇ Γ ₈	—	Γ ₁₀	Γ ₈	Γ ₃	Γ ₁₃	Γ ₉ Δ ₁₅	Δ ₂	—							
Zs.p.1 és 2 összesen:	B ₁₂	B ₁₆ Γ ₁₅	—	Γ ₂₁	Γ ₈	Γ ₆	Γ ₄₀	Γ ₂₁ Δ ₃₇	Δ ₄	—							
Árpás	B ₂	B Γ ₅	—	Γ ₂₁	Γ ₇	Γ ₁₀	Γ ₂₅	Γ ₇ Δ ₇	Δ ₂	—							
Jabing	B	B ₆ Γ ₅	—	Γ ₁₂	Γ ₂	Γ ₄	Γ ₂₂	Γ ₅ Δ ₇	—	—							
Cibala	B ₅	B ₄ Γ ₄	Γ ₂	Γ ₈	Γ ₂	Γ ₃	Γ ₈	Γ ₅ Δ ₇	Δ ₈	—							
Öcsöd	B ₂	B ₂ Γ	Γ	Γ ₈	Γ ₂	Γ ₃	Γ ₈	BΓ ₂ Δ ₃	Δ ₈	—							
Öregcsém	B	B ₃ Γ	Γ	Γ ₄	Γ ₇	Γ	Γ	Γ ₂ Δ ₁₀	—	—							
Összesen:	B ₂₃	B ₃₂ Γ ₂₇	Γ ₄	Γ ₇₄	Γ ₂₈	Γ ₂₅	Γ ₁₀₄	BΓ ₃₂ Δ ₆₅	Δ ₁₅								

	R		D		D	S	* D	S	* F	S	* F	M	* P	M	* P	M	* P	M
Uralkodó és lelet neve	n SISC RIC X		*n SISC RIC XI		n SISC RIC XII	n SISC RIC XIII	n SISC RIC XIV		n SISC RIC XV		n SISC RIC XVI		n SISC RIC XVII		n SISC RIC XVIII		n SISC RIC XIX	
I. Valentinianus																		
Zs.p.1	A ₂₀ Δ ₁₀		A ₁₁ Δ ₁₅		—	Δ	Δ ₁₀		Δ ₇		Δ ₁₀		Γ ₂ Δ ₈		—		Δ	
Zs.p.2	A ₂₄ Δ ₃₈		A ₅ Δ ₄₂		—	Δ ₁₄	Δ ₁₀		Δ ₃		Δ ₁₈		Γ ₁₉ Δ ₄		—		—	
Zs.p.1 és 2 együtt	A ₄₄ Δ ₄₈		A ₁₆ Δ ₅₇		—	Δ ₁₅	Δ ₂₀		Δ ₁₀		Δ ₂₈		Γ ₂₁ Δ ₁₂		—		Δ	
Árpás	A ₇ Δ ₄₈		A ₁₄ Δ ₅₆		—	Δ ₂₁	Δ ₁₄		Δ ₇		A ₂ Δ ₂		A ₂ Γ ₁₈		A		A	
Jabing	A ₁₄ Δ ₁₀		A ₃ Δ ₂₀		Δ ₁₆	Δ ₃	Δ ₅		Δ ₅		Δ ₆		Γ ₁₃ Δ ₄		—		—	
Cibala	A ₁₈ Δ ₁₁		A ₂ Δ ₁₂		—	Δ ₅	Δ ₂		Δ ₃		Δ ₁₁		Γ ₄ Δ ₂		—		Δ	
Öcsöd	A ₁₁ Δ ₁₃		A ₁₁ Δ ₁₈		—	Δ ₂	Δ ₁₀		Δ ₂		Δ ₇		A ₄ Δ ₇		—		—	
Öregcsém	A ₁₁ Δ ₂		A ₄ Δ ₁₃		—	A Δ ₄	Δ ₂		A		A ₂ Δ ₅		Γ ₆ Δ		—		Δ	
Összesen:	A ₁₀₅ Δ ₁₃₂		A ₅₀ Δ ₁₇₆		Δ ₁₆	A Δ ₅₀	Δ ₅₃		A Δ ₂₇		A ₄ Δ ₅₉		A ₃ Γ ₄₅ Δ ₅₁		A		A Δ ₃	
Valens																		
Zs.p.1	A ₁₃		A ₂		—	A ₅	A ₅		A ₆		A ₂₄		A ₃₅		A		—	
Zs.p.2	A ₃₁		A ₂₁		—	A ₁₈	—		A ₄		A ₂₀		A ₁₇		A		—	
Zs.p.1 és 2 együtt	A ₄₄		A ₂₃		—	A ₂₃	A ₅		A ₁₀		A ₄₄		A ₅₂		A ₂		—	
Árpás	A ₂₉		A ₁₉		A ₄	A ₁₅ Δ ₂	A ₁₀		A ₁₇		A ₂₁		A ₄₈		—		—	
Jabing	A ₁₇		A ₁₆		—	A ₆	A ₄		A ₄		A ₁₄		A ₁₄		—		—	
Cibala	A ₅		A ₄		—	A ₃	A		A ₃		A ₈		A ₁₂		A		—	
Öcsöd	A ₁₀		A ₁₃		A	A ₄	A ₂		A ₄		A ₅		A ₁₂		—		—	
Öregcsém	A ₆		A ₂		—	A ₁₀	A ₄		A ₂		A ₁₀		A ₁₁		A		—	
Összesen	A ₁₁₁		A ₇₇		A ₅	A ₆₁ Δ ₂	A ₃₆		A ₄₀		A ₁₀₂		A ₁₄₉		A ₄		—	
Gratianus																		
Zs.p.1	A Δ ₁₃		A ₁₄										BF					
Zs.p.2	Δ ₁₀		A ₁₇															
Zs.p.1 és 2 együtt	A Δ ₂₃		A ₃₁										B Γ					
Árpás	Δ ₉		A ₂₃										Γ ₃					
Jabing	Γ		A ₁₉										Γ					
Cibala	Δ ₁₄		A ₄										—					
Öcsöd	Δ ₃		A ₄										Γ					
Öregcsém	A ₂		A ₉										—					
Összesen:	A ₃ Γ Δ ₄₉		A ₉₀										B Γ ₆					

IV. táblázat

Összesített leletstatisztikai táblázat

RIC szám	I. Valentinianus		Valens		Gratianus		Glor. össz.	Sec. össz.	Gloria és Sec. össz.
	Gloria	Securitas	Gloria	Securitas	Gloria	Securitas			
I	A ₁₃ B	A ₂₄ Δ ₈	A B ₂₆	A ₄ B ₁₆	—	—	41	52	93
II	A ₂ B ₉ Γ ₉₁	A ₆ Γ ₇ Δ ₁₀₂	A ₆ B ₉₇ Γ ₃	A ₈₈ Γ ₂ Δ ₆	—	—	208	211	419
III	Γ ₅₁	A Δ ₅₈	B ₆₉	A ₆₅	—	—	120	124	244
IV	Γ ₈₃	A ₇ Δ ₈₃	A ₈ B ₈₀	A ₁₀₈	—	—	171	198	369
V	Γ ₅₆	A ₄ Δ ₄₅	B ₄₆	A ₅₀	—	—	102	99	201
VII	Γ ₁₈₁	A ₁₁ Δ ₁₇₅	B ₂₃₃ Γ ₂	A ₁₉₃	—	—	416	379	795
X	Γ ₁₆₃	A ₁₀₅ Δ ₁₃₂	B ₁₃₆ Γ ₁₃₂	A ₁₁₁	B ₂₃ Γ ₂₇	A ₃ Γ _Δ ₄₉	514	401	915
XI	A B ₁₉₃ Δ	A ₅₀ Δ ₁₇₆	Γ ₁₅₁	A ₇₇	B ₃₂ Γ ₄	A ₉₀	405	393	798
XII	B ₁₁	Δ ₁₆	—	A ₅	Γ ₇₄	—	15	21	36
XIII	A B ₁₀₁	A Δ ₅₀	B	A ₆₁ Δ ₂	Γ ₂₈	—	177	114	291
XIV	B ₄₃	Δ ₅₃	Γ	A ₃₆	Γ ₂₅	—	72	89	161
XV	B ₄₇	A Δ ₂₇	—	A ₄₀	Γ ₁₀₄	—	72	68	140
XVI	B ₇₁ Γ	A ₄ Δ ₅₉	—	A ₁₀₂	Γ ₃₂ Δ ₆₅	—	176	165	341
XVII	B ₁₀₉ Δ ₅	A ₃ Γ ₄₅ Δ ₅₁	—	A ₁₄₉	Δ ₁₅	—	212	255	467
XVIII	A	A	—	A ₄	—	—	15	5	20
XIX	—	A Δ ₃	—	—	—	—	—	4	4
Össz.:	A ₁₇ B ₆₄₅ Γ ₆₂₆ Δ ₆	A ₂₁₉ Γ ₅₂ Δ ₁₀₃₈	A ₁₅ B ₆₈₈ Γ ₂₈₉	A ₁₀₉₃ B ₁₆ Γ ₂ Δ ₈	B ₅₆ Γ ₂₉₄ Δ ₈₀	A ₉₃ B Γ ₇ Δ ₄₉	2716	2578	5294

V. táblázat

Hibridek összesítése

RIC szám	I. Valentinianus		Valens		Gratianus		Összes
	Glor.	Sec.	Glor.	Sec.	Glor.	Sec.	
I	B	Δ ₈	A	A ₄	—	—	14
II	B ₉	A ₆ Γ ₇	A ₆ Γ ₃	Γ ₂ Δ ₆	—	—	39
III	—	A	—	—	—	—	1
IV	—	A ₂	A ₈	—	—	—	15
V	—	A ₄	—	—	—	—	4
VII	—	A ₁₁	Γ ₂	—	—	—	13
X	—	—	—	—	—	A ₃	3
XI	A Δ	—	—	—	—	—	2
XII	—	—	—	—	—	—	—
XIII	A	A	B	Δ ₂	—	—	5
XIV	—	—	Γ	—	—	—	1
XV	—	A	—	—	—	—	1
XVI	Γ	A ₄	—	—	—	—	5
XVII	Δ ₅	A ₃	—	—	B	B Γ ₆	16
XVIII	—	A	—	—	—	—	1
XIX	—	A	—	—	—	—	1

A magyar pénzverés kezdeteihez.

Gedai István: A magyar pénzverés kezdete c. 1971-ben benyújtott kandidátusi értekezésében* nemcsak a megadott téma újszerű feldolgozását adja, hanem egy nagy felfedezést publikál. Itt olvashatunk először az évezredünk első éveiben elrejtett nagyharsányi kincsről, amely 40 érmet tartalmaz a legelső magyar pénzből, Szent István királyunk eddig ismeretlen veretéből. Ez a páratlan jelentőségű lelet önmagában is megérdemli, hogy pénzverésünk kezdetéről írt monográfia középpontjába állíttassék, még időszerűbbé teszi ezt az a vita, mely a magyar pénzverés kezdeteiről az utóbbi időben idehaza és külföldön kirobbant.

Gedai bevezetésében ismerteti a kutatás történetét 1801-től, Schoenvisner István műve megjelenésétől kezdve. A továbbiakban Réthy László Corputa, Hóman Bálint Pénztörténete és Huszár Lajos 1938-i összefoglalása jelzik a kutatás állomásait. E kutatások során tisztázódott, hogy mit tekinthetünk István király veretének (CNH.I.1) és melyek a külföldön készült utánveretek. Az utánveretek a mai felfogás szerint hamisítványoknak tekinthetők, a középkorban azonban, amikor a pénzt elsősorban a benne foglalt ezüst súly szerint értékelték és az utánvereteket többnyire jó ezüsből verték, külföldön valódi pénzként forogtak. István király pénzeit a Keleti tenger partvidékén utánozták, ott ahol pénzei a kereskedelmi forgalomban leginkább elterjedtek. E területen napjainkban is kerülnek elő utánveretei.

Pénzverésünk kezdeteinek kutatásában két kérdés vált vitatottá. László Gyula feltételezte, hogy a *Stephanus rex* feliratú obulust Géza fejedelem kezdte el verni, akit egy forrás szerint szintén István névre kereszteltek. Több külföldi kutató pedig néhány északi országban előkerült utánveretben kereste István király legkorábbi denárját. Először Christian Turnwald próbált hiteles István-denárrá avatni ilyeneket, majd Vera Hatz jött elő egy nagy port felvert elméletével. Gotland szigetén, Bosarve falunál került elő az a pénz, amelynek egyik oldalán +°PHANVS°REX olvasható, a másik oldalon pedig többé-kevésbé kivehetően RESLAVVA CIV, s ebből kis igazítással BRESLAVA azaz *Bratislava*: Pozsony lenne olvasható. Ezek szerint István király első pénzét Pozsonyban verte volna, melynek neve különös módon *Bratislava* lett volna: az a név, melyet a szlovákok 1920-ban az addig használt *Prespороk* helyett hivatalosan bevezettek.

A fenti elméletekre Huszár Lajos adott választ (NK. 1965—66. 29—31). Hatz elméletével kapcsolatban pl. rámutatott, hogy a bosarvei zavaros feliratú, abnormális súlyú (1,99 g), denár vésése idegen a magyar poncolási technikától.

Gedai disszertációjában István pénzverését új alapokon vette revízió alá. A CNH.I.1. datálására új régészeti módszert dolgozott ki. Nevezetesen vizsgálat alá vette X—XI. századi temetőinket, amelyekben István pénzei előfordulnak. A temetőterképekből megállapította, hogy István király pénzei olyan közel kerülnek elő Péter, Aba Sámuel és I. Endre pénzeihez, hogy kibocsátásuk ideje csakis István uralkodásának második felére, 1015—1020 utánra tehető. Ez a megállapítás egyezik az északi leletegyüttesekből nyert korábbi datálással. Gedai azonban Huszár leletösszeállítását jelentős módon kiegészítette, főként az eddig kellően át nem búvárolt szovjet irodalom bevonásával. A nagyobb anyaggyűjtés még jobban aláhúzta az István pénzeket tartalmazó leletegyüttesek Huszár adta datálását.

A 8 magyarországi mellett számbavett 58 lengyelországi, 16 szovjet baltikumi, 7 csehországi, 7 svédországi, 9 dániai, 1 norvégiai és 1 finnországi kincsleletből csak egy van melyben István pénze adja az utolsó terminust, a többi mind későbbi pénzekkel együtt fordul elő.

A két datálási mód nézetem szerint kiegészíthető egy harmadikkal. Előkerülnek északon olyan 1015 előtti gazdag kincsleletek, amelyek úgyszólván minden közép- és észak-európai veretet tartalmaznak, Istvánét azonban nem. A stockholmi Statens Historiska Muzeumban

* Ez a tanulmány Gedai István: A magyar pénzverés kezdetei c. kandidátusi értekezése megvédése alkalmából elhangzott opponensi vélemény némileg rövidített, illetve összevont szövege.

kiállítva szerepel egy ilyen lelet az Európa térképén a kiállító helyek szerint elhelyezett érmekkel. A Gotland szigetén a Barlingbo községhez tartozó Digerákra helységben talált 1300 érméből álló lelet úgyszólván minden európai pénzt tartalmaz, még Boleslav Chrobry 1003—1004-ben Prágában vert érmét is. E gotlandi lelet elrejtését az utolsó érme 1015 tájára datálják; István pénze, az északon igen elterjedt CNH.I.1. még nem szerepel benne, nyilván azért, mert verése akkor még nem indult meg. Ilyen módon érdemes volna számba venni a 990—1020 közötti időre datált nagy kincsleleteket is. E helyen megjegyzem, hogy István külpolitikájának volt egy olyan korszaka, amikor ellenséges viszonyban volt Lengyelországgal, ami a pénzek elterjedését gátolhatta. A német—lengyel konfliktusok alapján korábban 1003—1018-ra tett nyílt ellenségeskedések korszakát azonban az egykorú források és a német—lengyel, cseh—lengyel, osztrák—morva és német—orosz viszony beható elemzésével az 1014 és 1017 közötti években határozhattam meg; csak e szűk időszakban kell a magyar külkereskedelem északi szünetelésével számolni. A tízes évek közepén, amikor Bátor Boleszló a Morva parti magyar várakat és talán Trencsént lerohanta, tényleg akadály hárult a magyar pénz külföldi elterjedése elé, de nem kedveztek ezek az évek a pénzverés elindításának sem, és így a politikai történet alapján is az 1018-cal beköszöntő békés korszakhoz kapcsolhatjuk a kereskedelmi forgalomra készült CNH.I.1. verésének elindítását.

Gedai műve II. fejezetében az utánveretekkel foglalkozik. Ezeket egyformán jellemzi a zavaros felirat, súlyuk viszont igen változatos. Vannak, amelyek közelítenek a CNH.I.1, veret 0,78 átlagsúlyához, tehát a féldenár, illetve obulus súlyhoz, 6 közülük CNH I.7. típusú és 1,12—1,39 g súlyával egész denár súlyúnak mondott, végül a bosarvei utánveret közel 2 g súlyával minden ismert súlytól eltér. Gedai sorrávéve Turnwald, Hatz és a szlovák Hlinka érveit, mely szerint egy Pozsonyban 1020 körül vert denár északon előkerült példányáról lenne szó, Huszár nézetéhez csatlakozik és újabb érveket sorakoztat fel az érme utánveret volta bizonyítására.

Ezek sorában komoly figyelmet érdemel egy különös egybevágás, mely szerint a bosarvei leleten a REFLA felirat ugyanott helyezkedik el, ahol István obulusán a RETIA, tehát úgy tűnik, hogy a véső először a *Regia* szöveget akarta másolni; ezt követően álló és fordított V-betűket írt, ami az analfabéta utánverők szokott értelmetlen térkitöltő betűtárába tartozik, így pl. a nagyharsányi lelet 55. sz. utánveretének hátlapja VI—AIVAAV, aminek megfelel a bosarvei lelet hátíratának folytatólagos AVVA szövege. Végül a CIV szövegben a véső újból az igazi pénz felé fordult, de minden korai verettől eltérően csak kezdetét írta le. Maga az éremkép, az előlapon a talpaskereszt és a hátlapon a szögletes karoling templomábrázolás, a karoling típusú nyugati veretek utánzására mutat, s így felvetődik a kérdés, hogy lehet-e különféle érmek rajzának elegyítéséről szó? Minden esetre az utánveret értelmetlen hátíratából ugyanúgy nem indokolt egy új városnevet kiolvasni, mint István sok más utánverete romlott szövegéből.

Kevésbé fogadható el az, amit Gedai Pozsony régi névalakjaival kapcsolatban ír. Érvelése szerint a pannonhalmi alapítólevél, mely szerinte az eredetitől nem sokkal eltérő XI. századi átírat, tartalmazza a *Poson* nevet, ami arra mutat, hogy a várost már István király uralkodása elején így nevezték. Meg kell jegyezni, hogy az alapítólevél névalakja e vitában nem használható fel. Eltekintve attól, hogy az alapítólevél egy elveszett eredeti interpolált utánzata, nem a XI. hanem a XII. században gyártották azt és a *Poson* név az alul írt birtokfelsorolásba is utólagos toldásként került példányunkba. Általánosan elfogadott nézet a magyar diplomatikában, hogy István király eredeti oklevele nem tartalmazta a pozsonyi vámadományt, ezt a XII. század végén írták hozzá.

Mi a helyzet Pozsony régi nevei körül? Pozsony neve először az Annales Iuvavenses maximi 907-i feljegyzésében jön elő *Brezalauspure* alakban. (Ez az adat Gombos művéből kimaradt; MGH. SS. XXX/2. 742.) Hogy a német név honnan ered, biztosan nem dönthető el. Komolyan számolhatunk vele — Bóna Istvánnak is ez a nézete — mely szerint a 900 előtt a frank Pannoniát kormányzó Braszlav hercegről nevezték el a németek. Ténylegesen Pannonia urai ugyanúgy kézben tarthattak egy hídfőállást a Duna határfolyó tulsó partján, mint a magyarok Nándorfehérvárat, Szendrőt és Galambócot, mint a törökök Esztergommal szemben Dzsigerdelen—Parkan-t és mint ma a szlovákok Pozsonnyal szemközt Ligetfalut és Oroszvárt. Birtoklása kivált elképzelhető Szvatopluk 994-i halála után. Ha pedig a német elnevezés Braszlav frank hűbéres új hídfő-varának nevét örököltette meg, akkor egyáltalán nem bizonyos, hogy a vár és helység morva-szláv neve Braszlav névvel állt kapcsolatban, sőt valószínűbb, hogy régi neve más volt.

Ha a szláv névhasználatot tükröző középkori forrásokat vesszük elő, tényleg semmi nyomát nem látjuk annak, hogy a helység szláv neve *Bretslav-Braslav* lett volna; Cosmas cseh krónikás, aki 1110 körül, idős korában írta művét, *Possen* névalakot ad (Gombos 805); a XII. századból említést érdemel a Magyarországról mindig szláv névalakokat közvetítő Idrisi

Buzana nevével, a *Chronica Boemorum* 1261. évi bejegyzésénél pedig *Pessen* névalakot találunk.

Nem mernék ebből arra következtetni, hogy a város ősi szláv neve *Pozsony* lett volna. Egyrészt ispáni váraink, legalábbis felerészben, az ezredforduló táján állított első ispánokról nyerték nevüket, másrészt a Dunántúlon, ahol módunkban áll a IX. századi nevek kontinuitásának kérdését megvizsgálni, azt tapasztaljuk, hogy a magyarok nem vettek át régi helységneveket hanem a magyar helységnevadás szinte *tabula rasa*-val indult el.

Mivel a *Poson* személynevet az Árpád-korban is viselték, legvalószínűbb, hogy a várat magyar névadással 1000 táján nevezték el. Az első ispánról adta nevek elég hamar meghonosodtak; ilyen az 1009-i veszprémi oklevélben *Bezprem*. Ezen az alapon a valószínűség tényleg amellett szól, amit Huszár és Gedai is képvisel: pozsonyi veret esetén elsősorban *Poson civitas* feliratot várhatnánk. Ha viszont valaki a latinosított német névalakot követelné, a XI. század első felében már a rövidebb *Brezesburg civitas* megnevezés járta, az, amelyből a német *Pressburg* névalak is kifejlődött.

Nagyobb, szinte áthidalhatatlan nehézsége van a Vera Hatz-féle elméletnek abban, hogy Pozsonyt pénzverő helynek tekinti. Közép Kelet-Európában e korban az uralkodó csak a székhelyen veretett pénzt: a cseh pénzekben PRAGA CIVITAS, a lengyel pénzekben GNESEN CIVITAS áll. Ez azt jelenti, hogy egy feltételezett és Pozsonynak értelmezett BRESLAVA CIVITAS felirat esetén Pozsonyt István király székhelyének kellene tekinteni. Meg is pendít ilyen nézeteket Ratkó 1969-ben megjelent, az adatokat semmibe vevő, tendenciózus cikkében, ahol azt állítja, hogy Koppány I. Istvánt Délnyugat-Szlovákiába, Bratislavába szorította vissza (TÉT. 1969/1.13.). Elég elolvasni a magyar krónikát, hogy ennek az állításnak a légből kapott volta nyilvánvaló legyen. Ténylegesen Pozsony ugyanolyan határvár volt a XI. század első felében, mint Sopron és Hainburg, melyek igen népes „váras” helyek is voltak. 1042-ben pl. III. Henrik magyar hadjárata előtt *populosissimas civitates Heimenburg et Brezesburg* leromboltatta (Gombos 1143). István uralkodása első két évtizedében Pozsony nem csupán határvár, hanem veszélyeztetett határvár volt. Az István sógorával, II. Henrikkel szemben ellenséges Bátor Boleszló 1003-ban átmenetileg elfoglalta Prágát és hosszú időre Felső-Morvaországot, s kisebb megszakításokkal az 1018-i bautzeni békéig tartott a német — lengyel ellenségeskedés. Ez ugyan csak 1014-ben csapott át lengyel — magyar háborúba, de Pozsony fekvésénél fogva ezelőtt is veszélyeztetett zónában feküdt. Ilyen körülmények között elképzelhetetlen a székhely áthelyezése 1002 és 1018 között Pozsonyba. 997-ben Esztergom volt a székhely, 1001-ben ugyanez lett a magyar egyházszervezet központja, s mivel az egyházszervezet központjával ugyanúgy az uralkodó székhelyéhez igazodott, mint a pénzverő hely, az első két évtizedben Esztergomot kell központnak és pénzverő helynek tekintenünk.

Itt merül fel a *Regia civitas* azonosítása körüli évszázados vita, melyben Gedai nem foglal állást. Nézetem szerint István az 1018-i bolgár hadjárat után tette át székhelyét Esztergomból az ekkor megnyitott jeruzsálemi zarándokúton fekvő Székesfehérvárra. Ha tehát a *Regia civitas* felirat, amit az újonnan felfedezett veret a koronázás utáni évekre is igazol, a verőhely neve volt, Székesfehérvár nem jöhet komolyan szóba. Székesfehérvári veret esetén méltán várhatnók az *Alba civitas* feliratot, amint neve István király 1009-i oklevelében is hangzik. *Regia civitas* kétségtelenül Regensburg *Regina civitas* nevének mintájára megalkotott név, de használatához az a körülmény is hozzájárulhatott, hogy Esztergom városnak 1000 táján egyértelműen használt neve nem volt. Legalább is erre látszik mutatni Asztrik érseki székének *Sobottin* azaz *Szombat* megnevezése a XI. század eleji Passio Sancti Adalbertiben. A *Strigonium* — Esztergom névvel kezdetben csak a több magból álló város egy részét nevezték.

Esztergom, mint királyi pénzverőhely mellett szól az esztergomi érsek kezdetről fogva számon tartott pisetum-joga, valamint az, hogy a város Kovácsi nevű negyedében az Árpád-korban pénzverők laktak. Kovácsi pedig igen ősi fémmegmunkáló hely volt, mert templomának kiásásakor alatta egy ötvösműhely került felszínre.

Befejezésül a bosarvei utánveretből kiolvasott ál-verőhely kérdéséhez hozzáfűzöm, hogy ha István első korai veretén és 1020 tájától igazolt tömeges veretein *Regia civitas* felirat igazolt, a közbeeső időre nézve nem indokolt más verőhely-feliratot feltételezni, s a Gedai közzétette felfedezés nézetem szerint ilyen értelemben dönti el a vitatott kérdést. Az új hiteles István denár után csak hasonló hitelességű, Magyarországon is elterjedt érmekekkel lehet a kérdésben tudományos igénygel érvelni.

A disszertáció III. fejezete *István király denára* cím alatt egy történeti bevezetővel indul. Megjegyzendő, hogy a fémművészetre vonatkozó X. századi adatok tekintetében nem elégtő elavult történeti művek adataira támaszkodni. Balbinus 953-i adata nem támaszkodik hiteles forrásra és már csak azért sem fogadható el, mert ekkor a magyarokkal szövetkező

morvákrol van benne szó. De Cosmas adata Bretiszláv lengyelországi hadjáratáról sem szól magyarországi bányaművességről, csak *angaria*-ra, kényszerű munkára eladott foglyokról. (Gombos I. 802.).

Gedai disszertációjának legjelentősebb fejezete a nagyharsányi kincslelet és a benne előkerült 40 darab *Regia civitas* és *Lancea regis* feliratú érem ismertetése és értékelése. Ezt a denárt Dannenberg Corpusa eddig is nyilvántartotta egy németországi lelet alapján 1706/a szám alatt és Svédországban is előkerült belőle egy példány, de nem tudtak vele mit kezdeni. A Nagy-harsányi hegyen, a Szársomlón előkerült 40 verdefényes példány, mely két verőtővel készült, a *Regia civitas* felirattal meghatározta verési helyét és nagyjából korát is: Magyarország és a XI. század első fele. Tudvalévő, hogy *Regia civitas* felirat csak Szent István pénzein és I. Endre (1046—1061) azon első veretén (CNH. I. 11) látható, amellyel Szent István pénzét utánozta. Az érmen uralkodó neve nincs feltüntetve, de Gedai numizmatikai érveléssel bebizonyítja hogy csak Szent István uralkodása elején verhették. Az érem átlagsúlyával (1,26 gr.) ugyanis pontosan követi István sógorának, Henrik bajor hercegnek 995 és 1002 között vert 1,25 g súlyú denárját (137.1.), és egyebekben is igazodik a bajor hercegség regensburgi vereteihez, így a verőhely *Regia civitas* (*Regina civitas*) megnevezésében. Mivel Regensburgban a *Regina civitas* feliratot 1004 után nem verték, ez erősíti azt a feltevést, hogy a koronázás alkalmából vert denárról van szó, amely nem kereskedelmi forgalom számára készült, hanem az új király felségjogának hangsúlyozására.

Külön problémát jelent az érem előlapjának képe: a zászlós lándzsát tartó kéz, melyet a *Lancea regis* körirat értelmez. Gedai ennek magyarázatára felsorakoztat számos lándzsát feltüntető és analógiát szolgáltató közép-európai érmet. Ezek közül ténylegesen csak Ottó oberlausitzi őrgróf pénzét hagynám el, mert kétesnek tartom a kép szárnyas lándzsának való értelmezését. A többi biztos éremkép közül kiemelendő, hogy II. Konrád (1024—1039), III. Henrik (1039—1056) és IV. Henrik (1056—1105) egy-egy érme az uralkodó feje mellett vagy azzal átellenben ábrázol lándzsát, de megtaláljuk Jaromir cseh herceg (1033—34) és II. Vratiszláv (1069—1072) egy-egy pénzén is, egyrészt a hűbéres herceg által tartott, másrészt a fejfel átellenes oldalon egy kéz által tartott ábrázolásban. A XI. század végétől egyházi és világi hűbérurak éremképén is megjelenik.

E sorozat kiértékelésében valamelyest tovább is léphetünk a disszertációnál. Mindenekelőtt feltűnik, hogy kezdetben, 1024-től a száli frank ház szuverén uralkodói tüntetik fel saját ábrázolásuk mellett a lándzsát, 1033-tól a hűbéres cseh herceg, 1089-től pedig a kisebb hűbéreseik. István koronázási érme mindezeket megelőzi. A fenti sorozathoz viszonyítva az is megállapítható, hogy István érme megelőzi azt a kort, amikor a jelvényt hűbéreseik érmükön viselték. Eltér az ismert ábrázolásoktól annyiban is, hogy maga az uralkodó nincs feltüntetve a jelvény mellett.

Ha a numizmatika területéről áttekintünk egy rokon szakma, a szfragisztika területére, olyan analógiát találunk, amely magyarázatul szolgálhat István éremképére is. Nevezetesen III. Ottó császár 998-tól 1002-ig olyan ólombullával pecsételt, amelynek hátoldalán megszeme-

lyesített Róma mellkép látható zászlós lándzsával és pajzzsal a körirat: *Renovatio imperii Romanorum*. Itt tehát nem maga az uralkodó van ábrázolva a lándzsával, hanem Róma.

Hogy István érmén is indokolt ilyen feltevésre gondolni, azt a kép egyéb részlete engedi meg. A lándzsát tartó kéz felett érthetetlen íves vonalak ismétlődnek. Gedai ennek értelmezésére nem tért ki, művének munkahelyi vitáján azonban László Gyula figyelemre méltó észrevételt tett. Ő felhőábrázolásnak vélte, s ha ez a számomra valószínű magyarázat igaznak bizonyul, akkor ez annak a jelképe lehet, hogy István a lándzsát nem földi, hanem égi ajándéknak tartotta, ennek közvetítője pedig keresztény felfogás szerint csak Róma lehet.

István lándzsájának eredete kérdésében a kutatás elsősorban azt vizsgálta, hogy a császártól kapott szent lándzsza jelvényről van-e szó, vagy sem, és István lándzsája hűbéres viszony jele-e, vagy sem. A császári jelvény központba állítását két adat tette valószínűvé: a lengyel krónika közlése arról, hogy III. Ottó a szent lándzsza másolatát adta Bátor Boleszlónak, és Ademár interpolátorának zavaros XII. századi beszúrása egy Gézának adott hasonló lándzsáról.

Mivel Boleszló jogi helyzete nem volt azonos Istvánéval és az Ademár-féle késői interpoláció forrásértéke igen csekély, maradnak a tények: István lándzsza-ábrázolása a koronázó paláston és Aba koronájának és aranyos lándzsájának visszaküldése Rómába III. Henrik által.

Éppen az utóbbi körülmény arra figyelmeztet, hogy több figyelmet szenteljünk annak a ténynek, hogy a pápa is küldött zászlós lándzsát, vexillumot azoknak az uralkodóknak, akik a Rómától való spirituális függést elismerték. Így 1059-ben II. Miklós Szent Péter zászlaját adta a dél-itáliai normann grófnak, 1066-ban II. Sándor küldött vexillumot Hódító Vilmosnak, s VII. Gergely is több ízben adományozta, 1075-ben pl. a Zelemér Demeter horvát királynak küldött pápai felségjelvények között első helyen említik a vexillumot.

Figyelmet érdemel a korábbi évekből Bonizo azon feljegyzése is, mely szerint III. Henrik 1044-i magyarországi hadjárata előtt követeket küldött a pápához, „kérvén, hogy Szent Péter részéről vexillumot küldjön neki, amely által megerősítve a magyar királyságot uralma alá vethesse”. Ha már most III. Henriket speyeri verésű denárján egy vexillummal ábrázolják, eltérően elődje sima lándzsát ábrázoló érmétől, ez esetben is számolhatunk a pápa adta lándzsza feltüntetésével. Még nyilvánvalóbb ez István esetében nemcsak azért, mert a római vexillum feltüntetésével többé-kevésbé III. Ottó példáját követte, hanem azért is, mert a vexillum fogadásának különös politikai jelentősége volt, adott helyzetben a császárságtól való függetlenség jelképe volt.

A lándzsaaábrázolás kérdésében perdöntőnek tartom a pápák középkori lateráni palotájának ebédlőtermét díszítő mozaikot, melyet az újkori bontás előtt lerajzoltak. A mozaik 800-ban, közvetlenül Nagy Károly császárrá koronázása előtt készült; ábrája szerint a trónuson ülő Szent Péter jobbával palliumot ad III. Leó pápának, baljával pedig zászlós lándzsát nyújt a térdeplő Nagy Károlynak. Ugyanilyen ábra István király koronázására is készülhetett volna azzal a jelentéssel, hogy Szent Péter trónusából II. Szilveszter pápa palliumot nyújt át a magyarok érsekének és zászlós lándzsát Istvánnak. A Szent Péter kezéből átnyújtott vexillum égi kéznek magyarázza a LANCEA REGIS érmen a lándzsát tartó kezét, és biztosan 1000-re datálja az érem verését.

A STEPHANUS REX vereteket egy gazdaságtörténeti meggondolás alapján is az 1020 utáni évekre datálhatjuk. István király a fél évszázados görög — magyar ellentét után, az 1010-es évek végén szövetséget kötött II. Bazileiosz császárral, vele együtt részt vett a bolgár hadjáratban, Imre herceget egy görög hercegnővel házassította össze és kedvéért Veszprémben görög apácamonostort létesített. Erről kiadott oklevele, melyet Kálmán átíratott Szent Istvánhoz kapcsol és „görögnyelvű alapítója” a házasság utánra datál, az 1020-as évekre tehető. Az oklevél az önálló termelők egységét *kapnosz*-ban, füstben adja meg, ami e korban görög adózási műszó volt. Így nevezték a birodalomban minden szabad paraszt adóegységét, mely szerint a „füstpénz” (*kapnikon*) adót fizették. Márpedig a füstpénz (*fumarium*) az Árpád-kori Magyarországon a „szabadok dénárjai” (*liberi denarii*) adó másik neve volt. Mivel ezt Könyves Kálmán már megreformálta és Péter király előzőleg külön adót vetett ki, a füstpénz visszavihető István korára. István ezt minden bizonnyal bizánci hatás alatt vezette be; a 8 denár (valójában féldenár) értéke ui. nagyjából egyezik a bizánci kapnikonéval. A kapnikon összege 2 miliaresion volt, s mivel 12 miliaresion tett ki 1 pensa aurit (aranysolidust), a bizánci füstadó 1/6 pensa volt. (Vö. Ostrogorsky G.: Geschichte des Byzantischen Staates. 1942. 152—154.) Minálunk a pensa auri I. László alatt 40 denár volt, de Hóman (Pénztört. 118) István obulusaiból 60 denárt számít egy pensára, s így a 8 denáros füstadó László korában 1/5 pensát, István korában 1/7,5 pensát tett ki. A füstpénz átvétele Bizáncból (Nyugaton állami egyenes adó ekkor nem volt!) csak 1018 utánra valószínűsíthető.

A dénárado bevezetése valószínűleg István király tömeges dénárverésével volt kapcsolatos. Kézenfekvő a feltevés, hogy a dénárado szolgált István pénzeinek elterjesztésére. Nagy Károly 796. évi frankfurti kapituláréja szerint az új pénzt minden *civitas*-ba és *emporium*-ba szétvitték és a nép köteles volt elfogadni. Magyarországon is a várak és a vásárhelyek lehettek a pénz forgalomba hozatalának helyei, s itt szerezhetette be a magát „szabadnak” tekintő adózó a pénzt, olyan módon, ahogy a dömösi prépostságnak adományozott udvari parasztok a terményadó mellett fizetendő 1 sókockát megvásárolni voltak kénytelenek a király vagy a királyi egyházak megbízottaitól. A dénár megvásárlása a paraszti gazdaságban megtermelt tinó ellenében történhetett. Az uralkodó az ökröt utóbb is szedte sajátos adónemként, aminek oka a lábas jószágának az uralkodó megbízásából történt kivitele volt.

Az a gazdasági és politikai rend, ami a dénár adóként való forgalomba hozatalát országszerte lehetővé tette, az 1010-es évek előtt nem alakult ki.

A *Regia civitas* feliratot Pétertől kezdve a *Pannonia* váltja fel. A *Pannonia* felirat aligha takar várost, nemcsak azért, mert érmeinken *Pannonia terra* is előfordul, hanem mert hiányzik a *civitas* megjelölés. Mivel Pannonia az Itáliából jött Péter alatt jelenik meg, számolnunk kell vele, hogy a nyugaton elterjedt decentralizált uralkodói pénzverést jelenti; tehát *Regia civitas* az első székhelyen, Esztergomban, *Pannonia* az Esztergomon kívüli pénzverőhelyet jelentené. Péter szembekerülése az egyházzal és István király rendjével, összhangba hozható egy ilyen újítás bevezetésével.

Rendkívül tanulságos a nagyharsányi kincslelet Gedai adta részletes szakszerű leírása; a benne közölt idegen veretek és hajkarikák ismertetése további tanulmányozás és következtetés kútforrása lehet.

A fentiek alapján teljes mértékben elfogadjuk a magyar pénzverés kezdeteit revideáló eredményeit, melynek lényege az, hogy István kétféle pénzt veretett; uralkodása kezdetén az 1,26 g átlagsúlyú denárt és uralkodása második felében a 0,7 g átlagsúlyú obulust, mely súlyban a II. Henrik császár 1009 és 1014 között vert 1,54 g átlagsúlyú dénárjának éppen a felét teszi ki.

A munkát megjelentetésekor szükségesnek tartjuk kiegészíteni az István érmek lelőhelyeinek jegyzékével is, és két térképpel, amely István pénzeinek hazai és európai elterjedését tünteti fel. Igaz, hogy egy ilyen térkép hamarosan elavul, mindamellett szemléltetné a kutatás

mai állását. A Huszár Lajos által a Szent István Emlékkönyvben adott magyarországi térkép-hez (II. 357.) magam is hozzájárulhatok két lelőhellyel: egyet a kisújszállási Marjalaka-pusztáról jegyeztem fel; a másíkról Reuter Camillo értesített: a Somogy megyei Kisbárapáti mellett, Bári pusztán találta.

A fent elmondottak alig érintik a munka érdemeit, s így elmondhatjuk, hogy a nagy felfedezés kitűnő pénzértörténeti kiértékelés keretében nyerte el feldolgozását.

Györffy György

DATA TO THE BEGINNINGS OF COINAGE IN HUNGARY

The issue relating to the beginnings of Hungarian coinage regarded more or less as closed ever since Lajos Huszár's evaluation in 1965 (NK 1965/66. pp. 23—31.) has once again come into the centre of interest through a fortunate new discovery. István Gedai in his thesis for the candidate's degree "The Beginnings of Hungarian Coinage" (1971) has worked up the recently discovered treasure of Nagyharsány containing 40 pieces of the silver denarius with the inscription REGIA CIVITAS and LANCEA REGIS which had been known so far only in two copies (Dannenberg 1706/a). Gedai proves that this was the first coin of King Stephan preceding the half-denarius bearing the inscription REGIA CIVITAS and STEPHANUS REX minted at about 1020 A.D. and circulated as a currency from that time on (CNH. I/1). Gedai is dealing with the coinages of King Stephan as well; among these with that turned up at Bosarve in Sweden the defective inscription — that could be read RESLA — stands actually for REGIA being a corrupted form of it while the role of the pattern ΔVVA is to fill in the space as in other Nagyharsány re-impressions e.g.: The German name of Pozsony (Bratislava) which had been *Brezalauspurc* in 907 has changed to *Brezesburg* by the first half of the 11th century while its Old Slavic name is unknown. The Bohemian Cosmas gives the form of *Possen* about 1100 A.D. while the Slovak people emerging in the course of the 12th—14th-century colonizations adopted the German name *Pressburg* in the form of *Prešporok*. Since in our region it was the seat of the ruler that was written on the coin e.g. *Praga civitas*, *Gnesen civitas*, the interpretation *Breslava civitas* of the Bosarve reimpression would necessitate to regard Pozsony (Bratislava) as the seat of King Stephan. Apart from the fact that there are no data supporting this assumption; it is also excluded by the circumstance that Pozsony (Bratislava) had been a threatened borderfortification between 1003—1018 lying at the frontier of the Polish—German hostilities and for a time the Polish—Hungarian war; thus being a "medium regni" it would have failed to fill the role of the seat.

In my opinion *Regia Civitas* must have meant the royal and ecclesiastic seat of the country being Esztergom at the millenium; in the case of Székesfehérvár the inscription of the coin should be *Alba Civitas*.

Both the legend "Lancea Regis" on the new impression and its representation of the flagged lance may refer to the vexillum given to King Stephan by the Pope together with the regalia. The new impression with the lance was minted at the coronation while the money used in economic circulation was made after 1020 A.D. or so. As for the first one the formal foundation of a Christian kingdom (a monarchy on the Carolingian pattern) must have had a much greater importance for the contemporaries — and not only for us — than any other action of any ruler in the given century; consequently, its importance answers for the coining of a new money symbolizing royal power. If there was a lance dominating the representation of the coin we should not forget that among the regalia given by the Pope the flagged lance had the first place. The flagged lance in the symbol of Rome represented on the leaden-bull used by Otto III at about 1000 A.D. is akin to that of our coin. It is to explain similarly the Lateran-mosaic from 800, on which Saint Peter invest Charlemagne in the imperial dignity with a flagged lance.

As for the date of our coins with the inscription with Stephanus rex Gedai has shown that in the cemeteries the coins of Kings Stephan, Endre, Béla and Solomon have turned up relatively near to each other and he put the beginnings of our coinage together with Lajos Huszár — dating the coins found abroad on numismatic grounds — unanimously after 1020 A.D. This dating is also supported by economic and political-historical considerations for instant the introduction the hearth money of 8 denarius (*kapnikon, fuma-rium, liberi denarii*) after 1018.

Adatok a késő Árpád-kori pénzek kormeghatározásához

I.

A Numizmatikai Közlöny legutóbbi, LXX—LXXI száma kétségkívül kedvezett azoknak, akik az Árpád-kori pénzekkel a gyűjtésen túlmenőleg is foglalkoznak: három cikke kizárólag arról, szólt, hogy az Árpád-kori pénzverés kérdéseit boncolgassa (dr. Gedai István, Rádóczy Gyula és Szepessy Géza cikkei), sőt ezeken kívül a középkori numizmatika okleveles forrásainak I. része (dr. Huszár Lajos tollából) ugyancsak alkalmas több Árpád-kori probléma világossá tételére.

Az elkövetkező írás tárgya Rádóczy Gyula valóban szenzációkat feltáró cikkéhez kíván csatlakozni.

*

Rádóczy Gyula (Héber betűjeles Árpád-házi pénzek) legjelentősebb eredménye abban foglalható össze, hogy nemcsak — felsorolva azokat az Árpád-házi pénzeket, amelyek az oklevelekből ismert zsidó kamaraispánok héber írású nevének kezdőbetűjével vannak ellátva, — arra a helyes következtetésre jut, hogy az ilyen héber betűs pénzek e kamaraispánok bérleti joga körében vert érmek, hanem cikke egyúttal lehetővé teszi, hogy a késő Árpád-kori pénzek korrendjének ma még teljesen homályban levő kérdéséhez közelítsünk.

Cikkének reális súlyát pedig az bizonyítja, hogy az általa vizsgált korszakból csak olyan jegyeket talált, amiknek megfelelő nevű kamaraispánokat az oklevelekből ismerünk, és egyúttal minden, az oklevelekből ismert zsidó kamaraispán pénzverőjegyét fel is ismeri a korabeli pénzekben.

II.

Nem foglalkozik Rádóczy azzal, ami a cikkének nem is volt a feladata, hogy vannak-e nem héber betűs névjegyű pénzek is.

Gondolok a Réthy 234. és 235. számú dénároira (véleményem szerint a Réthy 233 dénár a 234 számúnak hiányos hátlappal vert, tudtommal unikális változata), melyek hátlapján közép-pontjában egy „R” illetve „M” betű van (ha még csak a Réthy 234-es lenne, magyarázhatnánk úgy, hogy a hátlapon kereszt közepén levő „R” a kereszt száraiban írt BELA folytatásaképpen a REX rövidítése, azonban ugyanezen éremrajznak „M” betűs megjelenése már egy R és egy M névjegyű, és latin írásos nevű kamaraispánnak a megörökítését kell, hogy tartalmazza).

Betekintve a Numizmatikai Közlöny LIV—LV számában levő és Rádóczy által is idézett középkori kamaragróf-névsorba (Horváth Tibor Antal—Huszár Lajos), az „R” kamaraispán személye rejtett marad, az „M” kamaraispán személyazonosítására azonban adódhat megoldás, ha elfogadjuk, hogy az „M” egy fordított „W” betű. (A W betű írása már jóval régebbi korban és Magyarországon is ismert volt pl. a tihanyi oklevélben szerepel Woiteh ispán neve.) Ha az érem hátlapján a BELA körirat kezdő B. betűje fent és jobbra van, az Unger-rajz (IV. Béla 232—233) szerint az „R” betű is, az „M” betű is szabályosan áll. A rendelkezésemre álló két darab Réthy 234-esen ez azonban egyáltalán nem így van.

Folytatva az „M” vagy „W” betű kérdését:

- a) 1265-ben szerepel Walterus comes camerae, —
- b) 1268-ban szintúgy,
- c) még 1272-ben is,
- d) IV. László korában is, bizonytalan keltezésű okiratban (IV. László két évvel követte IV. Bélát),
- e) 1273-ban ugyanő, budai kamaraispánként megnevezve.

Végül, de azt hiszem, hogy csak a jelenleg lehető teljesség végett kell megemlíteni: 1291-ben (IV. Béla után huszonegy évvel) szerepel egy Marcellinus nevű zólyomi kamaraispán.

Tehát nem zárható ki, hogy IV. Béla korában a személyüket névjeggyel jelző zsidó kamaraispánokon kívül ezt egy ez idő szerint beazonosíthatatlan „R” jegyű, és egy „M” vagy „W” jegyű, talán Walter kamaraispán, is megtette.

III.

Rádóczy Gyula cikkének forrásértéke — és erre kell a legszélesebben támaszkodnom — abban jelentkezik, hogy megállapításai alkalmasak a továbbfejlesztésre, közelebből a késő Árpád-kori pénzek korrendjében némi tájékozódásra.

1.

Eddig sem volt vitás, amiből most indulok ki, nevezetesen, hogy a bécsi típusú dénárak veretésének elterjedése az 1265. év körül kezdődik (Réthy 347—354 és Pótlék 53) és különböző megjelenési formákkal nemcsak az Árpád-korban, hanem Károly Róbertnek a temesvári pénz-reformjáig (1323) tart.

Tény, hogy Henoch kamaraispán 1265-ig működött. A Réthy 353 (rajz), vagyis Unger 322-es számú érmet neki kell tulajdonítani, a Rádóczy által is megállapítottan a Réthy 241 számú dénárral és 242 számú obulussal együtt, és így az Unger 322 számú dénár nem lehet László király verete, hiszen Henoch kamaragróf 1265 után nem működött.

2.

Különösen érdekes kulcsot ad kezünkbe a Rengjeo 46 számú dénár. (A pénz fáját meg kell kérdőjelezni, mert mindössze 0,33 grammos). Mivel a Rengjeo Corpus kevesebb gyűjtőnél van kéznél, röviden emlékeztetek az érem rajzára: előlapja a Réthy 244 számú dénár előlapjának, hátlapja a Réthy 312 számú dénár előlapjának felel meg, a 336 (stb.) számúnak előlapjához hasonló: két egymásnak szembenéző, koronás „hercegfő” van rajta, tehát szlavón típusú.

(Mindjárt szeretném megjegyezni, hogy a Rengjeo 46 szemben Rádóczy felvetésével, nem a szlapon verde első terméke, hanem a veretése idején már erősen népszerű szlaponoknak egyik utánérzése.)

A mondhatni kulcspozíciót betöltő Rengjeo 46 számú dénár előlapja kétségtelenül Béla király korából van, hátlapja pedig minden bizonnyal a IV. Bélát két évvel követő László király korában élt még, hiszen a Réthy 312 számú dénárnak h á t l a p j á n világosan írva van László király neve.

Ez a körülmény nyilvánvalóvá teszi, hogy a Réthy 244, a Rengjeo 46 és a Réthy 312 szám egyetlen hibrid-jellegű sorozatot képez, mely három dénárnak veretési ideje egészen közeli kell, hogy legyen, tehát a Réthy 244 IV. Béla király utolsó éveiben keletkezett, a Réthy 312 László király uralkodásának elején lett verve. Összeköti őket IV. Béla Rengjeo 46 számú pénze.

Feltűnő, hogy a Réthy 244 szám a Réthy 243 számtól csak abban tér el, hogy a Réthy 244 előlapján a „thet” héber betű van, a Réthy 243-nál pedig a zsidó kapcsolatra mutató csillag. (A Réthy 243 szám obulusán — Réthy 245 — az említett csillag helyett egy kis négyágú kereszt van. (Rádóczy cikke is héber betűjelet említ!) A most leírt körülmény arra mutat, hogy a Réthy 243 is abba a sorozatba tartozik (és nyilván obulusával együtt), aminek időpontját a Rengjeo 46 határozza meg, vagyis Béla király uralkodásának végéről való, így a zsidócsillagos Réthy 243 számú dénár nem lehet a már 1232. február 25-én is „egykori Sámuel” kamaragróf verete. A magam részéről egyébként a Sámuel kamaragrófnak tulajdonítható, II. András korában besorolt egész csillagjegyű sorozatot (lásd a mellékelt táblázat) megkérdőjeleztem, mert véleményem szerint még nem utolsó szó az az elfogadott álláspont, hogy ezek az érmek Andrásé s nem Béla király veretei lennének.

Ha tovább boncolgatjuk a Rengjeo 46 számmal meghatározott sorozatot, akkor a sorozat erősen szélesíthető: nemcsak az eddig említett Réthy 243 és 245, 244 és Pótlék 46, Rengjeo 46, Réthy 312, 336 és 337, hanem a 313, 315 és más érmekből álló típuscsaládot tudunk beazonosítani.

Az ilyen típuscsaládok kérdésénél azonban nagyon kell vigyázni. Három variáció is lehetséges a rokonveretekre:

- a) egyazon típusnak, ugyanazon verdében vert veretváltozatai, esetleg hibridek (II. Géza — III. István kora),

- b) a jelentős képeltéréssel kialakult sorozat feltehetően egyetlen verdének egymásutáni termékeiből áll,
- c) egyidőben a különböző verdékben, egy központi elképzelés alapján vert, egymástól gyakran csak a képmegoldásban eltérő pénzek.

A b–c megkülönböztetés indokát egyrésről a gyakori pénzűjítás, másrésről a több verde léte adja.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a téma felvetésén felül a kérdés boncolgatására a jelen cikk nem alkalmas.

Folytassuk a Réthy 244, a Pótlék 46, a Rengjeo 46 számú, IV. Béla uralkodásának a végére tett érme (a fentiek szerint az időbeni elhelyezkedést a Rengjeo 46-tal hibrid-rokonságban levő és IV. László által vert Réthy 312 határozza meg) t h e t héber betűvel vannak ellátva.

És itt kell eltérnem Rádóczytól, amikor azt merem megkockáztatni, hogy ezek az érme nem lehetnek az 1243 óta elhallgatott THEKA kamaraispán pénzei, hiszen Theka eltűnése után körülbelül huszonöt évvel kezdődött a veretésük.

Az említett thet betűs érmeknek IV. Béla uralkodása végén történt veretését mutatja az is, hogy a sorozat korántsem merül ki a Réthy 244-el, a Pótlék 46-tal és a Rengjeo 46-tal, hanem a Réthy – rajz 348 (Unger 284), a Réthy – rajz 349 (Unger 319) és a Réthy-rajz 350 (Unger 320) számú érme is a thet névjegyet viselik, amik viszont 1265 (?) utáni bécsi típusúak.

(Itt szeretném megemlíteni, hogy szerény véleményem szerint az Unger 284 (Réthy-rajz 348) és 320 (Réthy-rajz 350) azonos pénz, de durván eltérő veretváltozatokban: a legvalószínűbben legalább egyikük hamisítvány. Mithogy az Unger 284 átlagsúlya 0,727 gramm, az Unger 320 átlagsúlya pedig kb. 30%-kal kisebb: 0,525 gramm, azt kell feltételezni, hogy az Unger 320 az Unger 284-nek hamisítványa.)

Ki kell tehát mondani, hogy Theka kamaragrófön kívül volt még egy t h e t névjegyű zsidó kamaragróf, aki IV. Béla uralkodásának a végén működött, első verete a csillagos Réthy 243 számú dénár volt, és neki kell tulajdonítani a jelen cikk mellékletét képező táblázaton feltüntetett viszonylag széles „thet” névjegyű sorozatot.

3.

Rádóczy Gyula korrendjének megerősítése végett nagyon érdekes megnézni HENOECH és ALTMAN kamaraispánok vereteit. Az Unger 283, 285 és 322 számokról van szó.

(Elnézést kell kérnem a Kedves Olvasótól, hogy hol Réthy, hol Unger sorszámokat idézek, ennek azonban az az oka, hogy az alapul vett Rádóczy cikk Réthy sorszámozása eltér az elfogadottól: Rádóczy ugyanis a Réthy XVIII-sorozat számozásánál a szöveget veszi alapul, holott az általános gyűjtői gyakorlat, de az irodalom gyakorlata is (Hóman: Magyar Pénztörténet, Unger: Éremhatározó) az, hogy a Réthy sorszámozások a rajzok szerint vannak elfogadva).

Ahhoz, hogy a Henoch – Altman sorrend reális legyen, a három említett dénár sorrendjét éppen meg kell fordítani. Vegyük elsőnek: az Unger 322 számot. Már utaltam rá, hogy a veretet Henoch kamaragróf 1265-ig tartó működésének, tehát Béla király uralkodásának korára kell tenni. Az érem rajztípusa is korai importra mutat: a IV. Béla korában megszokott koszorúban van Henoch névjegye, a hátlap egy közönséges bécsi fillérkép: egy függőlegesen felezett kétfejű madáralak, (Luschin 75) súlya 0,5775 gramm. (A jelen cikkben szereplő súlyadatok Hóman mérései a Pénztörténet szerint.)

A következő darab az Unger 285 lehet, amit 1265 után kellett verni. Henoch már nem működik (1265 óta), „utóda” a fia Altman lett, a kibocsájtó pedig István. Altman meghagyja apja hátlapját az Unger 322-ről, vagyis a felezett kétfejű madarat, de új előlapot kreál: István királyi nevével és két (élő) madár közé beírja a héber a l e f betűt. Az érem súlya 0,55 gramm, tehát alig változik.

Az utolsó veret az Unger 283 számú: a Bécsből importált kétfejű széthasított madár lemegy a hátlapról, helyébe István arcképe kerül, István neve pedig megmarad az előlapon. Az érem 0,709 grammos súlya az ifjú (vagy ifjabb ?!) királynak a pénzt népszerűsítő törekvését mutatja, vagy igazodni kíván a „II. Thet nevű” ispánnak Béla király részére vert Réthy-rajz 348 számú dénárjához. (Ennek átlagsúlya 0,727 gramm).

Tehát Henoch és Altman kamaraispánok működése időbelileg jól behatárolható: 1264–1272 között volt, mert Altman kamaragrófnak még beazonosítható veretei (Réthy 297 és 298) soha nem vitásan ugyancsak István király pénzei.

4.

A táblázatban „II. számú TH nevű” ispánként jelölt kamaragrófnak a bécsi típusú dénárait (Réthy-rajz 348 és 350) élesen jellemzi a IV. Bélánál szokásos, koszorúba foglalt thet betű.

Altman kamaragróf alef jegyét csak V. István pénzein látjuk. Altman első bécsi típusú verete (CNH. rajz 352) viszont igen szorosan kapcsolódik, hibrid-jelleggel, a IV. Béla részére vert CNH. rajz 353 dénárhoz és közvetlen előzője a CNH. rajz 347 számúnak.

Ezekből azt merem következtetni, hogy a Henoch utáni időkben az egymással szembenálló király (IV. Béla) és ifjabb király (István) mindketteje veretett pénzt.

Béla király részére a „II. számú TH nevű” zsidó ispán vert. István részére pedig, de még Béla életében, Altman. Akkor pedig a Réthy-rajz 352 és 347 számú denárok az utolsó Árpád-házi hercegi pénzek lehetnek: az ifjabb király nevére verve.

Kamaraispán és működési ideje	(Betű-) jegy	Meghatározása (A CNH. mindig rajz szerint)	Királynév	Kb. datálás
S A M U E L 1243 előtt	csillag	CHN. 211. ? CHN. 212. ? CNH. 213. ? CNH. 299. ? CNH. 300. ?	— — — — —	A jelenlegi tudomásunk szerint II. András kora, éspedig 1232 előtt. (?)
T H E K A 1243 előtt	t h e t (Az obuláson csak pont).	CNH. 226. CNH. 227.	— —	1235 előtt
R. jegyű keresztény ispán	R	CNH. 234.	BELA	közvetlenül 1270 előtt ???
M (W ?) jegyű keresztény ispán	M — W ?	CNH. 235.	BELA	közvetlenül 1270 előtt ??
H E N O C H	c h e t	CNH. 241. CNH. 242. CNH. 353. (Unger 322.)	— — —	kb. 1260—1265 1264/1265
II. számú T H. nevű zsidó ispán: kb. 1265—1270 ??	csillag majd t h e t	CNH. 243. CNH. 244. Pótlék 46. Rengjeo 46. CNH. 348. (Unger 284.) CNH. 349. (Unger 319.) CNH. 350. (Unger 320.)	BELA BELA BELA BELA — — —	1270 előtt ?? 1270 előtt ?? 1270 előtt 1270 előtt 1265—1270 ?? 1265—1270 ??? 1265—1720 ?? (hamis ??)
A L T M A N 1265 utántól 1272-ig	a l e f	CNH. 352. (Unger 285.) CNH. 347. (Unger 283.) CNH. 297. CNH. 298.	STEPHANUS STEPHANUS — —	1270 előtt !? 1270 előtt !? 1270—1272 1270—1272
F R E D M A N ???	e f	CNH. 292. CNH. 293.	STEPHANUS STEPHANUS	1270—1272 1270—1272

T a l á n megerősíti ezt a furcsa elméletet az is, hogy a IV. László részére „megmaradó” bécsi típusú dénárok (Réthy-rajz 351, 354, Pótlék 53) képtípusban erősen eltérnek a most IV. Béla és V. István (István ifjabb király) részére sorolt „bécsiektől”. — Szeretném remélni, hogy ezt az elméletet nem cáfolja meg, hogy István ifjabb királysága a keleti országrészen lett kijelölve.

5.

Ezek után kell pár szót szólni FREDMAN karamaispánról is.

Rádóczy Gyula dolgozata kétségkívül István király korába (1270—1272) helyezi: lehető névjegyét, a héber e f betűt a Réthy 292—293 dénár—obuluspáron találjuk meg. A két érem veretési ideje pedig a körirat miatt nem lehet vitás.

Ezzel szemben, a már idézett Horváth Tibor Antal — Huszár Lajos kamaragrófi jegyzék Fredmannról 1280 február 7-vel és 1282 évből beszél, tehát jó tízéves késéssel.

Persze ettől (hiszen a török előtti okleveleinknek csak töredéke van meg) nyugodtan lehet, hogy Fredmann már az 1270—1272 közt is tisztében működött és a Réthy 292—293 számú érmeinket tényleg ő verette.

Megcáfolásig a magam részéről ezt el is fogadom.

IV.

Tartozom a Kedves Olvasónak, hogy ismét elnézést kérjek arra az esetre, ha ezt a cikket tényleg hajlandó volt végigtanulmányozni: nyilván komoly nehézséget okoz a különböző számozások idézése (Réthy, Réthy-rajzok, Unger, Zimmermann Pótlék és Rengjeo), de sajnos kénytelen voltam meghagyni a többféle hivatkozást.

Szeretném remélni, hogy a kísérő táblázat a szövegben mutatkozó zavart okozó körülményeket némileg kiküszöböli. —

Dr. Nagy Loránt

EXCERPT

In the previous issue — No LXX—LXXI — of the Numizmatikai Közöny Gyula Rádóczy was dealing with signs in Hebrew letters found on mediaeval Hungarian coins, more exactly on coins from the time of Kings Andrew II and László IV; the existence of which has proved that the impressions with the Hebrew letters were coins minted on the authority of the Jewish Counts of Treasury in the Middle Ages chronologically more or less exactly determinable from documents.

Following Rádóczy's results it was possible to consider certain data concerning the chronology of coins belonging to the age of the Árpád-House kings as proved. The following conclusions can be drawn:

1. It can be supposed that — following the example of Jewish treasury bailiffs — non-Jewish treasury bailiffs had also used their initial letters or signs on their coins. The denars with the R and M initial letters in Réthy CNH. I. Nos 234 and 235 can be such coins; letter M — as a reversed W — may refer to the name of Bailiff Walter.

2. Treasury Bailiff Henoch being in office until 1265 must have minted his Wiener Pfennig-type coin with the Hebrew letter "chet", Réthy, No 353 during the reign of Béla IV, i.e. between 1264—1265. It is evident, that the other coins bearing the letter "chet" are also his impressions; consequently, Réthy Nos 241—242 coins can be dated to the time directly preceding 1264.

3. The obverse of denar No 46 described in the Rengjeo-Corpus is a type widely used in the time of King Béla IV while its reverse survives even 2 years later during the reign of László IV. Consequently, the date of impression in the case of the Rengjeo No 46 denarius (obulus?) was the time preceding directly 1270. On the ground of this coin being of primary importance it can be stated that the most well-known series with the Hebrew letter "th" and attributed by Rádóczy to Theka Count of Treasury being in office until 1243 must have been minted by another Jewish Count of Treasury using the same "th" letter as his sign but it should be dated to the end of King Béla's reign. Thus, the following coins can be ranged in the years preceding directly 1270: Réthy CNH I Nos 243, 244; Zimmermann Supplement No 46; Rengjeo No 46, CNH. Nos 348, 349. Réthy No 350 coin assigned today to King László IV — equivalent with No 320 coin of the Magyar Éremhatározó (A Guide for Determining Hungarian Coins) — must be merely a forgery of King Béla IV's denarius, Réthy No 348.

4. The second Jewish Count of Treasury mentioned above and following Henoch (1265) minted coins exclusively for King Béla IV. At the same time, more exactly before the coronation of King István V. as a "junior king" there had been coins minted for him by Altmann Count of Treasury being well recognizable on the royal coins of King István as well (Réthy CNH. I. Nos 297—298) from the Hebrew letter "aleph". Consequently, the Wiener Pfennig-type denars, Réthy CNH I. Nos 352 and 347 are dating from the time of István ruling as a "junior king" and they represent — according to our present knowledge — the last ruler's coins from the time of the Árpád-House kings.

5. Although Fredman Count of Treasury is known to be mentioned in documents first as late as 1280, nevertheless, the Hebrew letter "ef" to be found on coins of King István V. minted between 1270—72, Réthy CNH. I Nos 292 and 293, indisputably proved his function from this earlier time.

I. Ulászló király pénzverése

Jagello I. Ulászló uralkodása idejének pénztörténete — öt évről van szó — az ún. választott királyok korának (késő középkornak) utolsó időszaka, melyről még részletesebb tanulmány nem jelent meg. Ezen időszak pénzveréséről az írásbeli adatok oly gyérek, hogy ennek megírására még nem akadt vállalkozó.

Érthető ez, ha közelebbi szemügyre vesszük e rövid időszak történetét. Évenként török támadások fenyegettek, polgárháború dúlt véges-végig ezalatt. A török által behurcolt pestis oly mértékben terjedt, hogy p.o. a Tiszántúl 1442 után az élők egyharmada maradt csak meg. Közben nyugaton Frigyes német király nyomult módszeresen elő és Giskra zsebrákjai pusztították a Felföldet. A krónikások figyelmét meg teljesen lekötötték Hunyadi János évről évre ismétlődő csatái a törökkel, a magyarság élet-halál harca. Ezért apró belföldi ügyekre, pénzverési hírekre, nem figyeltek.

Emiatt, minden kutatási erőfeszítés dacára, túl kevés az írásbeli adat a pénzeken található verdejegyek kiértékeléséhez. Ennek főoka hogy a pénzverés nagyrésze nem a megszokott királyi pénzverdékben történt, mivel ezek jórészt az ellenfél kezén voltak. Ez ökből nagyrészt magánosok és szükségverdek látták el az országot forgalmi pénzzel és csaknem megoldhatatlan feladat a sohasem látott új verdejegyek tömegének meghatározása. Ezt a tömeget az infláció óriási veretszükségelete fokozta fel.

Egyes csoportok meghatározása (Alsólendva, Várad) szerencsés adatleletekkel többé-kevésbé megalapozható volt, de számos esetben feltevással kell a hiányt pótolnunk, illetve a valószínű megoldást — feltételesen — közölnünk, hogy a képet kiegészíthessük. Erre azért van szükség, mert csakhamar lehetővé válik a késő középkori magyar pénzverés történetének összefoglalása, ezért ezt az utolsó láncszemet, gyengébb volta mellett sem hagyhatjuk ki, remélve, hogy a jövőben talán szilárdabb alapokra helyezhető.

Mielőtt Ulászló király öt éves uralkodása alatti ezüstpénzverést tárgyalnánk, meg kell említenünk azt a Huszár Lajos által megfigyelt párhuzamos pénzverést,¹ mely Giskra János felső-magyarországi kapitány által kiskorú László király nevében folytatott és Ulászló király ezüstpénzverése között fennállt. Ez vonatkozik úgy az 1440–41. évi, mint az 1442. évi és az 1444. évi rendes pénzverésre, ahol szembetűnő a párhuzamosságra való törekvés (C.149 = C.199; C.147–148 = C.177–178; C.141 = C.193; C.143 = C.194). Ennek célja csak az lehetett, hogy mindkét fél pénze egyenlőképp foroghasson az egész országban. Természetesen Ulászló háborús inflációs pénzeit (C.146, C.145) Giskráék nem utánozták, tekintettel arra, hogy erre nem volt szükségük, mert a török háborútól távol tartották magukat.

A „Rendek denárja”

Albert király 1439. augusztus 14-én, Kisdin, a Tisza mellett kiadott okmányával² feleségének Erzsébetnek évi 20 000 aranyforintot rendel udvartartási kiadásainak fedezésére. Ebből 6000 a.ft.-ot a szlavóniai nyestadó és 14 000 a.ft.-ot a körmöcbányai pénzverés jövedelme fedezi.

A király útban Ausztria felé, okt. 27-én Neszmélyben halt meg vérhasban, melyet a déli határmenti táborozáskor kapott.

A királyné Budán tartózkodott és mivel az előző évben az országgyűlés az ő társuralkodói mivoltát elismerte,³ az ország ügyeit valóban kézbe akarta venni. De az országos rendek — különösen a nagyszámú kismemesség — a trónt betöltetlennek tekintette.⁴ A sikertelen török

¹ Huszár L.: Giskra pénzverése. N. K. LXII–LXIII, 1963–64 p. 51–58.

² Teleki L.: Hunyadiak kora Magyarországon, Pest 1853–57. X. p. 65.

³ Fejér, XI. 257: „Quam principaliter hoc regnum iure geniturae concernere dignoscitur” . . .

⁴ Fraknói V.: A Hunyadiak és Jagellók kora (M.N. Története, IV. p. 11). Bp. 1896.

hadjárat miatt és Szerbia megszállása által a török közvetlenül a magyar anyaország határán állt, ezért az ország cselekvőképes férfit kívánt királynak, ki egyébként az özvegyet elvehette volna.

Ezzel magyarázható, hogy az 1439. év végén megjelent denár és obulus előlapján a király neve hiányzik, sőt a királyi kettőskereszt szintén. Gyakran mutatható ki, hogy az aprópénz verését nem tekintették királyi előjognak, hanem ezt a mindenkori kormány rendelte el a szükség szerint. Csak az aranypénz verése képezett kivételt, ezt csak a király rendelhette el.

A fentemlített (C. 137) denár és (C. 138) obulus előlapján csupán egy nagyított verdejegyet viselt, míg a hátapon a címerek, ill. a címer változatlan maradt, úgy mint Albert utolsó denárján.

A kérdéses verdejegy K—R⁺ pedig az ismert körmöcbányai kamaragróf, Rudel Konrád jegye, aki a Láng testvérekkel együtt 1439-ben bérelte a kamarát.⁵ Erzsébet királyné 1440. január 6-án,⁶ nyugatra menekülése előtt felszólította az ő pártján álló körmöci tanácsot, hogy Rudelt és társait vesse börtönbe, mert megkárosították őt. Ha Albert fent említett pénzrendelkezésére gondolunk, a károsodás igazi mibenléte világossá válik. Tekintve a politikai helyzetet, Rudelék nem fizették ki a királynénak járó pénzverési jövedelmet az említett pénzverésből.

A „rendek dénár”-jából n—S verdejegyű is ismeretes. Ezt Nagybányán Brankovics György szerb deszpóta kincstárnoka s egyben kamaragrófja, Remetei István verte. Tekintettel arra, hogy a nagybányai verde jövedelme Zsigmond király óta (1411) a szerb deszpóták tulajdonába került, itt Erzsébetnek követelni valója nem volt.

Jagello I. Ulászló király pénzverése

A magyar országgyűlés Krakkóban tárgyaló küldöttsége 1440. március 8-án választotta magyar királlyá a fiatal (15 éves) lengyel királyt, Ulászlót. Ő április 24-én indult el tekintélyes kísérettel Sandec-ből és május 1-én ért Eperjesre, ahol Rozgonyi Simon egri püspök csatlakozott hozzá bandériumjával s rajta kívül még néhány főúr. Innen Ulászló Egerbe indult, majd Hatvanon, Pesten át, a Dunán átevezve ért Budára, ahol Héderváry Lőrinc nádor átadta az ünneplő várost és a várat.

A Budára egybehívott országgyűlés határozata alapján Ulászlót Székesfehérvárott a Szent István hermajáról levett szükségkoronával koronázták meg. Ugyanazok végezték a koronázást, akik három hónappal előbb a csecsemő Lászlót: Széchy Dénes esztergomi érsek és Gatalóczy Mátyás veszprémi püspök. De most csaknem az egész püspöki kar jelen volt.

Magyarországi uralkodását a fiatal király igen súlyos körülmények között kezdte meg. A török szultán a zavaros magyarországi viszonyokat ki akarta használni és óriási hadsereggel (kb. 150 000 emberrel) az ország déli kapuját, Nándorfehérvárt vette ostrom alá. Ezt a vitéz vránai perjel, Thallóczy János, alig 6000 magyar és délszláv katonával, hősieken védte. Északon a körmöcbányai és a kassai pénzverőkamara területe veszett el, mert ezeket Giskra János, az Erzsébet királyné által kiküldött felföldi kapitány hívására, a csehországi harcedzett és zsákmányra éhes kelyhesek özönlötték el és fenyegették Ulászló összeköttetését Lengyelországgal. A Dunántúlon Cillei vezére, Vitovec Jan megverte Ulászló seregvezérét, alsólendvai Bánfi Istvánt, sőt el is fogta őt. Pozsony környékén pedig Erzsébet királyné gyűjtött sereget, toborzott osztrák és cseh zsoldosokból. Közben meg Frigyes német király megszállta azokat a nyugat-magyarországi helyeket, melyek a királynénak nyújtott kölcsönök zálogaként kerültek kezébe.

Ulászló helyzete javult, mikor Budán Hunyadi János szörényi bán csatlakozott hozzá, magával hozva a dúsgazdag nagybirtokost, Újlaki Miklós macsói bánt. Ezek együtt visszaverték Izhák török basa támadását és megverve Erzsébet délvidéki híveit, Garai Lászlót és Tamásyt, az értékes Délvidéket megtartották. Végül félévi eredménytelen ostrom után a szultán is visszavonult Belgrád elől, mivel túlnagy hadseregét ellátni nem tudta és alighanem a pestis már jelentkezett táborában. Cillei seregét pedig Ulászló lengyel segédhaddal személyesen szorította vissza.

A pénzverés területén is tornyosultak a nehézségek. A hadak fizetésére pénz kellett, de a verdék túlnyomó része Erzsébet kezén volt. A két nemesfémbányákban gazdag északi kamarát, mint láttuk, Giskra szállta meg. Az aranypénzverés miatt oly fontos Nagybánya, Zsigmond király adományaképpen a szerb deszpótaké volt, ott Albert uralkodása idején kizárólag Brankovics György deszpóta kincstárnoka, Remetei István (n—S : vj.) vert pénzt. A deszpóta most pedig várakozási álláspontra helyezkedett; Budán, meghívás ellenére nem jelent meg és a

⁵ Horváth—Huszár: Kamaragrófok. N.K. 1955—56. p. 28.

⁶ Pohl A.: Erzsébet királyné L-betűs verdejegyű pénzei. N.K. 1965—66. p. 49.

hűségesküit nem tette le. Emiatt Ulászló kisajította birtokait⁷, mire albániai birtokára távozott. Azonban híret véve, hogy Szendrőben fogságba esett két fiát a szultán megvakíttatta, mégis Ulászló hűségére tért és birtokai nagyrésztét visszakapta.⁸ Az erdélyi kamara szék- és verdehelyének száz lakosai Erzsébethez pártoltak s így Nagyszeben is Erzsébet részére vert pénzt. A rendelkezésre álló budai kamara nem rendelkezett nemesfémbányákkal és ennek vezetője, Nadler Mihály is Erzsébethez szökött és gazdasági tanácsadója lett.

Hogy mindenfelé küzdő seregeit és az ország lakosságát a sürgősen szükségelt forgalmi pénzzel elláthassa, Ulászló kormányának szükségmegoldásokat kellett választania.

A déli területek megtartóit, Hunyadit és Ujlakit erdélyi vajdakká nevezte ki a király és teljhatalommal ruházta fel őket e területek gazdasági megszervezésére és katonai megvédésére.⁹ Ehhez a pénzverés rögtöni megszervezése is tartozott. Mindketten nagy birtokadományokban részesültek, hogy ezek jövedelméből feladataikat teljesíthessék. A nagyszebeni verde kiesését szükségverdek felállításával kellett pótolni. Segesvárott és Brassóban már Zsigmond korában pénzverés folyt,¹⁰ ott hozzáértő munkaerő kínálkozott. Mint később látni fogjuk, mindkét helyen már 1440-ben indult meg a pénzverés.¹¹ De a fokozódó pénzszükséglet Ulászlót is inflációs pénzverésre szorította. A középkorban az inflációt a forgalmi pénzdarabok nagymérvű szaporításával és ezek silányabb, rezesebb ezüstből való készítésével idézték elő. Ezt tekintettel arra, hogy a pénzt kézzel verték, csak nagyszámú új munkaerő beállításával lehetett elérni, ami viszont újabb verdehelyek megnyitását feltételezte. Ez is indokolja a király által adott későbbi pénzverési engedélyeket, melyek viszont további pénzrontásra adtak alkalmat.

Mind Erzsébet, mind Ulászló pénzverésének első és második évéről hű képet ad két, szerencsés időkülönbséggel elrejtett lelet. Ezek: az 1441. év elején a földbe került szerencsi lelet¹² és az éppen egy évvel később elrejtett csataji lelet¹³, melyek az ország északi részének ekkori pénzforgalmát kimutatják.

Ulászló első pénze a *CNH.II.149-es denár*, mely a leletek szerint két évig (1440–1441) volt forgalomban. (Előlapján kettőskereszt—hátlapján magyar, lengyel és litván címer.) Ennek budai veretei még kb. 4 1/2 latosak, de a későbbiek fokozottan silányabbak. A szerencsi lelet alapján megállapíthatjuk, hogy ezen C. 149A és C fajtákat 1440-ben hol verhették. A lelet Ulászló-denárain a következő verdejegyeket találjuk:

- *
125 db B—n (budai kollektív jegy)
- 25 db W— és W—D (mindkettő veszprémi jegy)
- 16 db I—E jegyű
- 11 db K—M, S—L, D—n (erdélyi jegyek: Kolozsvár, Segesvár, Brassó)
- 3 db n—C és n—W (nagybányai jegyek)
- 1 db P—* (pécsi jegy)

Mint várható volt, legszámosabb a budai kamara jegye és a nagybányai kamara — a fent vázolt körülmények folytán — igen gyengén szerepel. Az erős veszprémi részesedés Gatalóczy püspök erős bekapcsolódását bizonyítja, melyre még visszatérünk.¹⁴ Az erdélyiek közül a kolozsvári pénzverést bizonyára az ottani számos ötvös és aranyműves tette lehetővé. Hunyadi igen pártfogolta a várost, a pórlázadáskor elvett előjogait a polgárság az ő közbenjárására kapta vissza Ulászlótól, sőt kormányzósága idején a kamara székhelyét is Kolozsvárra helyezte át. Segesvárott a verdejegy szerint a polgármester, Luesch István vezethette a pénzverést. A lelet-helytől távoleső Pécs verete viszont a pécsi püspök bekapcsolódását jelenthette. A legnagyobb problémát az aránylag számos I—E verdejegy elhelyezése okozza. Erre a püspöki veretek tárgyalásakor még visszatérünk.

⁷ 1440. okt. 28, Buda — OLDL 13.588.; Thallóczy—Áldásy: Mon. Hung. Hist. CXCIX, Buda, 1440. júl. 1.

⁸ 1441. jún. 6, Buda, OLDL 39.817.

⁹ „... quod ipsa regio partium Transsylvanarum... subiacet dicioni, gubernamini, directioni et defensiono...” Ujlaki Miklós és Hunyadi János levele Brassóhoz 1441. okt. 16. Docan N. Studii privitoare la Numismatica Tarii Romanești I. p. 65.

¹⁰ Huszár L.: A segesvári pénzverő Zsigmond korában. N.K. 1941. p. 28—33.

¹¹ Belházy J. Ein Fund ung. Denare in Szerencs. N. Z. 1889.

¹² Lásd II. Megj.

¹³ Krasková L.: Nález uhorských denarov v Čataji, Slov. Num. Sbornik 1960.

¹⁴ Huszár L.: Pénzverés Veszprém-ben a XV. században. Veszprém megyei múzeumok közleményei II. Veszprém 1964.

A RENDEK VERETEI:

1439 végén:

C.137—1

C.137—2
NK.1926 p 89

C.138

I. ULÁSZLÓ PÉNZEI:

Denár

Koronázási pénz

1440—1444

1440—1441

C.149
4 1/2 latos-billon

C.147—148
billon

C.140
aranyforint

1442

C.141
ezüsthártyás billon

C.142
obulus

1442—1443
inflációs
den.:

C.146

C.164
(Hunyadi nevével)

1443

C.145

C.163

Denár

Emlékdénár

Obulus

1444

C.143
ezüsthártyás billon

C.162

C.144
ezüsthártyás billon

I. ULÁSZLÓ PÉNZVERÉSE

	ONH II	Buda	Nagybánya	Veszprém	Pécs	Váradi	Alsóladra	Gyula- fehérvár	Szegsvár	Brassó	Kolozsvár	Szeben	Kevi	Léva	Rozsnyó ?
1440	149A 149c 147 148	* B-n	n-W n-a	W-X ^e W-D W-X ^e W-O W-h	P-* P-S P-O	V-A	A-P A-S A-I	I-ε I-h	S-L	D-n	K-n	ERZSÉBET PARTI			ERZSÉBET PARTI
1441	149A 149c	* B-n B-n	n-*	W-σ W-S W-B W-n	P-S P-n P-R P-W P-B(?)	V-A V-P(?)	A-P A-S A-I	I-h I-K(?)	s-σ S-h L-S(?)	D-n	K-A K-P K-Z	ERZSÉBET PARTI	σ-B σ-R		
1442	141 142	* B-n B-P B-P	n- n-W n-V	W-I	P-R		A-B A-S A-σ A-S A-σ		MEZID BÉG BETÖRÉSE						I-R(?)
1442-43	146 164	* B-n B-I B-n B-P		W-I	P-I P-S P-α P-A	V-8 V-I	A-B A-S	I-I I-I I-h I-n	S-σ	α-P			σ-A σ-S	L-α	R-B R-I
1443	145	* B-n B-I B-B B-d	n- n-n	n-I W-B W-O	P-R P-A P-P P-p	V-I	A-α A-n A-I	I-ε	s-σ S-n	α-A	K-ε				R-ε R-I
1444	162 143A 143B 144	P-B * B-n B-n B-B B-D	n-n n-A n-σ	W-D W-I	P-P		A-B A-n	I-n I-h	I-s			B-h n-B h-n	σ-n σ-I	L-α	

Az 1442-es év elején, Pozsony ostromakor elrejtett *csataji* lelet az 1441-es év alatt kiverésre került nagyszámú, eddig ismeretlen verdejegyű C.149-esdenárt tartalmazott, jeléül annak, hogy a fokozódó inflációs pénzverést ebben a denárfajtában folytatták. A C. 149-eseken kívül csak néhány hibrid 149A/135B (C.150-es) denár tűnik fel, ezek jórészt budai verdejegyűek.

Az újonnan feltűnt verdejegyek közül az új verdehely-betűket (első betű) figyelve, a 254 db között következő 5 új verdehely-betűt találjuk:

- 16 db A-betűs = A—P (10); A—S (3); A—I (3);
- 7 db G-betűs = G—B (6); G—R (1)
- 6 db L-betűs = L—S (5); L—R (1)
- 2 db h-betűs = h—I (2);
- 1 db R-betűs = R—n (1);

Ezek közül az „A” betűsökre oklevéllel alátámasztott magyarázatot adhatunk. Ugyanis 1441. június 28-án Ulászló király alsólendvai Bánfi Pálnak pénzverési engedélyt adott,¹⁵ hogy felső-magyarországi birtokait jobban megvédhesse. Igaz, ez az okmány bécsi denárookra szól, de a nagy forgalmipénz-hiány mellett feltehető, hogy verdéjükben magyar denárokat is vertek. Ezt a feltevést igazolja a megismert 3 verdejegy aránylag könnyű magyarázata: A—P = Alsólendva-Paulus; A—S = Alsólendva-Stefanus és A—I = Alsólendva-Iohannes (István felnőtt fia).

G-betűs verdehely mindeddig ismeretlen volt. De hiányzik Ujlaki Miklós erdélyi vajda és macsósi bán, több jelből következtethető, e korból származó pénzverése. A negyvenes évekből ismeretes de Kallis Gáspár újlaki kapitány és kevei (Covin-i) comes, aki egyszersmind Ujlaki Miklós pénzverő kamaragrófja volt.¹⁶ Ez Keve vármegye székhelyére Kevi (Cubin) városára és várára tereli figyelmünket. E város igen forgalmas kereskedőhely volt, Zsigmond király ezért adó- és vámmentességet, sőt árumegállítási jogot adott polgárainak,¹⁷ melyet Albert király is megerősített. 1440-ben Ulászló megengedi, hogy a város, török elől menekülő lakósa Csepelen a Szent Ábrahám egyház körül letelepedjenek és otthoni kiváltságait ezeknek is megadja.¹⁸ Mivel Garai László veresége után Ujlaki birtokába került Keve vármegye és comes-e (főispánja) egyben Ujlaki pénzverő-kamaragrófja, talán arra következtethetünk, hogy a pénzverés Keve városában, vagy még inkább várában folyhatott. Ismeretes 1445-ből egy okmány, mely szerint Ujlaki Szebenben rendelt el pénzverést.¹⁹

Az 1441-es év második felében a szebeni kereskedők már hírül hozhatták balkáni útjaikról, hogy a török Erdély meghódítását tűzte ki célul. Ezért a polgárság Hunyadira kívánt támaszkodni és tárgyalásba lépett Ulászlóval, aki 1441. szept. 28-án meghívta képviselőiket.²⁰ Az Erzsébet-párti Trautheberger polgármester lemondott és Jakabus lett utóda, aki rögtön Ulászló C. 149-es denárját verette h—I verdejeggyel.

Az L—S jegy lehet, hogy a segesvári S—L jegy (Segesvár-Luesch) fordítottja, egyelőre más magyarázatunk nincs. Az R—n jegyre sem találunk adatot, hacsak nem tesszük fel, hogy az érseki ezüstabányában, Rozsnyón, annak Odrovaž általi visszafoglalása után pénzt is vertek ott.

A CNH.II.147 és 148 *denárok* (kettőskereszt-Szentlászló) nincsenek a két fent említett leletben képviselve, bár az első időszakhoz tartoznak, csak hogy kisebb számban kerülhettek kiverésre. Anyaguk erősen rezes, ezüsttartalmuk igen csekély lehet. Az a feltűnő körülmény, hogy verdehely-betűik kizárólag püspöki székhelyek neveire mutatnak, azt a feltevést teszik lehetővé, hogy ezek a koronázó püspököknek adott pénzverési jog alapján vert koronázási pénzek. A verdejegyek ugyanis:

- W—O, W—, W—h = Veszprém (Gatalóczy Mátyás püspök)
- P—O, P—S, = Pécs (Albeni Henrik püspök)
- V—A, = Várad (Dominis János püspök)
- I—h, — Iulia Alba (Gyulafehérvár) (Lépes György püspök)

¹⁵ Pohl A.: Az alsólendvai Bánfi család pénzverése a 15. században N.K. 1971—72 p. 71—73.

¹⁶ OLDL 48266: Caspar de Kallis Capitaneus de Vylak, Coviesque Comes nec non Cusionis monetae per magn. Nicolaum Woywodem Transsylvaniae.

¹⁷ Thallóczy—Áldásy: Mon. Hung. Hist. Dipl. I/XXXIII: Zsigmond, 1435. július 4-én (CLXXVI).

¹⁸ Thallóczy—Áldásy: dtto: CCI: Ulászló, Buda 1440 okt. 10.

¹⁹ Pohl A.: Ujlaki Miklós pénzverési rendelete Szeben városához 1445-ben N.K. 1969/70 o. 74.

²⁰ Teleki L.: A Hunyadiak kora M-O.-on, Pest, 1853—57 I. P. 267.

Széchy Dénes érsek szilárd híve volt Erzsébetnek, akinek hivatalát és kardinálsi kalapját köszönhette. Nemsokára újra csatlakozott hozzá és szerepét Ulászló koronázásánál kényszerhelyzetével mentegette. Más volt a helyzet az anyagi természetű veszprémi püspöknél,²¹ Gatalóczy Mátyásnál. Ő bőven és folyamatosan veretett pénzt — bár itt tekintetbe kell vennünk, hogy Ulászló óvatosságból a nemzeti párti Bodó Gergelyt nevezte ki melléje veszprémi kapitánynak, s ez a pénzverési engedély szerint szintén részesedett a pénzverésben.²²

Már 1440-ben feltűnt egy pécsi verdejegy, melyet a fenti kettővel együtt a koronázáson szintén résztvevő Albeni Henrik pécsi püspöknek tulajdoníthatunk. Várad kissé később kapcsolódhatott be a pénzverésbe, mivel Dominis János pápai követ a koronázáskor még zenggi püspök volt és csak utána váltotta fel a váradi szerzetes-püspököt. Azonban, hogy Váradon denárokat vertek, azt egy 1444-ből származó végrendelet egyik tétele is igazolja.²³

Az I-jegyet a püspöki székhelyek közül — bár igen feltételeken — csak Gyulafehérvárnak lehetne tulajdonítani.²⁴ Püspöke, Lépes György erdélyi püspök Hunyadival mindig szorosan együttműködött.

Említést érdemel, hogy a négy pénzverő püspök közül három török elleni csatában esett el, még pedig Lépes 1442-ben Mezid bég erdélyi betörése alkalmával, Albeni és Dominis pedig a várnai csatában.

Az 1442-es év szörnyű eseményeket hozott. Már a belgrádi ostromló török sereg távozása után kezdett terjedni a pestis és ez a következő évben oly méreteket öltött, hogy a nagyváradi püspökség területén az élőknek csak egyharmada maradt meg.²⁵ Tetézte a bajt, hogy a szultán elrendelte istállómesterének, Mezid bégnek, hogy az európai hadsereggel (kb. 16 000 ember) hódítsa meg Havaselvét és Erdélyt. Mezid 1442 március elején Erdélybe törve Hunyadi és Lépes püspök kis seregét megverte; a püspök elesett, de Hunyadi megmenekült és Ujlaki harc-edzett csapatait magához vonva, új hadsereggel tönkreverte Mezid seregét. De Erdély pusztulása e harcokban szörnyű volt és az erdélyi pénzverő helyek ez esztendőben már nem működhettek.

Az 1442-es évre valószínűleg a *CNH.II.141 denár és 142 obulus* volt a bevezetendő új pénz. (Lengyel sas-koronás m. címer.) Ez kissé nagyobb és ezüsthártyás, kissé jobb minőségű az előzőnél. De már csekély számú kétségtelen verdejegye mutatja, hogy nem került hosszabb ideig kiverésre. Verdejegyei szerint Budán, Nagybányán, Alsólendván, Pécsen és Veszprémben verték. Erdélyi verdejegye nem ismeretes, ami a török beütéssel magyarázható. Ismeretes néhány bizonytalan, rosszul olvasható jegy is, melyeket mellőznünk kell. A tragikus események folytán valószínűleg már az év második felében obulus nélküli inflációs pénz verésére került sor. Ekkor ugyanis a szultán, hogy Mezid bég vereségét megtorolja, hatalmas sereggel (80 000 emberrel) Sebah-eddin beglerbéget küldte ki Havasalföld és Erdély meghódítására. Hunyadi ezt a sereget is, a Jalomnica völgyben törbe csalva, megverte.

A felkészülésre kivert inflációs pénz a *CNH.II.146-os denár*, (korona és címer) volt. Nagy tömegben, az összes rendelkezésre álló pénzverdében készült 1442—1443 években. Emiatt sok, eddig még nem szerepelt verdejegy jelenik meg. Az inflációs pénzt láthatóan sietségben, különös gond nélkül és csaknem tisztán rézből verték és ez a reá következő denárral együtt a magyar pénzverés mélypontját jelzi. Hanyag és barbarizált vereteik csak a folytonos török háború sürgős szükségletével magyarázhatók.

Hunyadi világraszóló győzelmein alapult az 1443-ban induló magyar támadó hadviselés, mely azonban óriási gazdasági erőfeszítést igényelt. Bár a pápa állandó pénzküldeményekkel segítette Hunyadit, a hazai inflációs pénzverésre is szükség volt a hadsereg igényeinek kielégítésére. A C. 146-osnál még két verdejegy tűnik fel, melyeket már Huszár Lajos megemlített:²⁶ az L—C verdejegyű talán lévai Cseh László 1441. december 28-án nyert pénzverési engedélye alapján készülhetett²⁷ és a C—P verdejegyű pedig Vlad havasalföldi vajda verete lehet, brassói pénzverésre szóló engedélye alapján.²⁸ Mindez azt bizonyítja, hogy az inflációs pénzverést minden lehetőséget kihasználva fokozták, hogy a nagy szükségletet kielégíthessék.

²¹ "Mathias Episcopus Vesprimiensis . . . atque canitie venerabilis." Aeneas Sylvius (II. Pius).

²² „... ceterum quod prefatus dominus Mathias Episcopus habeat potestatem cudendi monetam pariter cum Gregorio Bodo in Castro Wesprimensi, de cuius prouentibus possit defendere et conseruare castrum . . .” lásd: 14. Megj.

²³ Sebestyén majthényi plébános bizonyítja, hogy Báthory Tamás mielőtt életét befejezte volna, előtte ily végrendeletet csinált: „... Hofneghel, aki jelenleg mint denárok verője (cussor denariorum) Váradon tartozkodik . . .” Majtény, 1444 nov. 19-én OL-DL 13.815.

²⁴ Iulia Alba vagy Alba Julia néven volt latinul ismeretes.

²⁵ Bunyitay V.: A váradi püspökség története, Nagyvárad, 1883. I.

²⁶ Huszár L.: A budai pénzverés története . . . 85. p.

²⁷ Zerdahely, 1441 febr. 10, OL-DL 13.656.

²⁸ Huszár L.: id. mű 85 p. 244 megj.

Az új hadjárat előtt az első inflációs denárt újabb váltotta fel, a *CNH.II.145-ös*, változott éremképpel (koronás m.címer-litván lovas), ez éppoly silány kivitelű és anyagú volt, mint elődje. Az 1442-es pusztulás után Hunyadi a hadszíntérhez közelebb eső erdélyi pénzverést kívánta újjáéleszteni. Kamaragrófja, Christophorus segítségével sikerült a segesvári verdét helyreállítani.²⁹ Mindkét inflációs denárnál találunk Segesvárra valló verdejegyet.

Az inflációs vereteknek két érdekes válfaja tűnik fel m.p. a *CNH.II.164* (korona-m.címer), mely a C.146 változata, mivel hátlapján Hunyadit is megemlíti és a *CNH. II.163* (kettőskereszt-sávós címer), mely a keresztes oldalon említi Hunyadit (mint Iohannes). Ezeket feltehetően a keresztes hadak részére verték, akiknél Hunyadi nevének óriási vonzóereje volt. Mindkét fajta silány minőségű, igazi inflációs pénz. Majd a hosszú hadjárat befejezése után, 1444 elején a győzelmes hadvezér tiszteletére verették a *CNH.II.162-es denárt* (koronás sávós címer-kettőskereszt hármashalmon) most már jobb anyagból. Ennek hátlapján Hunyadi János teljes neve olvasható. Feltűnik, hogy a kamarák vezetői ezen a verdejegy betűit — feltehetően tiszteletadás jeléül — felcserélték és az első helyre saját névbetűjüket helyezték. Így pl. P—B Budán; B—h (Pfeffersack-hermannstadt); I—S Segesvárott. Az L—C (lévai Cseh?) és W—C (Veszprém-Civitas) változatlan maradt.

Természetesen az előző évek korlátlan inflációja országszerte nagy elégtelenséget keltett. Ezért az 1444-es év tavaszán egybehívott országgyűlésen — az Erzsébet híveinek adott általános amnesztia kihirdetésén kívül³⁰ — a pénzverés ügyét vetették fel. Határozatba ment (1444. IV. 18-án), hogy a magánosoknak adott pénzverési engedélyek érvényüket veszítik és ezentúl a király sem adhat ki újabb engedélyeket. Továbbra csak a királyi kamarák verhessenek pénzt és a pénz minőségét az országgyűlés határozatai szerint kell betartani.³¹ Az intézkedéseket a nagy többségben levő kisnemesek határozták el, de az érintett nagyurak nem tartották be. Csak Erdélyben, ahol Hunyadi befolyása mérvadó volt, szüntek meg a kisebb verdék és kizárólag az újjászervezett szebeni kamarai verde³² bocsátott ki pénzt. A következő *CNH.II.143A és B denár* és a hozzá tartozó *CNH.II.144 obulus*, a 1444-es év és egyben Ulászló utolsó pénze (lengyel sas-m. címer), ezért a három aktív kamarai székhely (Buda, Nagybánya és Szeben) verdejegyein kívül még mindig a nyugati urak verdejegyeit mutatja (Alsólendva, Veszprém, Pécs és Kevi). Ez újra jobb minőségű, nagyobb pénz, ezüsthártyás billon, tehát az országgyűlés határozatait, ha nem is teljes mértékben, de részben mégis tiszteletben tartották.

Az aranypénzverés, I. Ulászló uralkodása alatt egyetlen típusban: a *CNH.II.140-es aranyforint*-ében folyt. Ezt csak két verdében verték. Szeben csak 1441 őszén állt rendelkezésre, mivel addig Erzsébet pártján volt. Ekkor jelenhetett meg talán az első Ulászló-aranyforint, alighanem az I—C verdejegyű, melyet az új polgármester, Jakobus Hunyadi kamaragrófjával, Christophorus-szal együtt adott ki. Ekkor készülhetett a h—C verdejegyű is, melyen a Szent László oldalán látható kardmarkolat jelezi, hogy Hunyadi fővezér részére készült. A következő év eseményei miatt nyilván megakadt a verde tevénysége; az újjászervezés után a h—I verdejegy Jakobus és a h—B Pfeffersack Miklós volt polgármester tevékenységét jelzi. Időközben talán az aranybányászat is fennakadt a menekülések folytán.

Nagybányán az n—S verdejegyű aranyforintot még Brankovics kamaragrófja, Remetei István verte. Az n—C és n—* városi vagy kollektív jegyek az átmeneti időből származhatnak, míg a figurális és címerszerű jegyek már abból az időből, mikor ott már Hunyadi intézkedett. A „Jelita” jegyet Hunyadi kormányzó korában is használta aranyforintjain.

Mikor 1444 vége felé a békekötést a törökkel már el is határozták, a pápai követ biztatására, de a balkáni fejedelmek óvása ellenére, újra megindult a háború. Brankovics ekkor, újonnan visszanyert országát féltve, átállt a törökhöz és Skander bég albán fejedelem csatlakozásának útját állta. Miután a szövetséges hajóhad az ázsiai török seregek átkelését nem hiúsította meg, sor került a várnai katasztrófára, amelyben a királyon kívül a vezető személyek legnagyobb része, valamint a hadsereg nagyrésze elpusztult. Hunyadinak sikerült elmenekülnie és hazatérve a határvédelmet újrászerveznie.

A C. 143-as dénárt a várnai csatavesztés és a király halálának hírére ideiglenes átalakítással azonos minőségben verték tovább. Eleinte elhagyták a köriratot a király nevével és mindkét

²⁹ Huszár L.: id. mű 85 p. 245. megj.

³⁰ Az Erzsébet hívei részére elhatározott amnesztia alapján tért vissza Nadler Mihály volt budai kamaragróf. Buda, 1444. júl. 12. OL-DL 13.788.

³¹ Szilágyi S.: A Magyar Nemzet Története, Budapest, 1896. IV. 39 p.

³² 1444. V. 7. Teleki J.: Hunyadiak kora . . . X. 149. Hunyadi rendelete a szebeni kamara bérbeadásáról.

oldalon az eddigi hátlap-köirratot: „REGIS VNGARIE ETCETERA” alkalmazták, majd a sas mellére Habsburg-pólyacímert helyeztek el. Ezek a denárok a végleges interregnum-pénz (CNH.II.152-es denár és CN.II.153-as obulus) megjelenéséig kerültek kiadásra és eddig csak budai verdejeggyel ismereteseek.

Pohl Artur

IRODALOM

- Bunyitay Vincze*: A váradai püspökség története, Nagyvárad, 1883. I.
Dugosz Jan: Rozbier krytyczny annalium Poloniae 1385—1444 T.I.
Fügedi Elek: A XV. századi magyar püspökök. T. Sz. 1965, 8. évf. 477—478.
Huszár Lajos: A budai pénzverés története a középkorban. Bp. 1958.
Huszár Lajos: Giskra pénzverése. N.K. 1963—64, p. 51—58.
Huszár Lajos: A segesvári pénzverő Zsigmond korában. N.K. 1941. p. 28—33.
Huszár Lajos: Pénzverés Veszprémben a XV. században. Veszprémmegyei múzeumok közleményei II. Veszprém. 1964,
Pohl Artur: Erzsébet királyné L-betűs pénzei, N.K. 1965—66 p. 49.
Pohl Artur: Az alsólendvai Bánfi család pénzverése a 15. században. N.K. 1971—72. p. 71—73.
Pohl Artur: Die Münzkammer Siebenbürgens 1325—1526. Südostd. Archiv XIII. München, 1970.
Teleki László: A Hunyadiak kora Magyarországon. Pest, 1853—57. I—XII.
Thallóczy—Áldásy: Mon. Hung. Hist. Diplomataria I/XXXIII.

DER DENAR DER STÄNDE

Am 14. August 1439 ordnete König (und Kaiser) Albrecht in Kisd an der Theiss an,² dass man seiner Frau, Königin Elisabeth, jährlich 20 000 Goldgulden für den Bedarf der Hofhaltung auszahle und dass von dieser Summe 6000 Gulden durch die Mardersteuer Slawoniens und 14 000 Goldgulden durch den Ertrag der Münzkammer Kremnitz gedeckt werde.

Am 27. Oktober selben Jahres starb der König unterwegs nach Österreich an der Ruhr, welche er im Feldlager an der unteren Donau bekam.

Die Königin hielt sich in der Hauptstadt auf und versuchte die Regierungsgeschäfte weiter zu führen. Die versammelten Stände waren jedoch in ihrer Mehrzahl der Meinung, dass das Land in der gefährlichen Lage — das Türkenheer stand an der Grenze des Mutterlandes — einen tatkräftigen König brauchte, der ja auch die Witwe heiraten könnte. Den Druck der Stände nachgebend, willigte die — in Umständen befindliche — Königinwitwe in den Plan ein.

So erklärt es sich, warum Ende des Jahres 1439 ein Denar, sowie ein zugehöriger Obol (Halbdenar) erschien, an dessen Vorderseite sowohl der Name des Königs, wie auch das königliche Doppelkreuz fehlte. Sowohl am Denar, wie am Obol war anstelle dieser bloss ein vergrössertes Münzzeichen sichtbar. Die Rückseite dieses Denars (CNH. II. 137) und des Obols (CNH. II. 138) trug die Wappen wie bisher.

Das fragliche Münzzeichen K—R ist als das Münzzeichen des Kammergrafen Konrad Rudel bekannt, der im Jahre 1439, gemeinsam mit den Brüdern Lang, die Kammer von Kremnitz pachtete.⁵

Inzwischen trafen die Grafen von Cilli bei Elisabeth ein und auf ihren Ratschlag flüchtete sie nach Westungarn, um sich den Einfluss des Reichstages zu entziehen. Vor ihrer Abreise schrieb sie am 6. Jänner 1440 den Kremnitzer Stadtrat⁶ der ihr ergeben war, sie mögen Konrad Rudel, sowie die beiden Lang einkerkern, da sie von diesen schwer geschädigt wurde. Es ist anzunehmen, dass der wahre Grund, die Ausgabe dieser Münzen war, von welchen die Königin sicherlich den ihr gebührenden Schlagschatz nicht bekommen hatte.

Der Denar R. II. 137 ist auch mit Münzzeichen n-S bekannt. Diese Variante entstammt der Münzstätte Nagybánya, welche sich seit 1411 im Besitze der serbischen Despoten befand. Das Münzzeichen wurde vom Schatzmeister und zugleich Kammergrafen des Despoten, Stefanus Remetei benützt. Es war das einzige Münzzeichen während der Regierungszeit Albrechts, welches in Nagybánya, auftrat. Da der Schlagschatz hier dem Despoten zustand, hatte hier Elisabeth keine Forderung zu stellen.

Die Münzprägung des Jagellonenkönigs Wladislaus I.

Der junge, 15-jährige polnische König Wladislaus wurde am 8. März 1440 von der, vom Reichstag dazu ermächtigten Delegation zum König von Ungarn gewählt, nachdem er die daran geknüpften Bedingungen annahm. Am 24. April brach er, mit entsprechenden Gefolge aus Sandec auf und traf am 1. Mai in Eperjes ein, wo er vom Erlauer Bischof Simon Rozgonyi und einigen Magnaten empfangen wurde. Über Erlau, Hatvan und Pest erreichte er die Hauptstadt, wo ihm der Palatin Héderváry die feiernde Stadt und die Burg übergab.

Auf Beschluss des versammelten Reichstages wurde Wladislaus am 17. Juli in Stuhlweissenburg mittels einer Behelfskrone gekrönt, da die Stefanskronen von Elisabeth entführt war. Die Krönung wurde von denselben Bischöfen durchgeführt, die vor 3 Monaten den am 22. Feber geborenen kleinen Ladislaus gekrönt hatten, nämlich den Graner Erzbischof Dyonis Széchy und den Veszprémer Bischof Matthias Gatalóczy. Diesmal waren allerdings fast alle Bischöfe Ungarns zugegen.

Seine Herrschaft in Ungarn begann der junge König unter den schwersten Umständen. Die Wirren in Ungarn benützen wollend, belagerte der Sultan mit einem Riesenheer von etwa 150 000 Mann das Tor Ungarns, Belgrad. Die Festung wurde von Johann Thallóczy, den Prior von Vrba mit etwa 6000 Ungarn

und Südslawen heldenhaft verteidigt. Im Norden besetzte Jan Giskra, der von Elisabeth ernannte Landeskaptän Oberungarns die Gebiete der beiden edelmetallreichen Münzkanmern, Kremnitz und Kaschau, mit seinen aus Böhmen herbeigerufenen beutelustigen Glaubensgenossen, dadurch auch die Verbindung mit Polen gefährdend. In Transdanubien schlug J. Vitovec, der Truppenführer der Grafen von Cilli, den von Wladislaus betrauten, unfähigen Stefan Bánfi de Alsólendva und in Pressburg sammelte die Königin Elisabeth ein Söldnerheer aus Österreich und Böhmen. Unterdessen besetzte der deutsche König Friedrich Ort nach Ort in Westungarn, welche von Elisabeth gegen finanzielle Unterstützung als Pfand überlassen wurden.

Die Lage des Königs verbesserte sich, als der energische Banus von Severin, Johann Hunyadi, den reichen Magnaten Nikolaus Ujlaki mitbringend, sich Wladislaus anschloss. Die beiden schlugen einen türkischen Angriff unter Ishák Pascha zurück und schlugen die Anhänger Elisabeth's im Süden entscheidend, so dieses wertvolle Gebiet sichernd. Auch der Sultan musste die Belagerung Belgrads einstellen, da er sein zu grosses Heer nicht verpflegen konnte und Seuchen ausbrachen. Das Heer der Cillier drängte Wladislaus persönlich mit polnischen Hilfstruppen in ihr Stammgebiet zurück.

Auch die Münzprägung stiess auf gewaltige Schwierigkeiten. Das Heer brauchte Geld und die meisten Münzstätten waren in der Hand der Gegenpartei. Die beiden edelmetallreichen Kammern Kremnitz und Kaschau besetzte Giskra; die Nagybányaer Kammer, welche wegen der Goldprägung ausserordentlich wichtig war, befand sich im Besitz des serbischen Despoten Georg Branković, der sich neutral verhielt und trotz Einladung des Königs nicht zum Treueschwur erschien. Deshalb ordnete der König die Enteignung seiner Güter an,⁷ worauf er sich mit seinen Schätzen nach seinen albanischen Besitzungen begab. Als er jedoch erfuhr, dass seine beiden Söhne, die in Semendria in Gefangenschaft gerieten, vom Sultan geblendet wurden, kehrte er zu Wladislaus zurück und erhielt seine Besitztümer grösstenteils wieder zurück.⁸ Der Sitz der siebenbürgischen Kammer, Hermannstadt, wo sich auch die Münzstätte befand, hielt ebenfalls zu Elisabeth und prägte für sie. Ja, selbst der Leiter der Kammer von Buda, Kammergraf Michael Nadler, flüchtete zu Elisabeth und wurde ihr wirtschaftlicher Ratgeber.

Um die an vielen Fronten kämpfende Armee und die Bevölkerung mit den nötigen Geldumlauf versehen zu können, musste also die Regierung Notlösungen finden.

Die Retter der Südgebiete Hunyadi und Ujlaki wurden zu Wojwoden Siebenbürgens ernannt und bekamen Vollmachten zur wirtschaftlichen Organisation und zur Verteidigung dieser Gebiete.⁹ Dazu gehörte auch die sofortige Aufstellung von Notmünzstätten anstatt der leistungsfähigen Münzstätte Hermannstadt. Während der Regierung des Königs Sigismund wurde sowohl in Schässburg, wie in Kronstadt¹⁰ geprägt, dort waren also die persönlichen und sachlichen Vorausbedingungen gegeben. Auch in Klausenburg waren fachkundige Kräfte, Goldarbeiter usw. in genügender Anzahl vorhanden. Der stets wachsende Geldbedarf zwang Wladislaus zur Inflation, welche im Mittelalter durch massenhafte Ausprägung minderwertiger, kupferiger Münzen stattfand. Dazu musste, weil mit Handarbeit geprägt wurde, jede mögliche Münzstätte in Gang gesetzt werden. Damit ist die Ausgabe immer weiterer Münzbewilligungen seitens des Königs zu begründen.

Vom ersten und zweiten Jahr der Münzprägung sowohl Elisabeth's wie des Königs Wladislaus erhalten wir durch zwei, in glücklichem Abstand verborgenen Schatzfunde ein getreues Bild. Es sind dies der Anfangs 1441 vergrabene Fund von Szerencs¹² und der fast genau ein Jahr später 1442 verborgene Fund von Cătaș,¹³ welche den Geldumlauf Nordungarns in der fraglichen Zeit widerspiegeln. Der erste Denar R. II. 149 zeigt an der Vorderseite das Doppelkreuz, auf der Rückseite die Wappen Ungarns, Polens und Litauens, und ist z. Teil etwa 4 1/2-lötig, aber auch schlechter. Aufgrund des Fundes von Szerencs können wir aus den Münzzeichen, deren erster Buchstabe den Münzort bezeichnet, feststellen, wo die Münzen des Königs Wladislaus im Jahre 1440 geprägt sein konnten. Auf den Wladislaus-Münzen des Fundes finden wir folgende Münzzeichen:

125 St. mit B—* (Kollektives Münzz. von Buda)

25 St. mit W— und W—D (beides Veszprémer Mzz.)

16 St. mit I—E (darüber später!)

11 St. mit S—L, K—M und D—n (Schässburg, Klausenburg, Kronstadt)

3 St. mit n—C und n—W (Nagybánya)

1 St. mit P—* (Pécs—Fünfkirchen)

Wie vorausszusehen war, ist Buda am besten vertreten, während die Kammer von Nagybánya — wegen der Haltung des Besitzers — kaum tätig war. Das starke Hervortreten von Veszprém zeigt die eifrige Tätigkeit des Bischofs Gatalóczy. Klausenburg wurde von Hunyadi stets bevorzugt, später, als Gouverneur verlegte er sogar den Kammersitz dorthin. Das vom Fundort entfernt liegende Pécs, in dessen Umgebung auch Kämpfe stattfanden, ist deshalb schwach vertreten, zeigt jedoch die wahrscheinliche Mitwirkung des Bischofs Heinrich Albeni an.

Das schwierigste Problem bedeuten die stark vertretenen Stücke mit I—E. Bei Besprechung der nächsten Gruppe kommen wir darauf zurück.

Ein Jahr später wurde der Fund von Cătaș, nämlich während der Belagerung von Pressburg durch Wladislaus — vergraben. Der Fund enthält eine grosse Menge dieser Denare mit gänzlich neuen, bisher unbekannten Münzzeichen; als Zeichen dessen, dass man denselben Denar in mehreren neuen Münzstätten, aber augenscheinlich in minderer Qualität und in grossen Mengen prägte — ein Zeichen fortschreitender Inflation. Ausser den Denar R. II. 149 sind noch einige Stücke einer Hybridprägung R. II. 150 (R.149A/135B) zu finden, mit meist Ofner Münzzeichen.

Unter den neu aufgetauchten Mzz. fallen folgende 5 Gruppen auf:

16 St. mit Ortsbuchstaben A = A—P (10); A—S (5); A—I (3)

7 St. mit Ortsbuchstaben G = G—B (6); G—R (1);

6 St. mit Ortsbuchstaben L = L—S (5); L—R (1);

2 St. mit Ortsbuchstaben h = h—I (2)

1 St. mit Ortsbuchstaben R = R—n (1)

Von diesen besitzen wir für jene mit »A« eine dokumentarisch belegte Erklärung; die am 28. Juni 1441 ausgegebene Münzbewilligung des Königs für Paulus Bánfi von Alsólendva¹⁵. Damit erklären sich die Zeichen mit den Namen der Familienmitglieder mit Leichtigkeit, nämlich: A—P = Alsólendva—Paulus; A—S = Stefanus; A—I = Iohannes, den erwachsenen Sohn Stefans.

Die Gruppe mit »G« ist schwerer zu erklären; bisher war ein Münzort mit diesen Anfangsbuchstaben unbekannt. Doch fehlt uns der Münzort des Wojwoden Ujlaki, von dem wir wissen, dass er in den 40-er Jahren einen Münz-Kammergrafen hatte (Kaspar de Kallis), der gleichzeitig Comes von Kevi (Cúvin a. d. unteren Donau) war¹⁶. Kevi war eine lebhaft Handelsstadt, der König Sigismund Zoll- und Steuerfreiheit, sowie Stapelrecht gewährte.¹⁷ Der Graf des zugehörigen Komitates prägte wohl in der Burg der Stadt, deren Grundherr Ujlaki, der Herr des Komitates war. 1445 ist von Ujlaki eine Münzverordnung an Hermannstadt bekannt.¹⁹

Die L—S Zeichen könnten vielleicht eine Umkehrung des Schässburger Mzz. S—L (Schässburg—Luesch) sein. Eine andere Lösung kommt derzeit nicht in Betracht, da jede Handhabe fehlt. Auch R ist nicht feststellbar. Das Zeichen h—I ist damit zu erklären, dass Hermannstadt durch seine Kaufleute frühzeitig Nachricht über den bevorstehenden Überfall der Türken auf Siebenbürgen Kunde erhielten und um sich an Hunyadi anlehnen zu können, mit der Regierung des Königs verhandelte. Sie wurden am 28. VIII. 1441 eingeladen,²⁰ worauf Bürgermeister Trautheberger, Elisabeths Anhänger abdankte und Jakobus Bürgermeister wurde, der sofort für Wladislaus münzte. Das Zeichen h—I bedeutet: Hermannstadt—Iakobus. Die selteneren Denare *R. II. 147—148* zeigen auf der Rückseite den Heil. Ladislaus. Obwohl diese Denare in den erwähnten beiden Funden — wohl wegen ihrer geringeren Auflage — nicht vertreten sind, gehören sie in diese Zeit. Auffallend ist, dass alle ihre Mzz. auf Bischofssitze deuten. Es ist daher anzunehmen, dass sie aufgrund der, den krönenden Bischöfen als Gegendienst gegebenen Münzbewilligungen geprägt wurden. Es sind dies:

W—O; W—	 ; W—h	= Veszprém, Bischof Matthias Gatalóczy
P—O; P—S		= Pécs (Fünfkirchen), Bischof Heinrich Albeni
V—A		= Várad (Grosswardein), Bischof Johannes Dominis
I—h		= Iulia Alba (Karlsburg), Bischof Georg Lépes

Der Erzbischof Dyonis Széchy war unentwegter Anhänger Elisabeths, der er sein Amt und den Kardinalshut verdankte. Sein Mitwirken bei der Krönung Wladislaus' begründete er mit Pression und kehrte bald zu Elisabeth's Partei zurück. Anders der materiell veranlagte²¹ Matthias Gatalóczy, der sein Münzrecht gründlich nützte und bis 1445 prägte. Doch ist in Betracht zu nehmen, dass Wladislaus ihm einen verlässlichen Burghauptmann, Gregor Bodó, zur Seite setzte, der auch bei der Münzprägung beteiligt war. Schon 1440 zeigte sich ein Mzz. aus Pécs welches mit den Obigen, die Beteiligung des, bei der Krönung anwesenden, Bischofs Albeni anzeigt. Dominis war gelegentlich der Krönung noch Bischof von Zengg, löste aber bald den Mönch-Bischof von Wardein ab, konnte sich aber dadurch erst später in die Prägung einschalten. Die Denarenprägung in Grosswardein wird durch eine Nachricht in einem Testament erhärtet.²³ Die Prägungen mit I können nur mit Vorbehalt Karlsburg zugeschrieben werden²⁴ da keine sonstigen Anhaltspunkte vorliegen. Bischof Lépes wirkte stets mit Hunyadi zusammen. Bemerkenswert ist jedenfalls, dass von den 4 Bischöfen, welche Münzbewilligungen erhielten, drei im Kampfe gegen die Türken fielen, zwar Lépes 1442, Dominis und Albeni 1444 bei Warna.

Das Jahr 1442 brachte furchtbare Ereignisse; die Pest verbreitete sich im Lande und Anfang des Jahres erfolgte der Einbruch Mezd Bey's in Siebenbürgen, der im Auftrag des Sultans mit dem europäischen Heer der Türken Siebenbürgen erobern sollte. Hunyadis kleine Armee wurde geschlagen, doch konnte er flüchten und mit Ujlakis Truppen verstärkt, Mezids Armee vernichtend schlagen. Siebenbürgen war jedoch derart verwüstet, dass die Münzstätten nicht arbeiten konnten. Doch musste noch ein zweiter Grossangriff des Beglerbegs Sebah-eddin der mit 80 000 Mann anrückte, zurückgeschlagen werden.

Das neue Geld des Jahres 1442 war wahrscheinlich der Denar *R. II. 141* und sein Obol *R. II. 142*. Die Qualität dieses Geldes scheint etwas besser zu sein. Aber schon die bedeutend weniger zahlreichen Münzzeichen zeigen an, dass man die Prägung dieser Münzen bald unterbrach, als die oben geschilderten Ereignisse eintrafen. Den Mzz. nach wurden diese Münzen in Buda, Nagybánya, Alsólendva, Pécs und Veszprém geprägt, also bloss im Westteil des Landes. Aus Siebenbürgen sind wegen der Ereignisse keine Prägungen bekannt. Daher ist zu folgern, dass schon im selben Jahr die nächste Prägung — ein Inflationsdenar böser Art — vorgenommen wurde. Dieser Denar *R. II. 146* (1442—43) — als Inflationsgeld ohne Obol — wurde in grossen Mengen unter Inanspruchnahme aller zur Verfügung stehenden Prägestätten ausgebracht. Deshalb erschien eine Menge neuer, nie gesehener Münzzeichen. Die Prägungen erfolgten in aller Eile, fast nur aus Kupfer und bedeuten infolge ihrer nachlässigen Machart, zusammen mit dem nächsten Inflationsdenar, den Tiefpunkt der ungarischen Münzprägung. Nur durch den andauernden Türkenkrieg, der gewaltige finanzielle Anforderungen stellte, ist diese Münzung zu erklären. Beim obigen Denar ist ein Mzz. L—C bekannt, welches Lajos Huszár²⁶ mit Vorbehalt László Cseh de Léva zuteilt, dessen Münzbewilligung bekannt ist.²⁷ Das Mzz. C—P dürfte aus Kronstadt stammen, wo Vlad, der Wojwode der Walachei Prägerecht bekam. Alldies zeigt die Bemühungen zur Steigerung der inflatorischen Münzprägung.

Der eigentliche Denar des Jahres 1443, *R. II. 145*, musste in Hinblick auf die, durch die Siege Hunyadis ermöglichte offensive Kriegsführung Ungarns, welche gewaltige Mittel beanspruchte, ebenfalls als schlechtes Inflationsgeld, selbstredend ohne Obol, ausgebracht werden. Nach den Verwüstungen des Vorjahres war Hunyadi bestrebt, die Schässburger Münzstätte rasch wieder in Betrieb zu setzen, was mit Hilfe seines Kammergrafen Christophorus gelang,²⁹ wie es auch die Mzz. bestätigen.

Auch zwei seltene, besondere Abarten der Inflationsdenare sind bekannt u. zwar: *R. II. 164* (Kroneung. Wappen) eine Abart des *R. 146*, welche den Namen Hunyadis (Iohannes) am Revers bringt, sowie *R. II. 163* (Doppelkreuz-Streifenwappen) ebenfalls mit dem Namen Hunyadis. Beide wurden wohl für das Kreuzheer geprägt, bei welchen Hunyadi legendären Namen hatte.

Nach Abschluss des langen Feldzuges 1443, durch welchen Serbien befreit wurde, liess man Anfang 1444 zu Ehren des siegreichen Feldherrn den Denar *R. II. 162* aus besseren Silber prägen. Auf dessen Revers ist der volle Namen Hunyadis zu lesen und die Kammergrafen stellten im Mzz. ihren Namensbuchstaben

— als Reverenz — an erste Stelle, z. B.: B—h (Pfeffersack—Hermannstadt) ebenso P—B in Buda und I—S in Schässburg. Nur L—C (Lévai Cseh) und W—C (Veszprém—Civitas) blieb unverändert.

Die Inflation des Vorjahres erregte selbstredend grosse Unzufriedenheit. Diese kam durch energische Massnahmen des Reichstages in Ausdruck, wo man den König untersagte, weitere Münzbewilligungen auszugeben und alle bisherigen zurückzog. Weiterhin sollten nur königliche Kammern Münzen prägen.³¹ Die betroffenen Magnaten und Bischöfe hielten sich jedoch z. Teil nicht daran. Nur in Siebenbürgen, wo Hunyadis Einfluss galt, wurde die Kammer in Hermannstadt neu organisiert³² und alle Notprägeanstalten geschlossen. Deshalb erschien der nächste *Denar R. II. 143* (Adler-ung. Wappen) und der *Obol R. II. 144*, welche wieder aus besseren Material, mit Silberhaut, erzeugt wurden, in den drei aktiven Münzkammern (Buda, Nagybánya und Hermannstadt). Doch auch westungarische Prägeherren brachten, trotz Verbot des Reichstages, diese Münzen aus (Alsólendva, Veszprém, Pécs und Kevi).

Die *Goldgulden* wurden unter Wladislaus bloss in zwei Münzstätten geschlagen. Nagybánya musste zuerst enteignet werden; doch zeigen die Gulden auch das Münzzeichen n—S des Kammergrafen des Despoten, Remetei, sodass es möglich ist dass diese schon 1440 geprägt wurden. Sodann folgten zwei neutrale, kollektive Zeichen (n—C, n—*). Die figuralen und wappenähnlichen Zeichen dürften später, als schon Hunyadi dort gebot, entstanden sein. Auch während seines Gouverneuramtes benützte er solche Mzz. bei seinen Goldgulden. In Hermannstadt konnte die Goldprägung erst gegen Ende 1441 beginnen, als die Stadt die Partei wechselte und Jakobus Bürgermeister wurde. Die Zeichen I—G (Jakobus—Christophorus) und h—G (Hermannstadt—Christophorus) können schon von damals stammen. Im nächsten Jahr musste die Münzstätte ihre Tätigkeit wegen den Türkeneinbruch unterbrechen und wurde erst wieder 1444 als einzige Münzstätte der Kammer, unter der Leitung des Bürgermeisters Jakobus, wieder eröffnet. Der Altbürgermeister Nikolaus Pfeffersack wirkte den Mzz. nach mit (h—I und h—B).

Auf Drängen des päpstlichen Legaten, gegen den Rat der Balkanfürsten wurde der Krieg erneuert, wobei sich der Serbenfürst Branković auf die Seite der Türken stellte, um sein wiedergewonnenes Fürstentum zu erhalten. Der Feldzug endete mit der Niederlage von Warna, wo der junge König, sowie die meisten Würdenträger, auch der päpstl. Legat und ein Grossteil der Armee den Tod fand. Hunyadi gelang es zu entkommen und die Grenzverteidigung zu organisieren.

Auf die Kunde des Todes des Königs wurde behelfsweise der Denar des Jahres, R. II. 143 ohne Königsnamen, mit der Reversinschrift auch an der Vorderseite, geprägt — teilweise auch mit Bindenschild am Adler. Diese Münzen — mit Ofner Mzz. — zirkulierten vorübergehend bis zur Ausgabe des endgültigen »Interregnum-Denars« R. II. 152 und des zugehörigen Obols R. II. 153.

Magyarország aprópénzei a XVII. század második felében

A XVII. század második fele nagyjából I. Lipót (1657–1705) uralkodásával esik egybe. Így e korszak pénztörténetével foglalkozva tulajdonképpen I. Lipót pénzeit vizsgáljuk.

A Habsburg-kort numizmatikai szempontból számos résztanulmány, elsősorban pedig Miller zu Aichholz: *Österreichische Münzprägungen. 1519–1918.* (Wien, 1920.) című összefoglaló műve alaposan feldolgozta. E művek Lipót korával is foglalkoznak, közös tulajdonságuk azonban, hogy szerzőik — osztrák kutatók lévén — elsősorban Ausztria, illetve az örökös tartományok pénztörténetét tárgyalják. Magyarországra csak mellékesen, a teljesség kedvéért térnek ki. I. Lipót korával külön, önálló tanulmány keretében — tudomásom szerint — osztrák kutatók sem foglalkoztak eddig. Annál kevésbé ismerjük annak magyar vonatkozásait hazai szakirodalmunkból. Ez utóbbi probléma elemzésével, a korabeli magyar pénzverésnek az örökös tartományokétól eltérő vonásait, sajátos éremfajait vizsgálva megkísértem pótolni ezt a hiányt.

Állandó küzdelem folyt az abszolutisztikus uralomra törekvő Lipót és a rendek között. Lipót a fennállott körülmények miatt kényszerült ugyan figyelembe venni a magyar rendek követeléseit, időnként — uralkodása alatt mindössze négyszer — országgyűlést is tartani, célja azonban a rendeleti úton kormányzott egységes birodalom megteremtése volt. Ezt a célt szolgálta az 1659-ben egységesített pénzrendszer is. Az alábbiakban nyomon követjük a pénzügyi reformokat elősegítő tényezők kialakulását, majd pedig a később felmerült nehézségek elhárítására alkalmazott módszereket. Mivel ezek a pénzügyi változások elsősorban a mindennapi szükségletet kielégítő aprópénz verést érintették, megismerésüket a korszak aprópénz történetének tanulmányozása teszi lehetővé.

A krajcár érték megjelenése Magyarországon. Az örökös tartományok pénzrendszere és a magyar pénzrendszer kapcsolata

A középkori magyar pénzrendszer tényleges pénzfajtái — aranyforint, garas, denár és obulus, majd a XVI. században ezekhez csatlakozó tallér — mellett a XVII. század elején gyakran találkozunk az ún. *magyar forint* (kamarai forint) fogalmával. E név csupán számítási egységet jelölt. A magyar forint eltérően a gyakorlatban használt aranyforinttól pontosan 100 denárral egyezett meg.¹

Az örökös tartományokban használt másik számolási pénz a *rajnai forint* (rheinische, rhénusi, rénes forint). A magyar forinttól abban különbözött, hogy 240 (font) denárból állott. A rajnai forint denárját pfennig, pfenning néven említik az egykorú iratok.²

1 rajnai forint = 60 krajcár = 240 pfennig.

A *krajcár* (kreuzer): A XIII. század óta ismert tiroli eredetű aprópénz. Nevét a rajta levő kereszt után (crusatus, cruciatus, crucifer, cruciger, ezekből a német Kreuzer és a magyar krajcár) kapta.³

¹ Dr. Kováts Ferenc: A középkori magyar pénztörténet vázlata (Klny. a Közgazdasági Lexikon III. kötetéből. Bp., 1901.) 16–17. lap, továbbá: Baraczka István: Néhány XVII. század végi városi számadáskönyvünk írása ... Levéltári Közlemények 33. évf. 2. sz. 219–253. lap. Ettől kezdve az aranyforint neve megkülönböztetésül *dukát* lett.

² Az egykorú forrásokból többnyire nem derül ki, hogy magyar vagy rajnai forintról beszélnek-e. Ugyanígy nem különböztették meg, hogy rajnai vagy magyar forint denárjáról szólnak-e adott esetben. Számadásnál előfordult, hogy a számadó a forint és denár részösszegeket forint és krajcár összegezésben adta. (Baraczka id. m. 230. lap.)

³ Pallas Lexikon XI. köt. 29. lap.

A XV. század végétől a bécsi pfennig, a bécsi krajcár és a magyar denár között meghatározott értékviszonylat jött létre:

$$\begin{aligned} 3 \text{ bécsi pfennig} &= 1 \text{ magyar denár} \\ 4 \text{ bécsi pfennig} &= 1 \text{ bécsi krajcár} \\ 4 \text{ magyar denár} &= 3 \text{ bécsi krajcár}^4 \end{aligned}$$

A száz denáros magyar forint kezdetben, a XV. század végén tehát 75 krajcár volt.⁵

1625–30 között a garas (3 krajcáros) értéke 12 pfennigről 15-re emelkedett. A 20 garasos (azaz 60 krajcáros) rajnai forint ennek megfelelően 240 pfennig helyett 300 pfenniggel vált egyenlővé. Az új értékre emelt rajnai forint neve megváltozott: ezentúl *császári forintnak* nevezték.

A garas, vagyis 3 krajcáros értéke tehát 12 pfennig, azaz 4 magyar denár helyett 15 pfennig, azaz 5 denár lett. A magyar forint eredetileg 100 denárt, vagyis 20 garast ért (ez volt az ún. „öt pénzes garas”). Most ezt a régi magyar „öt pénzes” garast azonosították az új értékű 15 pfennig = 5 denáros garassal, ilymódon a régi magyar forint a császári forinttal azonos értékre jutott: 300 pfenniggel, azaz 60 krajcárral vált egyenlővé.⁶

1659-ben viszont a forint értéke Magyarországon 50 krajcár lett. Oka a garas értékváltozásában keresendő. A 3 krajcáros garas értéke az 50-es évek első felében 5 denárról 6-ra emelkedett, ezáltal 1 krajcár pontosan 2 denárnak felelt meg. Ezt a már kialakult értékviszonyt smerték el hivatalosan is 1659-ben.⁷

Az 1659-es esztendő fordulópontot jelent a magyar pénztörténetben. Lipót — központosító politikai törekvéseinek érdekében — egységesíteni akarta a birodalom pénzrendszerét. 1659-ben Magyarországon is bevezették a krajcárrendszert. A császári forinttal azonosított régi 100 denáros magyar forint = 50 krajcár egyenérték megkönnyítette a krajcárérték bevezetését nálunk, egyeztetését a magyar pénzrendszerrel.⁸

Lipót tehát egységesen forgalomba hozatta a krajcárt egész birodalmában, másrészt új krajcárértékeket vezetett be 1659-ben; a XV és VI krajcárrost. (Azelőtt az örökös tartományokban is csak 3 és 1 krajcáros létezett.)

Pénzrendszerünk már korábban is kettősséget mutatott: megmaradt a középkori aranyforint — garas — denár — obulus rendszer a régi pénzláb szerint, mellette pedig — 1553 óta — megjelent a tallérverés, birodalmi pénzláb alapján.

A tallér értékét a Kipper-kor óta (1623-tól) 90 krajcárban határozták meg. A 90 krajcáros értéket tartotta 1659-ben is. Ez évben a tallér finomságát rontották 1 quintellel. Az intézkedést későbbi rendeletek is megerősítették.⁹ Ugyanakkor a XV-ösből és a VI-osból nagy mennyiséget vertek. A megszaporodott aprópénz növelte a tallér értékét. 1667-ben 96 krajcár, 1683-ban 105 krajcár volt egy tallér. Tehát eleinte VI krajcárral, majd XV krajcárral emelték a tallér névértékét, azaz ennyivel több VI-os illetve XV-ös fért bele 1 tallérba.¹⁰

1692. szept. 28-a után ismét jelentős változás következett. Az 1692. szept. 28-i pátenssel a tallért 120 krajcárra, azaz 2 forintra emelték.¹¹ Az 1 tallér = 2 frt egyenérték újabb kiegyenlítő-

⁴ Kovács Ferenc: Forint és krajcár. Az Érem, 1922. 3–4. sz.

⁵ A száz denáros magyar forint értéke:

a XVI. sz.-ban 68–75 krajcár

1611-ben 66,6 krajcár

1633–50-ben 60,57 krajcár

később 54,5 krajcár

1659-ben 50 krajcár

(Gustav Gündisch: Geschichte der Münzstätte Nagybánya in habsburgischer Zeit (1530–1828). Num. Zeitschrift, XXV. 1932. 67–98. lap.)

⁶ A magyar és a rajnai forint kiegyenlítéséről és a császári forintról Dr. Huszár Lajos közölt saját kutatásai során nyert adatokat. Szívességét ezúton is köszönöm.

⁷ Levéltári adatok alapján ismerjük az 5 denáros garasnak 6 denárossá válását az 1650-es években.

⁸ A krajcár tehát Ausztriában azonos volt 4 pfenniggel, vagyis 2 zweierrel, Magyarországon 1659 után 2 denárral.

⁹ Harsányi Pál: Magyar tallérveretek. Az Érem V. évf. 6. lap és Miller zu Aichholz: Österreichische Münzprägungen. 1519–1918. Wien, 1920. A lat (lot) a font 1/16 része, a quintel a lat 1/4 része, a denár a quintel 1/4 része volt. (Erekly Alfons: Mérték-, súly- és pénzisme. Székesfehérvár, 1881.)

¹⁰ A tallér névértékének növelésére adatokat közöl Rudolf Geyer: Zur österreichischen Münzpolitik (1524–1790) N. Z. XXVI. 1933. 73–108. lap.

¹¹ Miller zu Aichholz id. mű-ben a XXVIII. táblán és a 191. lapon közölt adatok szerint eleinte az 1 márkából verendő darabok számát növelték (azaz csökkentették a pénzlábat). Az 1 márkából verendő tallérok száma 9-ről 10¹/₂-re (Zinna, 1667.), majd 12-re (Lipsei pénzláb 1690.) emelkedett. Ugyanakkor Lipót emelte a tallér értékét: 1 frt. 30 krajcárról 1 frt. 36 krajcárra, 1 frt. 45 krajcárra, majd az 1692. szept. 28-i pátenssel 2 frt-ra.

dést eredményezett.: a forint e szabályozás révén 1/2 tallérnyi egységgé változott, az aprópénz pedig határozott váltópénz jelleget öltött. Az újonnan kialakult helyzet azonban lecsökkentette a krajcár értékét a tallérhoz képest: 1 tallér korábban 90 krajcár volt (1667-ig). 1692-ben viszont 120 krajcárt ért. Az aprópénz — immár váltópénz — pénzlábát tehát leszállították,¹² amely további értékesökkenést okozott. Ettől elsősorban a Lipót által bevezetett magasabb értékű új pénzfajokat, a XV és VI krajcárost igyekeztek megóvni. (II—III. t.)

A XV krajcáros és a VI krajcáros tulajdonképpen értékpénzek voltak. 1659. március 28-tól von Wagensperg gróf utasítására nagy mennyiségben verették e pénzfajokat. A XV-öst 9 latos (0,563-as finomságú) ezüsből verték, 1 bécsi márkából (= 281 g) 43 7/8 db-t. Dr. Kocsis J. Endre vizsgálata szerint az egyes darabok súlya 6,7512 és 4,8468 gramm között váltakozik, ezüsttartalmuk pedig átlag 56,5%, a többi réz, illetve 0,1—0,5% salak.

A VI-os 7 latos (0,438-as) ezüsből készült, 85 5/16- db tett ki 1 márkát. Az egyes darabok átlagsúlya 3,733 g, színezüsttartalmuk 1,633 g.¹³

Az 1692. szept. 28-án előállt helyzet szükségképpen magával hozta volna e pénzfajok romlását, ezért az 1693. márc. 21-én kiadott rendelet értelmében a XV-öst 17 krajcárrá, majd 1693. aug. 28-án 18 krajcárrá, a VI-ost pedig hetessé emelték.¹⁴ Ugyanakkor továbbra is a régi XV-ös és VI-os jelzéssel látták el a vereteket. Magasabb névértékük csupán arra szolgált, hogy a tallér, valamint a XV-ös és a VI-os egymáshoz való viszonya ne változzék. Az értéknövelés tehát tulajdonképpen az eredeti értékben való megtartást jelentette. Egy márkányi kivert tallérral egyenértékű XV krajcáros:

kezdetben	$9 \times 6 = 54$ db XV-ös = 810 krajcár
1667 (Zinna)	$10,5 \times 6 = 63$ db XV-ös
később	$12 \times 6 = 72$ db XV-ös
1690 (Lipcese)	$12 \times 7 \times 84$ db XV-ös
1692	$12 \times 8 = 96$ db XV-ös = 1440 krajcár

A márkányi kivert tallérral egyenértékű VI krajcáros

kezdetben	$9 \times 15 = 135$ db VI-os = 810 krajcár
1667 (Zinna)	$10,5 \times 15 = 157,5$ db VI-os
később	$12 \times 15 = 180$ db VI-os
1690 (Lipcese)	$12 \times 17,5 = 210$ db VI-os
1692	$12 \times 20 = 240$ db VI-os = 1440 krajcár

Tehát míg a kezdeti időkben 54 db XV-ös ért annyit, mint 1 márká kivert tallér, addig 1690-ben 84 db, 1692-ben pedig már 96 db XV-ös tett ki 1 márkányi tallért. Ezen segített a 18 krajcáros névérték. 18 krajcárosból csupán 80 db kellett a mondott tallérmennyiség kiegyenlítéséhez. (1690-ben ez a szám 84 volt.) A 7 krajcárra értékelt VI-osnál ugyanaz volt a helyzet: 1692 szeptembere után 1 márká ezüsből kivert tallér egyenértékűül 240 db VI-os kellett volna az eredeti érték szerint, hetesből azonban csupán 205,72 db. (1690-ben 210 db.) Tehát mindkét pénzfaj esetében sikerült a kiverésre kerülő érme darabszámát az 1690-es szám alá szorítani.

A garas (3 krajcár) és a krajcár azonban tovább romlott, csekély értékű idegen aprópénzek árasztották el az országot. A garas pénzlába 1693-ban kétszer is változott. Először 1693. január 14-én romlott a súly (az eredeti 161 31/84 helyett 164 123/204 db-ot vertek 1 márkából)

¹² Miller zu Aichholz id. m. XXVIII. tábla.

¹³ Dr. Kocsis J. Endre: I. Lipót korabeli 15 krajcáros érme ezüsttartalma. Dolgozatok a m. kir. Ferenc József tudományegyetem régiség-tudományi intézetéből. Szeged, 1937. XIII. évf.

A XV-ösök, VI-osok valamint a kisebb értékű aprópénzek súlyára és finomságára adatok: Forchheimer: A pozsonyi pénzverőház tisztjeinek utasítása 1674-ből. Magy. Gazd. Tört. Szemle VII. 1900. 81—87. lap. Gustav Gündisch id. m. 94—95. lap.

Horváth Tibor Antal: Pénztörténeti forrásadatok a XVII. század második feléből. N. K. LIV—LV. évf. 1955—56. 45. lap.

August Lochr: Münzstätte Pressburg 1674—1685. N. Z. LXVII. 1934. 93—98. lap.

Miller zu Aichholz id. m. 158. lap, 179. lap stb.

Karl Schalk: Unter Kaiser Leopold I. neu eingeführte Münzsorten: Die Sechser und Fünfhener, und das Schicksal der Groschen. N. Z. XXXVIII. 1907. 235—242. lap.

Plank Sándor: Számvívói utasítás a körmöcbányai pénzverőhivatal részére, 1664. N. K. XVII. 1918. 81—85. lap.

¹⁴ Eduard Holzmair: Nenn- und Zahlwert der österreichischen XV-er (Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft 1971. 2. szám). Közlése szerint — eddig fel nem dolgozott adat alapján — az első kurzusváltozás (1693. márc. 21-i pátens) 17 krajcárban állapította meg a XV-ös értékét és csak 1693. aug. 28-án (tehát 5 hónappal később) emelték azt fel 18 krajcárra.

a finomság azonban ekkor még csak 2 denársúllyal, majd február 13-án visszaállították a régi jó garas súlyát, de 5 lat 3 quintre csökkentették az eredeti 6 lat 2 quint 2 denáros finomságot.¹⁵

A kisebb értékű aprópénzek (garas, denár) fokozott romlása idézte elő az 1695-ös esztendőben bekövetkezett gyökeres átalakítást. A tallér értékének 2 forintra emelése, valamint a XV-ös és a VI-os értékének a tallérhoz igazítása olyan mértékben rontotta le a garas és denár értéket, hogy szükségessé vált a megromlott aprópénz helyébe özönlő idegen — főként lengyel — veretek kiküszöbölése. Az 1694. szeptember 6-i királyi rendelet intézkedett jó pénzek veréséről. Eszerint be kell szüntetni a XV-ös és VI-os verését, ezzel szemben egész, fél és negyed tallérok mellett 3 krajcárosokat, krajcárosokat és félkrajcáros duariusokat kell ezentúl veretni.¹⁶ A körnöci pénzverő számára 1694-ben kiadott számvivői utasításban is megtaláljuk a XV-ös és VI-os verésének eltiltását, továbbá a 3 krajcárosét is.¹⁷ A XV krajcáros értékét az 1695. szeptember 19-i pátenz 18-ról 17 krajcár-ra szállította le.¹⁸ Így 80 db helyett 84 db felelt meg 1 márkasúlynyi tallérnak, ez azonban még mindig megegyezett az 1690-es aránnyal, tehát nem veszélyeztette a XV-ös értékét. Az intézkedés feltehetőleg a garas javítását célozta.

Az idézett rendelkezésekkel szemben a fennmaradt veretek tanúsága szerint azt tapasztaljuk, hogy Körnöcbányán ugyan 1694-ben megszüntették a XV-ös verését (VI-ost már hosszabb ideje nem vertek), ugyanakkor Nagybányán folyamatosan tovább verték a XV-ösöket. Ugyancsak ismerünk XV krajcárosokat 1695-ből és 1696-ból, a tíz év után újból munkába állított pozsonyi, valamint az 1695-ben újonnan berendezett kassai verdéből is. (A pozsonyi verde jele 1695-től C—H, a kassai verdéé C—M.)

Az örökös tartományokban ún. „Landmünze”-ket, alacsonytartalmú krajcárosokat bocsátottak ki 1695-ben a silány idegen aprópénz távoltartására és pótlására.

Nálunk az 1 krajcárosok mellett további — csak Magyarországon vert — pénzfajok is feltűntek az 1695-ös évben: a *poltura* és a *duarius*.

A *poltura* lengyel eredetű aprópénz. Fél garassal, azaz másfél krajcárral volt egyenlő. Nevét is innen vette: pol = 1/2, twory = más.¹⁹ Poltura verését már egy 1674-es instrukció is elrendelte az ebben az évben működésbe lépett nagybányai verdében, ott azonban csak 1699-től kezdve vertek polturát.²⁰ Az 1695–1703 között vert polturák többsége jelzés nélküli.

Sajátosan magyar pénzfaj a *duarius*. Verése — a polturáéval együtt — az egykrajcáros érem forgalombahozatalával függött össze. Míg az örökös tartományokban forgott 1 krajcáros 1693-ban 3 lat 2 quint (azaz 0,219) finomságú ezüstműből készült, márkánként 295 1/2 db, addig az 1695-ös „Landmünze” az 1 lat 2 quint 2 denár finom ezüst márkából 304 11/16 darabszámmal.²¹ Ez utóbbi csekély finomságú 1 krajcárosra találunk adatot egy 1695-ös nagybányai utasításban is.²² Ezen 1 krajcáros színezüsttartalma darabonként csak 0,068 gramm volt, míg az 1693-asé 0,21 gramm, tehát csupán egyharmada annak. Az említett nagybányai rendeletben találjuk a *duarius finomságának* a meghatározását is, amennyiben a veréséhez felhasználandó ezüstöt 1 lat 1 quint -d finomságúnak, a belőle verendő érmek darabszámát pedig 468 3/4-nek írták elő. A *duarius* finomsága tehát az újonnan vert alacsonytartalmú krajcárhoz igazodott. 1 márkából 468 3/4 darab készült, 1 db súlya így kb. 0,59 gramm volt az előírás szerint. Súlya tehát a hagyományos magyar aprópénz, a denár súlyához járt közel, de szín-

¹⁵ A garas pénzlábváltozására Karl Schalk id. m. 235—237. lap.

¹⁶ 1694. IX. 6. Wien

Lipót rendeli:

Ezentúl se quinuenarios se duplices grossos nem verethetők sed dumtaxat yntegros, medios et quartalisticos Talleros . . . sub annexa forma cum grossis simplicibus, cruciferis et medijs sive Duarijs post hac esse cudendos. OL. Szepesti Kamara Litt. f. 74. sz. 28.

Fenti adatért Dr. Huszár Lajosnak mondok köszönetet.

¹⁷ Plank Sándor: Számvivői utasítás a körnöcbányai pénzverőhivatal részére 1694. N. K. XVII. 1918. 81—85. lap.

¹⁸ A 18 krajcár 17-re szállítása: Eduard Holzmair id. m. továbbá: Siegfried Becker: Das österreichische Münzwesen. Wien, 1838. Melich János: Egy XVII. századbéli számoló könyv. Erdélyi Múzeum XI. évf. 1894. 517—521. lap.

¹⁹ Friedrich Frhr. von Schrötter: Wörterbuch der Münzkunde. Berlin—Leipzig, 1930. 163. lap.

²⁰ Huszár Lajos: A kuruckor érmészete. (Klny, a Rákóczi Emlékkönyvből Bp., 1935.) 408. lap. 4. sz. jegyzet. Nagybányán kezdődött egyébként a Rákóczi-szabadságharc pénzverése az 1703-as és 1704-es ezüstpolturákkal, amelyek a Lipót kori pénzverés folytatásai voltak. (Huszár id. m. 398. lap.)

²¹ Miller zu Aichholz id. m. XXVIII. tábla.

²² Közli Horváth Tibor Antal: Régi magyar pénznevek. N. K. LII—LIII. évf. 1953—54. 13—21. lap.

ezüst tartalma alacsonyabb volt a denárénál, noha ez utóbbi finomsága időközben 4 latról 3 latra csökkent.²³

A szakirodalom a duariust 2 pfennig egyenértékűként említi.²⁴ A pfennig szó itt tisztázásra szorul. Egykorú források nem különböztették meg minden esetben az ausztriai pfenniget a magyar denártól (denarius hungaricalis, Ungarisch Pfennig) hanem egyszerűen pfennignek nevezték mindkettőt, holott a denár éppen kétszerese volt a pfennignek. 1 krajcár egyenlő volt 4 pfenniggel, vagyis 2 zweierrel (utóbbit Ausztriában folyamatosan verték), illetve 1659 óta 2 magyar denárral. Minthogy azonban nálunk 1695-ig nem vertek 1 krajcáros érmét, a magyar denár = fél krajcár egyenértékű a gyakorlatban nem szerepelt. Mikor azután elrendelték az említett krajcárosok bevezetését, külön félkrajcárosokról és másfél krajcárosokról is gondoskodtak. Az örökös tartományokban vert félkrajcárosokat — mivel 2 pfenniget értek — *zweiernek* nevezték. Ezt az elnevezést vitték át nálunk is elfogadható latin szóval élve a megfelelő magyar aprópénzre. Az új pénzfaj, a *duarius* neve így egyszerre utalt a vele egyenértékű osztrák zweierre és a tőle független régi magyar denariusra. Egyébként Lipót már 1695. augusztus 20-án utasította a pozsonyi kamarát, hogy szüntessék be a krajcárok és duariusok verését, a verőtöveket pedig törjék össze. Jelentse a pozsonyi pénzverő, hogy mennyit vert eddig és értesítsék e rendeletről a kassai és nagybányai verdéket is.²⁵ Valóban, Pozsonyból csupán 1695-ös vereteket ismerünk, illetve 1699-eset is, de ez utóbbi más típusú, a körmöciekhez hasonló. 1695-től Körmöcbányán folytatták a duariusok verését, ezzel párhuzamosan a denárverést 1696-ban Körmöcről Nagybányára helyezték át. Körmöcbányán ugyanakkor továbbra is vertek obulust (féldenárt). Nagybányán viszont nem vertek duariust az említett rendelet ellenére sem.

A denár és obulus verése ekkorra már inkább csak hagyomány volt, ezt mutatja az új pénzfajok megjelenése is.

A tárgyalt pénztörténeti korszak vége felé sajátos pénzfaj tűnt fel, amely már a későbbi idők előzményének számít. 1695-től báró Thavonat bányagróf a bányamunkások fizetésére *Selmecbányán és Besztercebányán rézpénzt veretett*, amely — tekintettel az aprópénz hiányára — forgalomba került a vidék lakossága körében is *1 poltura értékben*. E kezdetleges formájú pénzek előlapján összefonódó C és S betűk láthatók (Civitas Schemnicium), kétoldalt az évszám (16—95, stb.) hátlapjukon szalaggal átkötött palmaágak között koronás L betű van. A hamisítás megnehezítése céljából ellenjegyeket alkalmaztak rajtuk: díszes pajzsalakú kartusba foglalt 3-ast (ami 3 denárt jelent), vagy koronás kétfejű sason hasított pajzsban osztrák (pólyás) és burgundi (harántsávós) címet. Ennek ellenére hamisították őket. Részben ezért, részben elszaporodásuk és értéktelen voltuk miatt, nem fogadták el adó fejében. Forgalmuk tehát nagy problémát jelentett, különösen a bányavárosokat környező területeken, így Nyitra, Hont, Bars, Nógrád, Zólyom, Árva, Liptó és Turóc megyékben. Többször kísérelték meg beváltani a rézpénzt, azonban jó aprópénz hiányában e kísérletek meghiúsultak. 1703. február 14-ig, 211.158 frt 51 kr értékben 8,466.660 darabot vertek belőlük. A rézpénzek — amelyeket általában „vörös poltura” (pecunia rubra) néven emlegettek — közvetlen kiváltói voltak 1703 tavaszán a Rákóczi szabadságharc gyors terjedésének a Felvidéken.²⁶

Bodor Imre

UNGARNS KLEINGELD IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES XVII. JAHRHUNDERTS

Seit Ende des XV. Jahrhunderts war der ungarische Gulden zu 100 Denaren gleich mit 75 Wiener Kreuzer, also 3 Wiener Kreuzer hatten den Wert von 4 ungarischen Denaren. Nach 1625 stieg der Wert des 3-Kreuzer-Groschens. Von da an wurde dieser anstatt mit 4 ungarischen Denaren mit deren 5 gleichgestellt. In den 50-er Jahren stieg der Wert des Groschens von 5 Denaren auf deren 6, so entsprach nun 1 Kreuzer genau 2 Denaren. Dieses nunmehr entstandenes Wertverhältnis erleichterte die Einführung des Kreuzersystems in Ungarn. In 1659 vereinheitlichte nämlich Kaiser Leopold das Kreuzersystem im ganzen Reich. Gleichzeitig liess er neue Wertstufen einführen: das XV. und VI. Kreuzerstück. Diese galten, wie der Taler als Wertgeld.

²³ Az M.N.M. Éremtárának anyagából általam kiválasztott és lemért különböző évjáratú duariusok átlagos súlya 0,55 gramm, a denároké 0,50 gramm volt. Denárookra vonatkozó utasításokat és adatokat találunk Forchheimer id. m. 82. lap, August Loehr id. m. 94. lap, Baraczka id. m. 230., 235., 242. lap stb. Sajnos hiányzanak a finomsági vizsgálatok. Ilyeneket csak XV krajcárosokon végeztek. (Vö. 13. jegyzet.)

²⁴ Például Friedrich Frhr. von Schrötter id. m. 764. lap.

²⁵ Közli Horváth Tibor Antal: id. m. 344—45. lap.

²⁶ A Lipót kori rézpénzveréssel foglalkozik Takács Sándor: A rézpénz, mint országos csapás 1703-ban. Magy. Gazd. Tört. Szemle X. évf. 1903. 66—70. lap. Dr. Gohl Ödön: A magyar bányapénzek. N. K. XVIII—XIX. 1919—20. 10. lap.

Der Wert des Talers stieg von 1659 bis 1692 von 90 Kreuzer auf 120 Kreuzer. Damit keine Wertverschiebung im Verhältnis zwischen dem Taler und den XV. und VI. Kreuzerstücken eintrete, wurde im Jahre 1693 der XV-er auf 17, dann 18 Kreuzer, der VI-er auf sieben erhöht. Der höhere Nominalwert blieb jedoch bloss die Erhaltung ihres ursprünglichen Wertes.

Der Wert des Groschens (3 Kr) und des Kreuzers sank jedoch weiter und schlechtes fremdes Geld strömte ins Land. Um diesen Vorgang aufzuhalten, wurde 1695 der Wert des XV-ers von 18 Kr. auf 17 Kr. gesenkt. Weiters wurde die Ausprägung der XV-er und VI-er eingestellt und gutes Kleingeld geprägt. In Ungarn wurden neue Kleingeldsorten ausgegeben um das schlechte ausländische Geld zu ersetzen. 1 Kreuzerstücke wurden bisher nur in den Erbländern geprägt. Im Jahre 1695 tauchten neben 1 Kreuzerstücken ungarischer Prägung auch merkwürdige neue Kleingeldsorten auf: die Poltura zu eineinhalb Kreuzer und der Duarius im Halbkreuzerwert. Der letztere war mit den österreichischen Halbkreuzer d. h. »Zweier« identisch.

Im Anbetracht des Kleingeldmangels kamen seit 1695 in Schemnitz und Neusohl Kupfermünzen zu 1 Poltura in Verkehr. Diese verbreiteten sich im Grossteil des Oberlandes, ihr Verkehr bildete jedoch infolge ihrer Wertlosigkeit ein ernstes Problem.

Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben (1771—1789)

Előző cikkeinkben tucatnyi kisebb pénzügyi rendelkezés mellett¹ Mária Terézia átfogóbb rendeletét is közzétettük.² Mindháromban részletesen kifejtettük azokat a politikai és gazdasági körülményeket, amelyek e rendelkezések megtételére készítették a bécsi kormányserveket. Ezek ismétlésétől ezúttal — úgy érezzük — bízvást eltekinthetünk, hiszen azok minden érdeklődő számára könnyen hozzáférhetőek.

Annyit azonban itt is el kell mondanunk, hogy e pénztörténetileg érdekes és fontos adatokra dr. Bálanyi Béla, a kecskeméti levéltár nyugalmazott igazgatója hívta fel a figyelmünket. Az anyag feltárása évek óta folyik, de publikálása ezzel nem tud lépést tartani. Jelenleg az 1771—1789 közötti rendelkezéseket közöljük. Első áttekintésre is megfigyelhető, hogy amíg Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben sűrűn érik egymást az utasítások, addig II. József trónralépésének első idejéből egyetlen ilyen vonatkozású rendelkezést sem találtunk.

A megyei és városi hatóságok kínos érdeklődéssel figyelték minden pénzzel kapcsolatos császárnői, majd császári rendelkezést és siettek azt — saját érdekükről lévén szó — igen gyorsan közhírré tenni. Az intimátumok továbbítására Kecskemét város érdemes tanácsa lovas futárszolgálatát vette igénybe. A nagyobb nyomaték kedvéért és a zökkenőmentes lebonyolítás érdekében külön currens készült a szövegek mellé, vagy még gyakrabban a pénzügyi rendelkezést a currens szövegébe iktatták be. A currensokat általában a járás szolgabírája írta alá, s a többnyire latin nyelvű rendelkezéseket magyarul summázta. Néha személyes utasításaival is megtoldotta a leveleket. A körözüvényeket, esetleges viták és félremagyarázások elkerülése végett, kiküldés előtt lemásolták és megőrizték. Kecskemét város levéltárosai a tucatnyi vaskos köteteket szerencsére a későbbiek során sem selejtezték ki, amint az más városokban történt, s így kerülhetnek jelenleg bemutatásra.

A szövegek közlésénél időrendi sorrendben haladunk s betűhűségre törekszünk. Az egyes rendelkezések, rendeletek önmagukért beszélnek. A csak más források ismeretével és segítségével érthető és magyarázható részleteket a jegyzetek hivatottak feloldani.

Pesten 15. Aprilis 1771.

Felséges Asszonyunknak el érkezet kegyelmes patentalis Parancsolattya mely szerint aláb meg nevezet Aranyokk értéke nevelkedet ez jövő május holnapnak első napjától kezdve alúl ki tet modal ime ennyit érnek.

	Ft	x
Körmöczi Arany egyes	4	—18
Florenessziai Arany egyes	4	—18
Veleneszei vagyis Csökkent Arany egyes	4	—18
Császár Király Arany egyes	4	—16
Electoralis Bavariai Arany egyes	4	—16
Szalis Burgumi Arany egyes	4	—16
Egyes Szuferin Arany egész	12	—40
Fél Szuferin Arany	6	—20
Hollandus Arany egyes	4	—14
Külső ordináre Arany egyes	4	—14

¹ *Kőhegyi Mihály*: Kecskemét város körözüvényei a bankócédulák ügyében (1797—1806.) Num. Közl. 1967—1968. 81—85. — Ua. Pénztörténeti adatok Mária Terézia korából (1759—1770). Num. Közl. 1971—1972. 59—62.

² *Kőhegyi Mihály*: Mária Terézia pénzértékelési rendelete 1755-ből. Num. Közl. 1969—1970. 63—72.

Azért Jobbágy hivségünkhöz képest köteleztetünk fölül kitett meg nevezett aranyakat enyi értékben elvenni valamint hogy túlünkis mind Só Házakban mind Királyi Kassában eképen be vétetnek minden kérdéssen kívül: ugy mind azon által hogy többször nevezett egyes Aranyok egygyenkint meg nyomják 60 grannak³ nehézségét és így az kettős vagyis dupla Aranyak 120 granokat nyomjanak! Az egisz Suferin Arany nyomjon három egyes Aranyat és tizen egy Grant fél Suferin Arany nyomjon egy Aranyat és harmincöt grant. Hahogy azonban akármellik Arany elrendelt granokat meg nem nyomná könnyebsége mindazon által egy grant nem tenne akor azon arany helyes nehézségű Aranynak ítéltessek, és tartassék elis vétessék hapedig könnyebsége egy grant fölül haladna azon is olyas Aranyat senki el venni ne merészellye, mert tüle el nem vétetődik azért az olyas hibás Aranyak gazdája a pénzbányára igazittatik ottan hibás Aranynya át váltatik ugy hogy minden forintért egy grajczárt és valahány grannal könnyeb anyiszor négy craiczárt letenni tartozik melyeknek lefizetésivel hibás Arannya helyet jó Nyomosú Aranyat fog azon pénz Bányában várakozás nélkül nyerni.

Senki azonban ne merészellyen külső országokban alattomosan Aranyakat kivinni vagy küldeni vagy Nagyob laziat (?) mint ki van téve ígérni, sőt adni és így aranyakat öszve gyűjteni mert valaki nagyob lazia fizetésben vagy alattomos ki küldésben tapasztaltatik Aranyjai fognak Confiskáltatni! Azért ha Aranyakat kíván akárhova külső Tartományokban küldeni vagy vinni jelenese magát a pénz Bányán vagy harminczadon onnan szabados ki vitel iránt minden tortura nélkül passust fog nyerni. Mindezeknek jelentésével Maradok Pesten 15-én Április 1771.

Igaz Jó akaro Szolga

Kegyelmeteknek

Birája Vida Istvány⁴

Pest 25 Juny 1771.

Bizonyos Török pénz Piáster nevezetű hogy hazánk Lakossai s zsellérjei által el ne vétessék Confiscatio alát tiltatik. Parantsoltatik azért az Biráknak hogy Helyiségekben tartózkodó Görögöknek Rátoknak Zsidoknak ezen tilalmat megjelenésék. Le küldött Patentális levelében eö Fölsége Rendelni Kegyelmissen Méltoztatot hogy az Aranyoknak már ez elöt kihirdetett nagyob ára légyen azon ára azért mostis helyben hagyatik, Ugy mindazon által hogy az Aranyok igaz mértékük legyenek ugy mint egy közönséges Arany Bétsi mérték szerint 60 granumot nyomjon, ehez képest különös mérték ki adatik Bétsi pénzverő házból, mellyel élni fognak az Aranyok bevételében, és ki adásában Eö Fölségének Hivei.⁵

1771. 30. 7br.érkezett Currens.

Némely kereskedők által bé hozattak Hazánkban Piaster nevezetű Török pénz, ugy Raguzabeli Tallérok az kiknél találtatnak, mingyárt agyák be az Só Házakhoz felváltásra, mind October Holnapnak végeztével, bizonyosan Confiscaltatnak, és felváltás nélkül elvétetnek.⁶

1772. 6ta Januarii érkezett Currens.

Török pénzt akar ezüst akar Arany légyen, ugy a Raguzabeli Tallérokát Felséges Aszszonjunk Birodalmába nem szabad béhozni sőt ha csak keresztül vitetnének is bizonyosan Confiscaltatnak, ha hogy pedig már Eö Felsége Tartományában bent volnának Négy hét alatt ki vitessenek mert azután az kiknél tanáltatnak büntetéstis várhatnak magokra és az ilyen pénz fel adókat belőle részesíteni fogja az Királyi Fiscus.

Valamint 1762^{dik} Esztendőben úgy mostis Bankalis Schaedák Tizen Két Milliomot készitettek mellyek Két Rendbéliek ugymint Öt, Tiz, Huszonöt, Ötven, Száz, öt Száz, Ezer Rh forintokat érők. Mind 1^a Julii 1771. Jellel jegyeztettek, Városi s Falusi Községeknek kész pénzeit adatnak, viszontag Portioban, Hadi és Cameralis Cassában kész pénz gyanánt bé bétetnek és akár melly Cassák tisztei hivataljoknak elvesztése alatt tartoznak minden fogyatkozás

³ Gran = granum, régi súlymérték, mely 0,0729 grammnak felel meg.

⁴ Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét városi levéltára. Prot. Currentalis 1761—1771. 335—336. oldal.

⁵ BKML, Kecskemét levéltára, Prot. Curr. 1771—1778. 8.

⁶ Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 18.

nélkül be venni Magános személyek között pedig akarójokban áll ha egymástul kívánnják el venni. Bécsi Bankóban való fizetést tartozik Kiki felire ilyen Schadakal fizetni. Minden Bankalis Helyeken Késpénzre fordíthatódnak; Bécsi Bankóból ezutánis az fizetés kész pénzült fog foljni. Ha az illjen Bankális Schádák meg rongyolódnak valakinél azok heljett ujak adódnak az Bankóbul. Akár ki illjen Bankális Schaedákot készíteni merészlene halállal fizet érettek, ha ki pedig azokat fel adja ámbátor Társa legyen élete megmarad, és Tiz Ezer forintal meg ajándékoztatik Eő Felségétül.⁷

1772. 3^a 8^{br} érkezett Currens.

Hamis kéz által 1766. verettetett ros Holandus Aranyak tanáltattak, melyek az igaz jo Holandus Aranyaktul különböznek, mivel halaványabbak, nehezen hajolnak, rajtok Czimerül lévő vasas férfinak Nyilai, Nadrágja hibássan vannak ki rajzolva, Lábai penig láttzatossan görbessek, de más felül az Betükis igen összve vannak szorulva. Nem tágassan mint az jó aranyokon, e mellett sokkal kevesebbet is érnek. Jól vigyázzanak azért helységek Lakossai, és az ilyen hibás Holandus aranyakat károkra akárkitül is el ne vegyék.⁸

1772. 6^a Decembr érkezett Currens.

Ezen folyó esztendőben veretett egész, fél, s fertály grajczárok, sött fillérek is bőven vannak, melyek noha eő felsége engedelmebül verettek el vételek mindazonáltal Hazánkban tiltatik meg lehet őket kennyen az folyásban lévő réz krajczároktul különböztetni mivel ezen tiltott Grajczárokon nincsen az fölségnek ábrázattya, az folyokon pedig mindeniken vagy meg holt császár, vagy Uralkodó Királynénk, vagy most élő Császár Fölséges Személyeknek ábrázattya vagyon.

Török Pénznek Piaszter, vagy Piastrás Nevezetűnek továbbá is Hazánkban el vétele s folyamattya tiltatik.

Tanálkoznak főkép Zsidók, kik az garast, meg aranyozzák és Király Arany helyett el költetik, jól vigyázzanak azért helységek lakóssai, hogy Négy forintban tizenhat krajcárban meg aranyozott egy garassal ki ne elégitessenek, el ismerni lehet az jó Aranytul az aranyozott garast, mert sokkal könnyebb, és az allyán 3. Numerus, vagy is szám vagyon, az illy Aranyozott Garassal csalni igyekező személyt meg fogják és kötözve Pestre vigyek.⁹

1772. 30. Xbr. érkezett Currens.

Felséges Aszonyunkk igenes Parancsolattya mellett Holandus Aranyaknak folyamattya jövő 1773^{dik} esztendőbeli Januarius holnapnak első napjáig engettetik, azután tüstént el vétele tiltatik, és akar mely kereskedésben emlétett Holandus Aranyak tanáltatnak, Confiscaltatnak, Szabad mindazonáltal már jelentett Januarius Holnapnak utolsó Napjáig Hazánkbul kiküldeni, vagy Bányakra adni, hol belső értékéhez képest fel fognak váltatni egész egy Markért 346. forintokkal.

Parancsoltatik ezért az Biráknak, hogy Helységekben mindeneknek eő fölsége ezen tilalmat tuttokra adgyák.¹⁰

Anno 1773 11ma Januar érkezett Currens

Isten minden jókkal áldja meg kigyelmeteket.

Elérkezett Felséges Aszszonyunknak igyenes kegyelmes Patentalis levele, mely által meg hosszabbodott az Hollandus Aranyak fojamattyának ideje, és el vételeknek tilalma jövő Martius Holnapnak első napján kezdődik, oly meg változhatatlan Rendeléssel hogy ezen nap is, és utánna következő üdőkben akárkinél kereskedésben Hollandus Aranyak találtatnak,

⁷ Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 31.

⁸ Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 63.

⁹ Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 70.

¹⁰ Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 71.

bizonyossan confiscáltatnak, meg engedtetik mindazonáltal Martius egész Holnapnak el folyása alatt hogy akarki külső Tartományban ki küldheti vagy az Bányákon elébbi Currentalis levelemben jelentett értékben felválthattya Hollandus aranyait tudniillik egész Markkáért fog 346. f. adódni, Első Április napjától pedig kezdvén akarmely kereskedésben láczatnak, confiscáltatnak, és az Bányákon az Hollandus aranyak továbbá el nem vétetnek. Parancsoltatik azért az Biráknak hogy ezen Királyi kegyelmes Rendelést Helységbelieknek is tuttokra adják, melyel ez bé állott Uj Esztendőnek minden Részeit kinek kinek óhajtom szerencsésnek, és ezen szíves kívánságom mellett maradok Törtely 10^a Január, 1773. Kegyelmeteknek Igaz jó akaró Fő Szolga Birája

Vida Istvány¹¹

1773. 17^a Junij érkezett Currens.

Tanáltatnak egész Suffereny hamis Aranyak, mellyeket meg lehet ösmérni, mivel az igazaknál vastagabbak, és könnyebbek.¹²

1773. 5^a 8^{br} érkezett Currens.

Valamint az réz potra, Crajcar, kis pénz. Fölséges Aszonyunk kegyelmes parancsolatyából folyamon van, úgy az réz greschl azon királyi parancsolat mellett veretet és folyásra adatot. Parancsoltatik azért mindeneknek, hogy az réz greschl mely kettő egy potrát és így négy greschl egy garast ér, és tészen, e szerént elvegyék, és telyes folyamadban tarcsák.¹³

1774. 22^a September érkezett Currens.

Hollandiai igaz mértékű, és jó Nyomásu Aranyoknak Eő Felsőghe ismét szabad fojását adta, azért kiki ezután szabadossan azokat el költheti, el is veheti.

Különbféle Esztendőknek feljegyzésével támadtak Czin huszasok; jól vigyázzon azért, kiváltképpen az együgyü Nép, hogy megh ne csalódjon, Meglehet esmérni onnan is hogy hajlanak, és pengések hangtalan. Ha azomban valaki ezen huszasoknak Mesterét fel adja, ámbátor Társ volna is hozzája, büntetését eő Felsőghe kegyelmessen el engedi, és e mellett Nagy Ajándékot ád Nékie.¹⁴

1775. 4. Julij érkezett Currens.

Hazánknak némelly Részeiben még most is foly a Magyar forint, kurta forint, Vonás forint, Parancsoltatik azért most Eő Felsőgének kegyelmes rendeléséből, hogy mindazon Nevezetek tellyességgel el-mullynanak, és egyedül forint név alatt, száz folyó kis pénz, vagy hatvan Grajtzár, vagy husz Garas értetőgyék, egy, garasban pedig folyó öt pénz számlálódjék, ekképpen mind számadások, mind kereskedések könnyebb és egy értelemben való rendel készülhetnek és folyhatnak.¹⁵

1776. 1^a Julij érkezett Currens.

Francia Tallérok, forintosokat, Eő Fölsége láczatos hibájok miat közfolyásbul ki törölte, akár kiis azér ezen Francia pénzeket el ne vegye ha pedig valakinél találtatik Tallér ugyan 1 xr.20 Forintos a Xr. 40. Fél forintos a Xr. 20. hat Holnapok elfolása alatt Királyi sóházaknál bévetetik, az után hol tanáltatik Confiscáltatik.¹⁶

¹¹ Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 74.

¹² Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 94.

¹³ Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 113.

¹⁴ Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 169.

¹⁵ Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 216.

¹⁶ Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 251.

Pesten 14ta Decembris 1776.

Eő Felsége kegyelmessen meg engedte, hogy mint Királyi Cassában mind Sóó Házaknál minden száz forintokhoz, Réz Pénz tizen öt forint bé vétessék.¹⁷

1777. 16^a Juny érkezett Currens.

Azon tilalmat, mely által el záratott egész, fél, negyed rész Talléroknak ugy Máriásoknak, Petakoknak Török Országba ki vétele eő Felsége mostan terjesztette, más mindenféle ezüst pénzre, és így Huszasoknak, Tizeseknek, de ezüst más pénzeknek is Török birodalomban alattomos ki vitele Confiscatio alatt, és akar ki ilyeten alattomos ki vitelt fel jelent, harmad részét fel jelentett, s alattomos ki vitelben tapasztalando pénznek övé lészen.¹⁸

Törtely 23^{dik} 8^{bris} 1777.

Saxo Gothanus Herczeg mult 1774 esztendőben pénzt ki bocsaitott nevezetesen tallért melynek egy oldalán környületesen ezen szók vannak Ernestus D.G. Gothan Saxonum Dux és ugyan azon Herczegnek közepin ábrázattya masik felöl pedig Coronas Czimere Czimer alatt 1774 körül-ette 15XV Eine feine Mark. Más rendbéli pénze pedig forintos ennek egyik oldalán környületesen ezen szók vannak: Ernestus D.G. Gothán Saxonum Dux. közepén Herczegnek ábrázattya másik oldalán Coronás Czimere, és az Corona irányába ki van téve 1774 Czimer alatt pedig XXX eine feine Mark Czimerinek pedig közepe különbözik, mert más jelek vannak a Tallérján más jelek a Forintján. *Mivel azonban Forintossa csak 40 Xr Talléria pedig 80 Xr nyom és ér azért Hazánkban folyamotját Eő Felsége meg tiltotta akár kiis tehát ezen Tellérokat és Forintosokat el ne vegye.*¹⁹

1778. 20. Xbr. érkezett Currens.

Elebbeni királyi engedelem szerent Hazánkban szabados folyamattya mostan is vagyon *Spanyol országi Matten nevezetű Talleroknak* és ezek két forintban 4 xrbán Spanyol forintosok pedig egy forintban 2 xrbán bizvást elvevődhetnek. Ollyaten Tallernak egyik oldalán Spanyol Királynak koronas czimere környeken pedig ezen szók; *Ferd.w.D.Gr.Hisp. et Ind. Rex.* másik oldalon öszve borult két gojobison korona két felül, melyeken két oszlopokon hasonlóképen koronák vannak körülöttök pedig ezen szók, *Unaqu. Unum.* Alulról az esztendő szám 1758. láttatik. *Spanyol Matten nevezetű más Tallérok* is vagynak úgy forintosok, melyeknek egyik oldalán spanyol királynak ábrázattya ezen környekes szókkal vagyon; *Carolus III. Dei Gratia 1772.* másik oldalán pedig koronas Czimer melyek is két oszlopokkal és környekes ezen szók *Hisp.et Ind. Rex M.8.R.M.F.* oszlopoknak oldalán *Plus ultra* szók láttatnak. Mivel azomban Spanyol Királyi abrazattal jeles ezen Tallérok és forintosok könnyebbek az előbbieneknél azért fojások ezeknek is Hazánkban kegyelmessen tovább is megengettetik de ezen Tallérok 2. forintokban és csak 3. Xrbán forintosok pedig egy ftban egy polturaban vetetődhetnek el.²⁰

Anno 1783^{ik} 19^{ik} Julij érkezett Currens laistrom.

Francoi és Sveviai Circulusban hamisított némely pénzek észre vévődtek, azok eránt azért ide rekesztett tudósítás nyomtatva a végre közöltetik, hogy kiki magát olyatén pénznek elvételétől őrizny tudhassa²¹

¹⁷ Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 260.

¹⁸ Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 276.

¹⁹ Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 287.

²⁰ Ugyanott, Prot. Curr. 1771—1778. 366.

²¹ Ugyanott, Prot. Curr. 1783—1785. 1.

Szent Mártony Káta 6^a Octobris 1783.

Aranyaknak ára és Értéke, vagyis Lazsiája emelődött *eképpen*. Körmöczi, Majlándi, Florencziai Velencei 4 ftra és 22 krajczár. Császári Bavarus, Salisburgi 4 forintra 26 krajczár.

Ordinarai	4 forintra	18 krajczár.
Egész Szuferinyek	12 ftra	51 Xra
Fél Szuferinyek	6 ftra	25 Xra
Majlándi Duplák	14 ftra	24 Xra
Francziai Aranyok	9 ftra	12 Xra
Niederlandi Tallérok	2 ftra	32 Xra
Koronás Tallérok	2 ftra	14 Xra

Föllyebb jelentett lázsival előll számlált Monéták minden kereskedésben, cserékben fog-
nak el vevődni, tartozik is kiki el venni *eképpen*: több külső Aranyok iránt pedig 1763. esz-
tendőbéli királyi Patentalis Levél helybenmarad.²²

Anno 1784. die 11 May.

Az ezüst pénznek akár mitsoda szín és ok alatt arannyozása kemény büntetés alatt az
következni szokott tsalárdságok miat el van tiltva.²³

Anno 1784. Die 11 May.

Pápbéli Aranyak mivel az értékek is hibános, a pénzbeli Patensbe se foglaltatnak, minden
királyi, vagy Publica Cassából ki vagynak rekesztve.²⁴

1784. 22^{ik} 7^{br} érkezett Currens.

Budai Harminczadba és Pesti Soóházba el tiltott Pápa Arannyai fel váltattatnak ugyan
de annyi Krajcár nélkül mennyi forintot foglalnak, az után minden Granumnak vagy is szem-
nek hibájára 4 Xr. le fog huzatni.²⁵

Anno 1785^a 23^a Febr. érkezett Currens.

A Török pénznek ez után se lesz kelése, által vitelét mind azon által e szerint Eö Felsége
engedi.

1° Hogy a Harminczadokon Méretessenek, föl olvasztatassanak, és bé pecséltessenek.

2° Merre fog a Pénz Eö Felsége Tartományibul ki vitetni, föl jegyeztessen, és ha tsak
nem bizonyos ösméretes a pénzel járó Cautiot kell venni, hogy valósággal kivéttetik a pénz.

3° Kivántatik a Végső Harminczadnak ahoz illő Czédulája, az az Transitio.

4° Az föllyebb említett Cautio, nem másként adódik vissza, hanem a valóságos, és tökéletes
testimonialisnak, hogy a pénz igazán ki vétetett, bé mutatására.²⁶

1785. 3^a febr. érkezett.

Ki nyilatkoztatott, hogy a Bavariai 1764 et 1765. sok Tallérok tsak rézből vagynak Ezüstbe
foglalva, azért ebbe szemesség kivántatik.²⁷

²² Ugyanott, Prot. Curr. 1783—1785. 19.

²³ Ugyanott, Prot. Curr. 1783—1785. 79.

²⁴ Ugyanott, Prot. Curr. 1783—1785. 82.

²⁵ Ugyanott, Prot. Curr. 1783—1785. 108.

²⁶ Ugyanott, Prot. Curr. 1783—1785. 147.

²⁷ Ugyanott, Prot. Curr. 1783—1785. 150.

Anno 1785. 16^{ik} Ápr. Pesten tartott Gratis Gyűlésnek Currense:

Czikinus Aranyakba hamissakis találkoznak, magába halaványok, nem igen hajlo, a közepek ki ál, és inkább Ezüst formán peng. Azon kívül 10 1764. Tiz Krajczárosokbais vannak hamissak, azért ebben légyen vigyázás, sőt azokrais a kik ilyen pénzel élnének, vagy éppen csinálták volna.²⁸

1785. 19^a May.

Emellett az Felsőség ujonnan uj rendelese hogy a melly Helység *Réz Pénzt fog hozni az ollyatén* 25. Forintoknál többet egy zacskoban tenni ne merészellyenek, mert különben bizonyára töllök nem fog acceptáltatni. Azt is pedig mint eddig falu Petséttyével le petsételve hozzák ide. Mint hogy tehát ezen Currensem igen siető éjjel Nappal vinni az Helységek el ne mulassák, hogy a számadásban a Tettes Ns Vgye előtt fogyatkozás ha lészen, meg büntetődjenek. Maradtam Nkörös 16^a May 1785. Kegyelmeteknek igaz jo akaro Perceptora. Sygray István²⁹

Anno 1785. 2^a November. tettes Nemes Pest, Pilis és Solt TörVÉNYESSEN egyesült Vgyék, Pesten tartott Parlis Gyűlésiből bocsájtott Currense.

Ezen ide rekesztett képen *le rajzolt* Mediolanum Tartománybéli egy és két Forintos Moneta értékben hibás lévén, tudtára adatik mindeneknek, hogy az egy Forintosnak csak 53. Xrba, a két Forintosnak pedig egy Forintban és 46 Xrokban légyen folyo értékek. Azért senki el ne vegye, így mind az által mindenütt bé vétetődnek.³⁰

Die 2. Xbr. 1785.

Egy fél Souverandor hamis Arany világosságra jött 42. Granummal hibás. Csak ezüstből való H. betű hibás rajta, ki ki vigyázzon, hogy ily hamis pénzel meg ne károsodjon, és ha valahol belőle tapasztal Ns Vrgyéhez hirt adjon.³¹

1788. 3^a February költt Currens.

Észre vétetődvn az, hogy a Négy Koronával meg jegyzett Tallérok ugyan két forintban és 4 Xban el vétetnek azokat mindazonáltal mellyek 3. koronával vagynak meg jegyezve néme-lyek az föllyebb irott és szabott áron el venni nem akarják ujjabbanis Currentáltatik, hogy minden 3. Koronás Tallér 2 f 14 Xrban nem különben minden 3 Koronás ftok egy fban 7. Xban akár holis be vétessék.³²

1788. 19^a February.

19^a February az úgy nevezett Niederlandi Koronás Tallérok, mellyek edig 2 f. 14 Xr jártak, 2 f 16 Xra a fél Tallérok 1 f. 8 Xra az 1/4 Tallérok pedig 34. Xra emeltettek s jövő Martiusnak első napjától fogva mindenütt e szerént fognak el vétetni.

Nem különben az ollyatény Hollandiai Aranyoknak, mellyeknek széleibe semmi hiba nints s egy gránnak a mérő serpenyőbe való tételével aztat le nyomják, 4 f 26 Xban való folamatjok is eő Felsőge által a mostani környül állásokra nézve meg engedtetett.³³

²⁸ Ugyanott, Prot. Curr. 1783—1785. 176.

²⁹ Ugyanott, Prot. Curr. 1783—1785. 181.

³⁰ Ugyanott, Prot. Curr. 1783—1785. 344.

³¹ Ugyanott, Prot. Curr. 1783—1785. 357.

³² Ugyanott, Prot. Curr. 1788—1789. 40.

³³ Ugyanott, Prot. Curr. 1788—1789. 43.

1788 Esztendőben Majuy Holnapnak 10^{ik} Napján költ Ns Pest Vmgyének Currense.

Jóllehet még 1755^{ik} Esztendőben mindennek tudtára adatott légyen, hogy az Bavarus Garasok és a Burkus Xrok nem csak az országban szokott közönséges kereskedésbe, hanem az orarialis Cassáknális bé ne vétetődjenek, és ezen Pénznek neme folyáson kívül vétetődjenek, de mivel ismét némelly helyeken ezen Pénzek el vétetődnek ez ujjonnan tiltatik, és ezzel minden folyások és keletek el zárattatik.³⁴

9^a Xbr 788.

A Lengyel Király és közönsiges Társaság rendelésébül ugyan tsak Lengyel Országba kezdődött 787^{dik} Esztendőben némelly ujj Tallérok Forintokk veretése. Mikohogy pedig ezen pénzek a régi ottan vert talléroknaál és Forintosoknaál jóval is kevesebbet érnekEö felsige Parancsolattyából ezek Országunkba való folyamatja tiltatik. Hogy pedig ki ki ezen ujjakat a régiektől meg tudja különböztetni, minden illetén ujj Tallérok a Czimeres oldalán a 10 Numerus mellett még ezen törött szám (vagy froesa) láttatik 7/16. a forintosokon pedig ugyanazon oldalán a 20 Nmus mellett 7/8.³⁵

15^a Xbr. 1788.

Eö Felsége Rendelésibül a Máriásoknak és Körmöczi Aranyaknak folyamatjuk további rendeletig a mostani állapotban hagyatík, melyhez képest parancsoltatik hogy mind a közönséges Cassába mind a kereskedésben el vétessenek.³⁶

29^a Mar. 789^{ik} Esztendőben.

A már Veneziában eltiltott bé vitélét és folyamattyát az ujjabb Spanyol Talléroknaál Ö Felsége Országunkbanis a most érkezett rendelet szerént meg tiltani méltoztatott mivel azok a kívánt Mértéket meg nem ütík és így az értékük Hazánkban kelendő Pénzhez nem hasonlók.³⁷

A közölt Currenssek híven tükrözík egy alföldi magyar város (Kecskemét) adminisztrációs tevékenységét az egyre bonyolultabbá váló pénzforgalommal kapcsolatban. Segítségükkel számos apró, de az egészhez mégis hozzátartozó részletkérdés nyerhet megvilágítást. A fenti források közlésével hazai pénzforgalmunk megírásához kívánunk adatokat szolgálni.

Kőhegyi Mihály

GELDGESCHICHTLICHE ANGABEN AUS DEN ZIRKULAREN DER STADT KECSKEMÉT (1771—1789)

Der Rákóczi-Freiheitskampf 1703—1711, der Türkenkrieg 1716—18 und der polnische Krieg 1733—35 hatten die Finanzkraft der Monarchie vollkommen erschöpft. Damit hatten diese Kriege die Einführung der mit Zahlungskraft versehenen und schon vorher verkehrsfähig gemachten Wertpapiere eigentlich vorbereitet. Zur Eliminierung des im sog. Siebenjährigen Krieges auftretenden Geldmangels emittierte 1701 die Wiener Stadtbank verzinsbare Obligationen ohne Zwangskurs, aber schon am 1. Juli 1762 wurden zinslose Staatsnoten im Nominalwert von 5, 10, 25, 50 und 100 Gulden ausgegeben. Unter dem Druck der schweren Finanzlage wurde auch eine zweite Ausgabe emittiert, ebenfalls während der Herrschaft Maria Theresia's. In den letzten 10 Jahren ihres Lebens sehen wir bloss kleinere finanzielle Anordnungen. Auffällig ist, dass in den ersten Jahren der Herrschaft Josef's II. keine Finanzangelegenheiten betreffende Gesetze erscheinen und auch später meist bloss frühere Anordnungen Maria Theresia's wiederholt werden.

In seiner Publikation gibt der Autor die Anordnungen dieser Zeitspanne bekannt. Die Verordnungen der zentralen Regierungsstellen wurden nämlich allen Komitaten zugesandt. Es war die Pflicht der Vizegespane und der Stuhlrichter, diese der Bevölkerung zur Kenntniss zu bringen. Diese Rundschreiben gerieten in Verlust, doch die verdienstvollen Vorsteher Kecskemét's liessen diese in dicke Folianten abschreiben, damit sie später — gelegentlich von Meinungsverschiedenheiten als Beweismaterial dienen konnten. Mithilfe dieser bekommen wir einen guten Einblick in die finanziellen Anordnungen Maria Theresia's und Josefs II., wie auch in ihre ganze Wirtschaftspolitik.

³⁴ Ugyanott, Prot. Curr. 1788—1789. 104.

³⁵ Ugyanott, Prot. Curr. 1788—1789. 270.

³⁶ Ugyanott, Prot. Curr. 1788—1789. 271.

³⁷ Ugyanott, Prot. Curr. 1788—1789. 341.

A debreceni helyhatósági szükségpénzek 1919-ben

Debrecen város és Hajdú vármegye 1919 júliusában megalkotott — de forgalomba soha sem került — szükségpénzeinek áttekintésekor e helyen csak röviden utalunk azokra a sajátos történeti viszonyokra, amelyek a szükségpénzek kibocsátásának gondolatát létrehozták, s amelyek a forgalomba hozatalt végül szükségtelessé tették.¹

A román csapatok 1919. április 23.-án megszállták Debrecent. A Tanácsköztársaság hatalma ezzel a Tiszántúlon megszűnt, s megkezdődött — a román királyi csapatok szoros felügyelete mellett — a polgári rend restaurációja. A részben visszaállított magyar hatóságok kénytelenek voltak lényegében a tolmács szerepére szorítkozni. A politikai élet, a közigazgatás, a gazdasági tevékenység szinte minden mozzanata, s nem utolsósorban a pénzgazdálkodás, a megszálló 16. román királyi hadosztály parancsnokának közvetlen irányítása és ellenőrzése alá került.² A város polgármesteri teendőit de iure a román kormányzótabornok által kinevezett „polgármesteri teendőkkel megbízott főispán”, de facto Csóka Sámuel főjegyző — polgármesterhelyettes látta el.³ A két helyhatóság — Debrecen szabad királyi város és Hajdú vármegye — a román katonai megszállás alatt elszigetelt helyzetbe került. Sem a szegedi ellenforradalmi erőkkel, sem a volt Osztrák–Magyar Monarchia még működő olyan fontos intézményével, mint az Osztrák–Magyar Bank nem volt elégséges kapcsolat. A világháború utolsó éveiben jelentkező ellátási nehézségek és az egyre fokozódó infláció súlyosan érintette mind a várost, mind a vármegyét. A ujjaélesztett — regionális — államgépezet amúgy sem zökkenőmentes működésére, saját tisztviselőinek ellátása mellett óriási terhet jelentett a román frontvonalon belül rekedt nem debreceni vagy Hajdú vármegyei illetőségű hazatérő katonák, hadifoglyok, a főleg Erdélyből és a Délvidékről menekülő tisztviselői kar, a nagyszámú egyéb munkanélküli, hadiözvegy, hadiárva és más anyagi erőforrásokkal nem rendelkezők létfenntartása. Számottevőek továbbá a megszálló román hadseregnek a várost terhelő — 1,5 millió koronát kitevő — költségei is.⁴ Ezt a helyzetet csak súlyosbította, hogy megingott a fehér hátú 25 és 200 koronás bankjegyek értékebe vetett bizalom. Az ún. fehér pénz iránti általános bizalmatlanság az Osztrák Magyar Bank igazgatóságának arra a nyilatkozatára vezethető vissza, mely szerint a Budapesten nyomott 25 és 200 koronás bankjegyeket — e bankjegyek kliséit az Osztrák Magyar Bank a Károlyi kormány kérésére küldte Budapestre, a pénzzállítást nem találva biztonságosnak — hamisítványoknak tekintette. A hír Debrecenben csak 1919. június 25.-én került a nyilvánosság elé, s teljes bizonytalanságot okozott a pénzforgalomban. A spekulánsok e bankjegyek 50–70 %-os devalválásáról terjesztettek híreket és igyekeztek a 25 és 200 koronásokat olcsón felvásárolni.⁵ A Tanácsköztársaság pénzügyi intézkedései természetesen Debrecenre és Hajdú megyére nem terjedhetett ki. E területeken tehát a kék pénz, a fehér pénz, a román

¹ Lásd a téma kifejtését részletesen a Déri Múzeum 1972. évi évkönyvében Kahler Frigyes: Debrecen város és Hajdú vármegye szükségpénzei 1919-ben címen.

² Hajdú-Bihar megyei Levéltár (továbbiakban HBL) IV. B. 1402/c/2—2541/1919 főisp.

³ HBL. IV. B. 1401/8—162/1920 és IV. B. 1406/a 262—5535/1919.

⁴ HBL. IV. B. 1401/7—163/1919 főisp.

HBL. IV. B. 1405/b/243—4316/1919

HBL. IV. B. 1409/b/12—6873/1919

HBL. IV. B. 1405/b/150—3753/1919 szv.

HBL. IV. B. 1405/b/252—4373/1919

HBL. IV. B. 1402/c/2—505/1919 főisp.

Lásd még Zöld József tanácsnok bukaresti útját a Debreczeni Újság (továbbiakban DU) 1919 május 17-i 82. számában.

⁵ Hajdúföld (továbbiakban HF) 1919. január 24-i, 4. száma.

lei volt forgalomban. A fehér pénz forgalmát a román parancsnokság kényszerrel is igyekezett fenntartani. Az aprópénz 1919. május végére csaknem teljesen eltűnt a forgalomból.⁶

Magoss György főispán-polgármesternek 1919. április második felétől két súlyos pénzügyi kérdést kellett megoldani. Az egyik: a közpénztáraknál jelentkező abszolút s a lakosság körében — a fehér pénz el nem fogadásából eredő — fellépő relatív *bankjegyhiány*, a másik a már előre látható — márciusban 4,3 millió koronára becsült — *költségvetési deficit*.⁷ Az ideiglenes megoldásként a hajdúböszörményi és a hajdúszoboszlói adóhivataloktól igénybe vett pénzkészletek és az Osztrák–Magyar Bank Debreceni Fiókjától felvett kölcsönök azonban hamar elfogytak s a polgármester május 14-i kölcsönigénylését az Osztrák–Magyar Bank helyi fiókja — a 25 és 200 koronás bankjegyek forgalmazásának központi felfüggesztésére hivatkozva — elutasította.⁸ Ilyen körülmények között a kényszerítő helyzet enyhítése érdekében született meg — a magyar történelemben számos esetben alkalmazott — *szükségpénz kibocsátásának gondolata*. A kritikussá vált bankjegy hiány és a fehér pénzzel kapcsolatos zavarok megoldására Wilhelms Emil az Osztrák–Magyar Bank Debreceni Fiókjának főnöke június 1-én vállalva a veszélyes utazást — nagy kerülővel Bécsbe érkezett.⁹ E közben — Wilhelms tanácskozásainak eredménye csak június 25-én került a nyilvánosság elé¹⁰ — a város tárgyalásba bocsátkozik az Osztrák–Magyar Bank Debreceni Fiókjának helyettes főnökével Sechsty Emillel, a bankjegyhiány okozta válság megoldásáról, s konkrétan előadták a szükségpénz kibocsátására vonatkozó elképzeléseket. Sechsty a tervet — bár kifejezetten nem utasította el — hűvös tartózkodással fogadta s válaszában Wilhelms fiókfőnök hazaérkezése utáni időpontra ígérte.¹¹

A Bécsből hazatérő fiókfőnök megérkezésének napján nyilatkozik a helyi sajtónak és bejelenti, hogy az Osztrák–Magyar Bank, csak azokat a 25 és 200 koronás bankjegyeket tekinti hamisítványoknak, amelyeket a „szovjet köztársaság bocsátott ki...” s amelyeket „nemcsak nem fogad el a bank, hanem azt lefoglalja attól, aki oda viszi”.¹² E nyilatkozatában közölte részletesen a hamisítványoknak minősített bankjegyek sériá számait is. Bejelentette ugyanakkor, hogy a bankok másnap — június 26-án kinyitnak. Lehetetlennek tartotta ugyanakkor, hogy Bécsből kék pénzt küldjön a központ a megszállás alatt levő területekre.¹³

A legerősebb pénzintézet, tehát a pénzforgalmat saját bankjegyeivel — amelyeket lepecsételéssel kívánt megkülönböztetni a Tanácsköztársaság által kibocsátott hasonlóktól — kívánta fenntartani. E döntésben lényegében benne rejtett a helyhatósági szükségpénz tervének elutasítása is. A vármegye és — a sokkal súlyosabb pénzügyi helyzetben levő — városi vezetést nem nyugtatta meg Wilhelms bejelentése. Azt ugyanis a bankjegyhiány enyhítésére sem találták elégségesnek, de különösen nem a *költségvetési deficit* orvoslására. Az Osztrák–Magyar Bankkal részben konkurens, részben alárendelt kisebb debreceni pénzintézetek igazgatóinak sugallatára július 12-én a város és a vármegye tisztikara elfogadja a helyhatósági szükségpénz kibocsátásának tervét, amit a Debreceni Független Újság másnapi — július 13-i száma¹⁴ közzé is tett. Ezzel csaknem egyidőben — július 14-én Rásó főispán bejelentette, hogy megkezdődik — a román megszálló hatóságok egyetértésével — a fehérhátú bankjegyek lebélyegzése „Hajdú vármegye és Debreczen város területén Debreczen sz.kir. város száraz és a debreczeni állampénztár nedves bélyegzőjével”.¹⁵ Július 18-án a Debreczeni Újság arról számol be, hogy „reggelenként hatalmas tömegek ostromolják az intézeteket”¹⁶ és július 28-ra 80 millió korona a Debreczen és Hajdú vármegyében a lebélyegzett pénz értéke. A lebélyegzés határidejét ez után többször meghosszabbítják; augusztus 2-ig, majd 6-ig végül 29-ig.¹⁷ Amíg az Osztrák–Magyar Bank a fehér pénz lebélyegzését végezte megkezdődik a helyhatósági szükségpénz technikai előkészítése is. Július 23-án Keresztessy István a városi nyomda vezetője

⁶ HBL. IV. B. 1402/c/2—487/1919 főisp. szám alatt iktatott Katonai Megszálló Parancsnokság 1452/1919 számú, 1919. május 27-én kelt parancsa a 25 és 200 koronás bankjegyek elfogadásának megtagadása esetén 2—4 évi börtönt és a pénzintézet terhére 20 000 korona pénzbüntetést helyez kilátásba. Kihirdetve a Debreczeni Független Újság (továbbiakban DFU) 1919. május 29-i 92. számában.

⁷ DFU. 1919 évi 64. szám.

⁸ HBL. IV. B. 1401/7—233/1919 főisp. 1919 május 14.

⁹ DFU. 1919. 92. szám, 1919. június 25.

¹⁰ Uo.

¹¹ DFU. 1919. évi 86. szám, június 17. 3. oldal.

¹² DU 1919. június 25-i 112. szám és DFU. 1919. július 2.-i 98. szám.

¹³ DFU 1919. június 25-i. 92. szám.

¹⁴ DFU. 1919. július 13-i 108. szám.

¹⁵ Uo. 108. szám.

¹⁶ DU. 1919. évi 131. szám.

¹⁷ HBL. IV. B. 1406/a/261—2689, 2738, 2842, 3216/1919 HBL. IV. B. 1402/e/2—2384/1919. V.

a szükségpénz kivitelezésére alakított külön bizottság ülésén bemutatja az elkészült 1, 2, 10, 20 és 100 koronás címletű bankjegyek tervezetét,¹⁸ amelyeket Csóka Sámuel és Pákozdy Sándor még ugyanazon a napon felterjesztenek jóváhagyás végett Mosoiu tábornokhoz. A kérelemből — amely 1 koronás címletből 1 millió korona, 2 koronás címletből 1 millió korona, 10 koronás címletből 200 000 korona, a 20 koronás címletből 200 000 korona és a 100 koronás címletből 100 000 korona érték kibocsátásának jóváhagyására irányul — egyértelműen kitűnik a szükségpénz célja: „... az állam által teljesítendő közszükségletek biztosítása ... és hogy az aprópénzhiányon segítsen.”¹⁹ Más szóval az aprópénz hiány mellett ilyen módon kívánják megoldani a költségvetési hiányból adódó nehézségeket. A kormányzó tábornok válasza sajnos — ez idő szerint — nem ismeretes. Tény azonban, hogy a román megszálló hatóságok intézkedései a mellett bizonyítanak: nem a szükségpénz kibocsátásában, hanem az Osztrák–Magyar Bank lebélyegzett bankjegyeinek forgalomba hozatalában a bankjegy hiányt illetően — és rendkívüli adók bevezetésében — a költségvetési hiányt illetően — látták a megoldást.

Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata²⁰ által készített szükségpénz minta sorozatból az 1, 10, 20 és 100 koronás címletet saját gyűjteményükből mutatjuk be. A kétkoronás leírását a Magyar Nemzeti Múzeum (783. lelt. sz.) gyűjteményében található példány felhasználásával eszközöltük (IV–V. tábla).

Az 1 koronás 113 × 72 mm téglalap, mindkét oldalon zöld színű szabálytalan mintával, ovális, vonalakkal összeállított fekete kerettel. Az előlapon bal oldalt Debrecen város, jobb oldalt Hajdú vármegye fekete nyomású címere. A hátlapon a szegélytől 6 mm-re fekete vonalakkal három fehér hullámvonallal átszőtt keret. A betűk színe mindkét oldalon fekete.

A két koronás 119 × 83 mm. Alapszíne kék, s címerek és a szöveg fekete. Az előlap keret szerű díszítése a 10 koronás elő- és hátlapjának szegélymintájával azonos.

A 10 koronás mérete 149 × 78 mm. Mindkét oldal felső harmada zöld, a középső harmad piros, míg az alsó harmad kék alapszínű. A hátlap színei az előlaphal halványabbak. Az előlap piros mezőjében helyezkedik el bal oldalon Debrecen, jobb oldalon Hajdú vármegye zöldes-szürke színű címere. A betűk színe — mindkét oldalon — ugyancsak zöldes szürke.

A 20 koronás mérete 145 × 90 mm. Az alapszín mindkét oldalon azonos, a felső és az alsó 1/8–1/8 részben szürkés zöld, a közbeeső mező halvány piros. Az előlap címerai és betűi az előlapon zöldes-szürkék, a hátlap betűi zöldek.

A 100 koronás 162 × 110 mm-es méretű. Mindkét oldalon az alapszín a felső és az alsó harmadban barna, a középső harmadban zöld.

Debrecen és Hajdú vármegye címere, valamint az előlap betűi barnák. A keret nélküli hátlap betűi és a hátlap mintái ugyancsak barnák.

Nincs adatunk arra, hogy a mintadarabokból hány sorozat készült, okkal feltételezhetjük azonban, hogy a leírt szükségpénzek nem gyakran fordulnak elő a gyűjteményekben.

A Debreczeni Független Ujságban részletesen ismertetett és széles körben más úton is publikált szükségpénzek soha nem kerültek forgalomba. Mint láttuk, az Osztrák–Magyar Bank és — feltehetően — a román hatóságok nem a szükségpénz bevezetésével kívánták a pénzügyi válságot megoldani. A korabeli hírlapíró az előkészítő bizottság tehetetlenségének tudta be azt a bejelentést — július 30-án — mi szerint a szükségpénz kibocsátása tárgytalan. Az intézkedés mögött azonban korántsem tehetetlenség húzódik meg. A városi és vármegyei tisztikar sokkal óvatosabb politikát folytatott, mintsem égető szükség nélkül konfliktusba kerüljön a majdani kormánnyal, vagy akár csak a le nem becsülhető hatalommal rendelkező Osztrák–Magyar Bankkal. Ezért a bankjegyhiány enyhítése tekintetében, egyrészt kívárta a lebélyegzett bankjegyek forgalomba kerülésének hatását, másrészt sikeres erőfeszítéseket tett az esedékes kiadások elhalasztására.²¹ Sikerre vezetett a román kormányzó tábornok beavatkozása és június végén egy 4 millió koronás kölcsön felvétele is az Osztrák–Magyar Banktól. Végül a szükségpénz tervének elejtésével egyidejűleg a főispán zár alá vette az Osztrák–Magyar Bank Debreceni Fiókjának kivételével az összes debreceni pénzügyi intézet készpénzkészletét.²² A megtakarított és szerzett pénzeszközök — a július 30-ára kialakult politikai helyzetre figyelemmel — már elégségesnek bizonyultak a bankjegyhiány megoldására. A költségvetési deficit — amely végül 5 320 827 koronát tett ki — kiegyenlítése a városi törvényható-

¹⁸ DFU. 1919. évi 116. szám.

¹⁹ DFU. 1919. évi 117. szám.

²⁰ HBL. IV. B. 1405/b/253—16 634/1919.

²¹ HBL. IV. B. 1403/e—144/1919 jpbsz. HBL. IV. B. 1405/b/249—13 66/1919.

²² HBL. IV. B. 901/f/2—505/1919.

sági bizottság utólagos jóváhagyása, némi közjogi vita után 3 130 000 korona erejéig *helyhatósági* adók bevezetésével, 2 190 827 korona vonatkozásában pedig hosszúlejárátú kölcsön segítségével történt.²³

Csóka Sámuel polgármester helyettes főjegyző 1920. június — a belügyminiszterhez címzett jelentésében²⁴ közli, „hogy sem a tanácskormány, sem a román megszállás idején a törvényhatóság területén szükségpénzjegyek nem bocsátattak ki, tehát forgalomba sem kerültek. Ezek szerint ilyen nemű pénzjegyek a törvényhatóság területén sem magánosok sem közpénztárak birtokában, illetőleg kezelése alatt jelenleg sincsenek”.

Ez az utolsó hivatalos aktus a debreceni városi szükségpénzsekkel kapcsolatban.

Kahler Frigyes dr.

A SUMMARY RELATING TO THE 1919 EMERGENCY MONEY OF DEBRECEN

The 23rd of April 1919 Debrecen was occupied by the Roumanian royal troops. The regional organs of selfgovernment revived after the defeat of the Hungarian Soviet Republic found themselves in a peculiar, isolated condition. They had connections neither with the Hungarian reactionary forces organizing themselves in Szeged nor with important bodies of the former Austro—Hungarian Monarchy as e.g. the Austro—Hungarian Bank. The great number of prisoners of war kept inside the Roumanian front, civil servants coming from Transylvania and the South, and the support of people dependent on the state — not to speak of the costs of the Roumanian military occupation — imposed an enormous burden on Debrecen and Hajdú County. The position was made worse by the announcement according to which the Austro—Hungarian Bank pronounced the 25 and 200 Korona banknotes with the blank back — and issued by the Hungarian Soviet Republic to be forgeries. As a consequence of these in June 1919 in the town and county banks absolute, and among the population a relative shortage of banknotes was caused; and, what is more, it resulted in a deficit in the budget of the town Debrecen amounting by the end of 1919 to 5 320 827 Koronas. In order to get over the difficulty caused by the *deficit and the shortage of banknotes* the town and county leaders wanted to help — without the utilization of loans — among others with the issue of municipal emergency money. According to the plans they wanted to issue municipal emergency banknotes in the denominations of 1, 2, 10, 20 and 100 Koronas in the total value of 2,5 million Koronas. The reserve of the emergency money would have been all the properties and incomes of both the town and the county. The committee in charge of the realization of the plan was pursuing, however, a wait-and-see policy; it did not want to get into a conflict with either the Austro—Hungarian Bank or with the future Hungarian government. The committee was holding its office from 13 to 30 July 1919. During this period only the sketch of the emergency money was made in the denominations 1, 2, 10, 20 and 100 Koronas under the leadership of István Keresztessy with the help of the clichés given by the Printing Office of the Town and the Reformed Church over the River Tisza. The banknotes were, however, never put in circulation. With the stamping and circulation of the so-called “white money” or postponing outstanding payments and with the requisition of the reserve fund of banks in the town they managed to tide over the shortage of banknotes; while the deficit was solved partly by loan and partly with levying an extra regional tax amounting to 3 130 000 Koronas on the population. The material remain of the latter is the 3-Korona fee stamp of Debrecen. After the Roumanian military occupation Debrecen and Hajdú County have joined in the prevailing political tendency and inflation of the country without once more mentioning the plan of the emergency money.

²³ Thjk. 172. p. 189. p. 144.

²⁴ HBL. IV. B. 1402/c/2—2763/1919 főisp.

Augsburgi csegely a Nemzeti Múzeum éremgyűjteményében

A Nemzeti Múzeum Éremtárának gyűjteményében található egy 1633-ból származó Salamon és Sába találkozását ábrázoló aranyozott ezüst csegely.

- E: az érem sarkaiban ovális díszítmény, ebből indul ki a szegélyek mentén girlandokból álló dísz. Rovátkolt kör alakú szegély veszi körül a tulajdonképpeni jelenetet. Jobb oldalon ül Salamon oroszlanos trónuson. Fején római korona, jobb kezét a trón karfáján nyugtatja, bal kezében jogar, felette baldachin. Előtte bal oldalon Sába térdel, kiterjesztett karral üdvözlí Salamont. Mögötte térdelő női alak, aki kezében ládikát tart, Sába mellett jobbra szintén térdelő női alak, aki jobb kezét ládikán nyugtatja. Mellette jobbra majom, a bal szélén a háttérben két alak, egy őr csaknem háttal pihenő állásban, a másik szakállas, turbános, hosszú kaftános férfi. Mögöttük oszlop és díszes korlát. A kerek mezőbe foglalt jelenet körül G^TP betűk, a jelenet bal oldalán L. H. szígnó.
- H: a szögletes szegély mentén ugyanaz a díszítmény, mint az előlapon; és itt is rovátkolt kerek mező van középén. A kerek mezőn belül fent középén két girlandból indul ki díszítmény, amely lent középén kartusba fut össze. Benne: GTP monngr. fölötte évszám: 1633, két oldalon bogyós díszítmény. Szövege: ES KAM VON REICH ARABIA / DIE / KÖNIGIN AN ZU HÖREN DA / DIE WEISHEIT SALAMONS / TREFFLICH / UND / VEREHT IHM SCHANOK / UNG HERRLICH /. 43,5 × 44 mm., 28,8 gr. Ltsz: 9/972 (VI. t. 2. kép).

A csegely érdekes problémákat vet fel. Sem az L.H. szígnó, sem az előlapi GTPM, sem a hátlapi monogram nem oldható fel megnyugtatóan. Azonban mind az előlapi jelenetre, mind a szígnókra és monogramra érdekes analógiákat lehet felsorakoztatni, és ennek alapján nagy valószínűséggel földrajzilag lokalizálni lehet az érem keletkezésének helyét.

A két fejedelem találkozását ábrázoló érem képi előzménye egy bibliai metszet, ahol az alakok, a belső elrendezés, a bútorok egyeznek a csegelyével, de 180 fokkal elfordítva (VI t. 1. kép).¹

A csegely jelenetét megörökítő ábrázolás előfordul egy 1634-es évvel datált érmen is. Ez az érem kerek, s az egész mezőt a jelenet tölti ki. Ezért több alak, és részletesebb kidolgozásban szerepel rajta. A térdelő Sábán és két térdelő szolgálóján kívül egy gyümölcsös kosarat tartó nő alakja látható. Hátral a korlátnál egy kötőféken tartott teve látható örzőjével. Nagyobb Salamon alakja és baldachinja. Sába lábainál egy madár van, mögötte egy láda, rajta egy váza, a ládát tartó szolgáló és a majom között még egy díszes korsó is áll, Salamon mögött látszik a függöny és a falat díszítő virágfüzér egy része. A hátlap díszítése fent középén két kecskefejből indul ki, cirádák veszik körül az egész mezőt, lent kartusban fonódnak össze, ahol szígnó van, fölötte 1634. évszám. A szöveg egyetlen ponton tér el a Múzeum csegelyétől: a *REICH ARABIA* nem fért ki egy sorban (VI. t. 3. kép). (Ezüst, 47 mm, a Badisches Landesmuseum tulajdona, súlyára vonatkozóan nem kaptam felvilágosítást.)

A két rokon megfogalmazású érem augsburgi előzményekre megy vissza,² Kull Repertóriumában, ahol Augsburg érmeit sorolja fel, 1626-ra datál egy ES KAM szövegkezdetű érmet, és pedig feltehetően az érmen feltüntetett évszám szerint, mert ahol ez hiányzik, ott Kull feltünteti, hogy az érem datálatlan. Forster³ közöl egy másik érmet, mely szintén a nevezetes

¹ Ó- és Újszövetség, Majna-Frankfurt. 1596 (OSZK. Ant. 1288. 176. old.).

² Kull: Repertorium zur Münzkunde Bayerns, München, é.n. 340. old.

³ A. v. Forster: Stempelschneidekunst in Augsburg und P. H. Müller's, Leipzig, 1910.

találkozást örökíti meg, ez az érem évszám nélküli. Egy ilyen példánnyal a berlini Állami Múzeum rendelkezik. (VI.t. 4. kép) Az érem nagyon szép, nem lehet csodálkozni, hogy ez a fajta megfogalmazás szinte változtatás nélkül él tovább. Az 1634-es éremnél is több alakot és elemet ábrázol. Az előlapon nagyobb Salamon alakja. Díszesebb a függöny, a baldachin és az emelvény, amelyen trónusa van. Nagyobb a tevének és őrzőjének alakja, Sába díszes ruhát visel, fején korona van, lábainál egy ládika, amelyen *D.S.* betűk vannak. A középen térdelő nő és a majom között két korszó, egy ládika, egy kisebb díszes tál és egy gyümölcsökkel megpakolt tál látható. Az érem hátlapján fent középen Augsburg címere, lent középen díszes kartus-

ban három szál kalász, körben pedig girlandok veszik körül a szöveget, amelyek az érem alsó harmadában jobb és bal oldalon egy-egy bőségszarúba futnak össze. (Ez az előzménye az Éremtár csegelyén látható bogyós díszítménynek.) Szövege ugyanaz, mint az eddigieken, de nem olyan elosztásban: *ES KAM/ VON REICH ARABIA /DIE/ KÖNIG'N AN ZU HÖREN DA / DIE WEISHEIT SALAMONS/ TREFLICH/ UND/ / VEREHRT IHM SCHANCKUNG /HERRLICH/*. A revers betűi egyenletesek, a szöveg elosztása harmonikus, szavakat nem választ el, ezüst, 47.2 mm. Feltehetően ez az érem volt a legkorábbi példány, amely a bibliában látható metszet nyomán készült. Erre mutat elsősorban az, hogy a metszet barokk mozgalmasságát igyekezett visszaadni, és a Salamon körül látható főbb figurák szinte változtatás nélkül megjelennek az érmen. Mestere, az érmen jelzett *D.S.* viszont erősen problematikus. A monogramnak Forster a David Stadler feloldását adja. Művében felsorolt hét érmet, mely — véleménye szerint — *D. Stadler* műve. Ez a mester nem szerepel Domanignál, Ermannál, Schlickeysennél, Bolzenthalnál, Max Bernhardenál, sem a nagy gyűjteményekben: Lannánál, Löbbeckénél,

Vogelnál, Erbsteinnél⁴ stb. és Forster sem jelöli meg a forrást, vagy szempontokat, amelyek alapján a felsorolt műveket David Stadlernek tulajdonítja. A későbbi irodalom és publikációk — ha David Stadler nevét említik —, mindig Forsterre hivatkoznak. Forrer⁵ mindössze a következőket jegyzi meg róla: augsburgi éremvéső, kb. 1621—1645 között. A Thieme-Becker⁶ művészlexikon egyenesen kétségsbe vonja létét.

A D.S. másik lehetséges feloldása: Daniel Sailer. Működésének adatai nem egységesek a szakirodalomban. Forrer említett művében azt írja róla, hogy augsburgi pénz- és éremvésnök, 1620 és 28 között, művei között említ egy 1626-ban készült „Ratherrens-medaille”-t és egy datálatlan Salamon és Sába találkozását ábrázoló érmet. Domanig megjegyzi róla, hogy augsburgi vésnök, de működési idejét 1620 és 25 között tartja valószínűnek. Meglehetősen nagy probléma, hogy a két D.S.-sel szignáló művész érmeit a szakirodalom nem tisztázta még megnyugtatóan. Következésképpen lehet tapasztalni, hogy ugyanarról a darabról az egyik forrás úgy emlékezik meg, mint Stadler művéről, a másik forrás szerint Sailer műve. A Vilmerödörfer katalógus⁷ 5070. és 12 788. darabja, melyek Gustav Adolf augsburgi fegyvertényének emlékére készültek, David Stadler műveiként vannak közölve. Forster ugyanezt az érmet említett művében 35. számon, mint D. Sailer művét közli.

A Blätter zur Münzfreunde 1917. évf. 291. old. 52. számon ismertet egy érmet, amelynek előlapján Adam freisingeni püspök, a másik oldalon Loyolai St. Ignatz temploma látható, az ismertetés szerzője, Kull szerint „valószínűleg” David Stadler műve. Ugyanerről a Nagler-féle⁸ monogram lexikon azt írja, hogy Daniel Sailer műve és hozzáteszi, hogy bár Schlickeysen szerint Sailerrel csak 1625-ig tud a szakirodalom, de az érem dátuma 1631, tehát nyilván tovább is dolgozott Sailer, mint 1625.

A Helbing cégnél árverezett Dil-gyűjtemény⁹ 1307. számú darabja — amely Salamonnak azt a jelenetét ábrázolja, amikor két veszekedő anya közt tesz igazságot — Daniel Sailer műveként van közölve. Ugyanerről az éremről Forster corpusában azt írja, hogy David Stadler műve. Az érem előlapján középen Salamon ül oroszlanos trónuson, előtte fekszik egy meztelen csecsemő. Jobb oldalon térdelő női alak, aki karját Salamon felé tárja, mellette fegyveres őr. Az őr mellett szakállas, kaftános alak. Bal oldalon egy katona készül kettévágni a vitatott gyermeket, mellette előre lendülő női alak. A szelvényben kartus, ebben: SAPIENTER, a kartus két oldalán D.S. mesterjelzés. Hátlapján fent középen Justitia, kezében mérleggel, másik kezében kard. Körben díszítmény, lent kartusban három szál gabona. Szövege: GOTTES/WEISHEIT MAN SEHEN/KANN/AN SALOMON DEM FROMEN/MAN/ DANN WEIS LICH IST IA SEIN/GERICHT/ WELCHS DER MUETER IHR / KIND ZUE SPRICHT/ ezüst, 47 mm (Riechmann árv. katalógus 1921. 264. VI. t. 5. kép). Az érem datálatlan, Forster is közöl egy datálatlan példányt, Kull, bár közlésekor megjegyzi, hogy datálatlan, de keletkezését 1628-ra teszi. A két Salamon érmet látva teljes biztonsággal lehet állítani, hogy egy mester munkája.

Ha figyelembe vesszük, hogy a D.S.-sel szignáló Sailerről a szakirodalom egy része csak 1625-ig tud, akkor a Salamon-érmeik szerzője nem lehet. Ha az 1628. évet fogadjuk el, mint működésének utolsó évét, ebbe a határba nem fér bele Adam freisingeni püspök 1631-es érme, és Gusztáv Adolf 1632-es emlékérmé. Ha viszont elfogadjuk a Thieme-Becker lexikon 1645-ös adatát, akkot David Stadler személyét ki kell iktatni. Ebben az esetben csak Daniel Sailer mester személye jöhet szóba, mint 1624—1645-ig működő augsburgi mester, aki korának sokat foglalkoztatott művésze, s akinek révén elterjedhetett a salamoni jelenetek fent ismertetett módon való ábrázolása. Fentiek alapján úgy vélem, hogy a képi előzmények mindenképpen augsburgiak és megkockáztanám, hogy David Stadler léte fikció.

⁴ K. Domanig: Deutsche Medaillen in Kunst- und Kulturhistorischer Hinsicht. Wien, 1907. A. Erman: Deutsche Medailleure des sechzehnten und siebzehnten Jahrhunderts. Berlin, 1884. F. W. A. Schlickeysen: Erklärung der Abkürzungen auf Münzen des Alterthums des Mittelalters und der neueren Zeit. Berlin, 1855. H. Bolzenthal: Skizzen zur Kunstgeschichte der modernen Medaillen-Arbeit. (1429—1840) Berlin, 1840. M. Bernhart: Medaillen und Plaketten. Berlin, 1920. Sammlung des Freiherrn A. von Lanna (Árv. kat. Berlin, 1911.) Sammlung Artur Löbbecke: Kunstmedaillen und Plaketten des XV. bis XVII. Jahrhundert (J. Hirsch. München, 1908.) Sammlung Erbstein: Münzen und Medaillen (Hess, Frankfurt, 1908.)

⁵ L. Forrer: Biographical Dictionary of Medallists. London, Vol. V. 1912. (Stadler: 650. old., D. Sailer: 297. old.)

⁶ Thieme-Becker: Künstlerlexikon; Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Begründet: von Ulrich Thieme und Felix Becker, Leipzig 1935. Sailerre vonatkozóan: 29. kötet, 315. old. Stadlerre vonatkozóan: 31. kötet, 435. old.

⁷ Max Ritter von Wilmerödörfer'sche Münzen und Medaillen Sammlung (Hamburger; Frankfurt am Main, 1905.)

⁸ Die Monogrammistinnen von dr. G. K. Nagler; München—Leipzig é. n. Sailerre vonatkozóan: II. kötet 526. oldal.

⁹ Dil, E. zu Thiel, Sammlung (Helbing, München 1893.)

A csegely körüli GTP betűk és az L.H. szignóra található analógiák szintén Augsburghoz vezetnek. Az L.H. feloldását a Delbecke¹⁰ gyűjtemény árverésekor kísérelte meg a gyűjtő. Véleménye szerint „esetleg” Haubold Lehener. A katalógus 850. darabja Lenz Salamon regensburgi superintendenst ábrázolja. Előlapon Lenz mellképe karba tett kézzel. Kezei alatt kis kartusban (CRISTUM/AVDITE és L.H. jegy. A hátlapon körben díszítmény, kétoldalt két ülő angyal(?), a mezőben gót betűs szöveg, egy rózsza és 1632 évszám. Alatta elválasztva GT P jegy (VI t. 6. kép). Max Bernhart¹¹ szerint Lehener regensburgi mester 1598 és 1632 között működött. Ha el is fogadjuk az érem mestereként, még mindig nem kapunk választ a GT P szignóra. Ugyanezt az érmet közli a Löbbecke és Heemstede¹² gyűjtemény árverési katalógusa 327. számon és megjegyzi, GT mester, Augsburg. Ez a publikáció viszont az L.H. jegyet nem veszi figyelembe.

A Lanna¹³ katalógus közöl 1172. szám alatt egy ovális érmet, amely Johann Konrad Goebelt ábrázolja, aki augsburgi pap volt. Az érem előlapján Goebel mellképe, kezében biblia, kezei alatt kis kartusban: AD LEGEM, hátoldalán körben díszítmény, kétoldalt két ülő angyal, a mezőben gót betűs szöveg (ovális, 41×38 mm, ezüst). Ugyanerről az éremről a Löbbecke katalógus közli (640. sz.), hogy G.T. augsburgi mester műve, aki 1628—32-ig működött (VI. t. 7. kép). A Löbbecke katalógus az említett G.T. mesternek még egy érmét ismerteti. Szintén ovális, előlapján Zsuzsanna fürdőben ruhátlanul, két oldalán két öregember. Hátlapján fent középen Augsburg város címere, a toboz, alatta gót betűs szöveg, lent évszám: 1632 és kis kartusban patkó (VI. t. 8. kép). (Löbbecke 642, Forster 34.)

Tehát van két nagyjából azonos séma szerinti ovális érem, melyek előlapján egyházi személyeket ábrázol, hátlapján azonos díszítéssel és szövegmegoldással és egy harmadik, szintén ovális, mely bibliai témát mutat be, hátlapi megoldása csaknem azonos az előbbiekével, s a szakirodalom egy része szerint G.T. augsburgi mester műveinek tartják.

Az Éremtár csegelye kapcsolatba hozható az érmekkel, elsősorban a Lenz Salamon-érmén látható előlapi LH és a hátlapi GT P szignó alapján. Másfelől a csegely betűinek és évszámának vésése, a betűk torzulásai nagy hasonlóságot mutatnak a Lenz érem, a Goebel érem betűivel és számaival. Goebel maga Augsburg egyik papja volt, a Zsuzsanna érmen pedig — amelyet nyilván stíluskritikai alapon soroltak GT mester művei közé, — augsburgi címer van.

Így tehát a Lenz, Goebel és Zsuzsanna érmet augsburginak kell tekintenünk, a Salamon-jelenetek mestere pedig — nagy valószínűséggel Daniel Sailer — szintén augsburgi mester volt. A csegely mestere, aki feltehetően azonos a Lenz-érem mesterével (vagy mestereivel), ismerhette Sailer Salamon-érmeit és azoknak előlapi és hátlapi megoldásait csaknem teljes egészében átvette.

Meg lehetne kockáztatni, hogy a személyek a Lenz, Goebel és Salamon csegelyen LH művei, a hátlap és a csegely díszítőelemei GT mester művei. Ha figyelmesen szemléljük Gusztáv Adolf 1632-es érmét (Löbbecke 641. GT mester), nagy a hasonlóság a díszítés indás megoldása között.

Bizonyos, hogy a bibliai metszet után készült Salamon-érem legkorábbi példája augsburgi és az 1620-as évek végén készült. Az egyházi személyek érmei és a Zsuzsanna-érem pedig az érmen szereplő személy, vagy a feltételezett GT mester révén van Augsburggal kapcsolatban, így nagy valószínűséggel merném állítani, hogy az Éremtár csegelye augsburgi mester műve és pedig a Lenz, Goebel érem mesterével azonos.

G. Héri Vera

¹⁰ Catalog des Herrn A. Delbecke (Hess, Frankfurt am Main, 1891.)

¹¹ Max Bernhart i. m. 246. old.

¹² Heemstede gyűjt. ár., lásd: 4. sz. jegyzet Löbbeckénél.

¹³ Lanna: lásd. 4. sz. jegyzet.

AUGSBURGER KLIPPE IM MÜNZKABINETT DES UNG. NATIONAL MUSEUMS

Im Münzkabinett des Nationalmuseums befindet sich eine vergoldete Klippe, welche die Begegnung Salomons mit Saba abbildet. Die Signa des Averses: an der Abbildung: L. H., in den Verzierungselementen: GTPM. Am Revers sind ebenfalls Verzierungselemente, Text und in einer kleinen Cartouche das Signo: GTP, welches ebenfalls als GTP aufgefasst werden kann.

Obwohl der Meister, oder die Meister mit Hilfe der Signa nicht verlässlich festzustellen sind, können analoge Fälle aufgezählt werden.

Als Bildvorlage diente eine biblische Gravour, eine mit D. S. signierte Medaille. Die Person des Meisters D.S. ist strittig; nach Forster: David Stadler, nach anderen Quellen Daniel Sailer. Durch Untersuchung der Quellen kann die Annahme gewagt werden, dass der Name David Stadler's eine Fiktion ist und man mit der Urheberschaft D. Sailers rechnen muss, er also — obwohl er für mehrere Städte arbeitete — als Augsburger Meister tätig war.

Weitere Analogien: Auf der Medaille des Augsburger Priesters Salomon Lenz kommt sowohl das Zeichen L H und GTP vor. Wegen stylkritischen Gründen müssen wir die Medaille des Augsburger Priesters Konrad Goebel als Werk des gleichen Meisters betrachten.

Aufgrund des Obigen können wir annehmen — obwohl wir den Namen des Meisters der im Münzkabinett befindlichen Klippe nicht nennen können — dass dieser Augsburger war und mit dem Meister der Lenz und Goebel Medaille identisch ist.

Magyar vitézségi érem terve 1848 nyarán

Az 1848–49-es magyar szabadságharc Katonai Érdemrendjének alapító rendeletét 1849. március 2-án hozták nyilvánosságra. Ezt a ténylegesen adományozott kitüntetés-tervezet előzte meg, hiszen az 1848 júniusában meginduló, majd honvédő háborúvá szélesedő állandó harcok már ekkor szükségessé tették volna valamilyen önálló magyar hadi kitüntetés alapítását. Mészáros Lázár hadügyminiszter, a kitüntetések kezdeményezője azok szükségességéről emlékirataiban így írt: „... a katona naponkinti kenyerét s a becsületre, és dicsőségre való kilátást megérdemli, mert háborúkor ég és föld között áll.” „... hogy ha a szép tettet külső jel által a társadalom figyelmébe ajánljuk, — az azok iránti tiszteletet gyarapítjuk s utánzásra buzdítunk.”¹

1848 június — júliusában a szerb fölkelők ellen harcoló délvidéki magyar haderő — jórészt a fekete-sárga szellemű főparancsnokok hibái miatt — képtelen volt jelentős győzelmeket elérni. A kormánynak pedig a nagy horderejű bel- és külpolitikai kérdések kedvező megoldásához — az országgyűlés ekkor tárgyalta az újoncállítást, folyt a vita a német egységgel kapcsolatos álláspontokról, és egyre súlyosabbá vált a szerb és horvát mozgalom — nagy segítséget nyújtott volna a szerbek fölötti katonai győzelem. Mészáros Lázár személyesen utazott a Délvidékre, hogy a sikertelenség okát kiderítse. Elutazása előtt, július 26-án a táborban levő katonákhoz, honvédekhez és nemzetőrökhöz szózatot intézett, amelynek végén ezt olvashatjuk: „Harcosok! a hőstetteket ... meg fogja jutalmazni tudni e haza. Nevetek a történet lapjait fogja díszesíteni, és egy magyar jellel fogja kitüntetni a jó igazságos király azokat, kik a vitézek közt legvitézebbül tarták fel koronája épségét.”² Ez a nyilatkozat a hadügyminiszternek arra a tervére utalt, amelyet a délvidéki csatákban „magokat dicsőségesen kitüntetett egyének” megjutalmazására készített, és ekkor terjesztett a nádor elé: „... mély tisztelettel kérem ennek következtiben fenségedet miszerint azon egyéneknek az őrmestertől lefelé egész a közvitézig = magyar köriratú Vitézségi (arany és ezüst) érdempénz veretését = ő cs. kir. felségénél királyunknál kieszközölni kegyelmesen méltóztatnék.”³

A hadügyminiszter tehát először a legénység számára akart magyar kitüntetést rendszerezíteni. Az osztrák hadseregben volt ilyen kitüntetés, az 1789. július 19-én II. József alapította arany és ezüst Érdempénz — 1809 óta Vitézségi Érem — amelyet a hadseregben igen nagyra becsültek. Mészáros, mint magyar királyi hadügyminiszter sem múltjánál és gondolkodásmódjánál fogva, sem a király jóváhagyásának reményében nem gondolhatott tervének forradalmi újításra. Valószínűleg Batthyány Lajos miniszterelnök beleegyezésével a legkézenfekvőbb lehetőséget választotta, amely egyúttal az éppen kivívott magyar önállóságot is jelképezte. Így érthető, hogy a Vitézségi Éremmel külsejében nagyrészt megegyező kitüntetést tervezett természetesen azzal a jelentős különbséggel, hogy az érem föliratai német helyett magyar nyelvűek voltak, előlapjának köriratában pedig V. Ferdinándnak csupán magyar királyként viselt címei szerepeltek.

István nádor mielőtt a királyhoz továbbította volna a kérelmet, a hadügyminisztertől július 30-án még néhány kérdésben fölvilágosítást kért: „... valjon a vitézségi érdempénz illetőleg eddig fennálló szabályok, és Ő Főlsége adományozási jogának fentartása mellett, — egyedül csak a körirat nyelvére nézve leendő változás mellett javasolja e ezen érdempénz veretését? úgy szinte valjon az ehez kívántató arany s ezüst kiállítása iránt a pénzügy minisztériummal a szükséges egyetértés megtörtént-e? s így Ő Főlségétől csupán a megkívántató enge-

¹ Szokoly Viktor: Mészáros Lázár élettörténete, külföldi levelezései és emlékiratai. Pest, 1866. 284. o.

² Közlöny 1848. július 28. Utalás: Pesti Hírlap 1848. aug. 1. (Idézi Csillag Ferenc: A szabadságharc érdemjelei. Honvéd, 1948. 2—3. sz.)

³ Országos Levéltár. Az 1848/49. évi minisztérium levéltára. Honvédelmi Minisztérium, általános iratok (továbbiakban: OL Hadügym. ált. ir.) 1848: 1530 fogalmazvány Mészáros kézjével, a zárójelbe tett szöveg betoldás.

delem, vagy pedig magának az érdempénz veretésének eszközöltetése is volna e közbenjárásom által kinyerendő?”⁴

Mészáros augusztus 2-án írt Kossuth Lajos pénzügyminiszternek a kitüntetések ügyében. Ebből az iratból pontosan megismerjük a tervezett érem képét: „... az érdempénz egyik oldalán a király arczképe lehetne magyar körirattal mint a magyar huszasokon; a másik oldalán pedig 'Vitézségért' felirat tölgy és repkény koszoruba foglalva.”⁵ A magyar huszasok a következő körirattal készültek: „V. FERD. MAGY. H. T. ORSZ. KIRÁLYA. ERD. N. FEJED.”⁶ A kitüntetésnek a királyhoz fölterjesztett tervezetében viszont már ezt a körirat-változatot olvashatjuk: „V. Ferdinand J. k. Magyar, Dalmát, Horvát-Slavon Ország királya, Erdély nagyfejedelme.”⁷ Kossuth helyeselte és sürgette a tervet: „... az érdempénz veretése iránt nem szükség sehová folyamodni; — pénz verő házunk azon karban van, hogy mihelyt Minister ural definitiv megkeresést veszek, — s tudom, milly nagyságúnak, s minő súlyúnak kell lenni, veretése iránt azonnal intézkedhetém.”⁸

Mészáros sietve, még augusztus 7-i elutazása előtt minden kérdésre kimerítő választ küldött a nádornak. Hangsúlyozta, hogy az adományozásra nézve az 1848. évi 3. törvényeikk 7. § „világosan rendelkezvén, az egyenesen a magyar hadügyminiszterium legalázatosabb előterjesztésére felséges királyunk jogaihoz tartozik”. Jelezte viszont, hogy a „jelen magyarországi körülmények” a Vitézségi Érem meglevő alapszabályainak bizonyos megváltoztatását igénylik, tehát azokat „újonnan kidolgozva” jóváhagyásra rövidesen föl fogja terjeszteni.⁹

A hadügyminiszter távollétében augusztus 10-én Batthyány arra kérte a nádort, hogy időnyerés céljából addig is, amíg a királyi jóváhagyás megjön, ő, a nádor engedélyezze a pénzügyminisztériumnak „a nagy és kis arany és ezüst érdem pénzek” verésének megkezdését.¹⁰ Ebből az iratból talán következtethetünk a kitüntetés tervezett fokozataira is. A „nagy és kis arany és ezüst” megjelölés értelmezhető úgy, hogy aranyból és ezüsből is két-két fokozatot terveztek, vagy pedig az arany lett volna a nagy, az ezüst a kis Vitézségi Érem.

Az eddigiekből kitűnik, hogy habár a gondos megfogalmazás mindenütt a közöset hangsúlyozta, az új kitüntetés létrehozói arra törekedtek, hogy az a körülményekhez mértén, eszmeierkölcsei tartalmát tekintve magyar legyen.

István nádor nem akart az ügyben egyedül dönteni, így az ajánlásával megerősített kérelmet hamarosan Esterházy Pálhoz, a király személye körüli miniszterhez küldte föl Bécsbe, hogy tájékoztassa róla a királyt. Esterházy részletes fölterjesztésének keltezése 1848. augusztus 19.¹¹

Vajon milyen elbírálásban részesülhetett az udvar részéről az önálló magyar kitüntetést sürgető kérelem augusztus 19-én? Azalatt a néhány hét alatt, amíg a nádorral való huzavona tartott, július 23—25 között Radetzky csapatai Custozzánál döntő vereséget mértek az olasz haderőre. A szárd király augusztus 14-én fegyverszünetet kötött az osztrákokkal. A Habsburg udvar augusztus 12-én 3 havi kényszerű távollét után Innsbruckból visszatért Bécsbe. A kamarella ismét megerősödött, a reakció támadásra készült. A király tanácsadói ebben a helyzetben nyilván elutasították a magyar kérelmet, de nem nyíltan, hanem eléggé körmönfont módon.

Szeptember első napjaiban a magyar hadügyminisztériumba Pulszky Ferenc külügyi államtitkártól egy augusztus 30-án, Bécsben keltezett küldemény érkezett, az alábbi levél kíséretében: „A külügy Minister Magyarország hadügy Ministerének. Egy kisebb ezüst vitézségi mellpénz alapításáról szóló körlevélnek nyolcz példányait van szerencsém tisztelt Minister urnak, az osztrák hadügyminister f. é. augusztus 23-án 4386/m. k. kelt megkeresése folytán szokott köröztetés végett ezennel megküldeni.”¹² A nyomtatott körleveleket gróf Latour tábornag, osztrák hadügyminiszter adta ki Bécsben, augusztus 21-én. Bennük közölte, hogy egy augusztus 19-én (!) kelt kabinetirat szerint Ő cs. és kir. Felsége osztrák minisztériuma

⁴ OL Hadügym. ált. ir. 1848: 4142.

⁵ OL Hadügym. ált. ir. 1848: 1670 (fogalmazvány).

⁶ Huszár Lajos: Fémpenzverés az 1848/49-i szabadságharc idején, Numizmatikai Közlöny LVIII—LIX. évf. 1959—1960. 53. o.

⁷ Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc iratai (továbbiakban: HL 1848—49-es iratok) 1/532 (másolat az osztrák Kriegsarchív KM irattárából, 1929). A szövegben a J.k. feltehetően elírás. Helyesen: I. k. = Isten kegyelméből.

⁸ OL Hadügym. ált. ir. 1848: 4287.

⁹ OL Hadügym. ált. ir. 1848: 4142 (fogalmazvány Mészáros kézjével).

¹⁰ OL Hadügym. ált. ir. 1848: 4763 (fogalmazvány Batthyány kézjével).

¹¹ HL 1848—49-es iratok 1/532 (másolat az osztrák Kriegsarchív KM. irattárából, 1929). Lásd függelék

1. sz.

¹² OL Hadügym. ált. ir. 1848: 5922/1.

javaslatára őrmestertől közlegényig az olyan vitéz tettek jutalmazására, amelyekért bérpótlékkal járó Vitézségi Érem nem adományozható, az ezideig szokásos pénzjutalom helyett az Ezüst Vitézségi Érem 2. osztályát alapította. Az érem ugyanolyan mint az eddigi, immár 1. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, csak kisebb, és a korábbival szemben ez békeidőben is adományozható.¹³ A körleveleket a hadügyminisztérium szeptember 4-én továbbította az 5 főhadiparancsnok-sághoz.¹⁴

A kitüntetések ügyében ezután hosszabb hallgatás következett, mialatt a politikai események gyorsan peregték. Szeptember 22-én, 1 nappal a nádor távozása előtt végre megjött a királynak a magyar kitüntetési kérelemre adott válasza. A nádor az irat másolatát továbbította Batthyánnak. A király határozatában bevezetésül hivatkozott arra, hogy éppen nemrég alapította a 2. osztályú Ezüst Vitézségi Érmét. Az augusztus 19-i alapító kabinetirat másolatát egyúttal mellékelte. Közölte továbbá, hogy mivel ennek a kitüntetésnek az alapítása egész hadseregét érintő rendelkezés volt, így magyar csapatai számára külön vitézségi érem bevezetését nem tartja szükségesnek. Különben az a tény, hogy az érem fölíratában császári címét elhagynák, olyan nem kívánatos következtetésekre adhatna okot, amelyek miatt szintén aggályai volnának, hogy a javaslatot elfogadja. A válasz V. Ferdinánd aláírásával Schönbrunnban, szeptember 8-án kelt.¹⁵

A kamarilla átlátszó mesterkedését az osztrák Kriegsarchivban található két másik levél teszi még megfoghatóbbá. Az egyik a király augusztus 29-i levele Latourhoz, amelyben Esterházy mellékelt fölterjesztéséről a hadügyminiszter „jól megfontolt véleményét” kérte.¹⁶ A másik Latour válaszevele. A hadügyminiszter gondosan emlékeztette a királyt a nemrég alapított 2. osztályú Ezüst Vitézségi Éremre. Szerinte ez a kitüntetés mindazoknak, akik megkapják, tiszteletet biztosít, és a magyar hadügyminisztériumnak is jogában áll, hogy az aldunai csataterén kitűnt harcosokat az éremmel való megjutalmazás céljából királyi jóváhagyásra fölterjessze. A fenti kitüntetések adományozása minden esetben elegendőnek mutatkozik tehát. Egy olyan magyar kitüntetés alapítása viszont, amelyet őfelsége kimondottan magyar királyként adományozna, és amelynek köriratában császári méltóságát mellőznék, csak oda vezetne, hogy a hozzá hű hadsereg jó szellemének rendkívül ártana, és az önálló magyar hadügyminisztérium megalakulásával már úgyszólván létrejött szakadást növelné. „Így a magyar minisztérium előterjesztésével egyáltalában nem tudok egyetérteni, sőt Felségedet esdve kérem, hogy azt ne is teljesítse.” — fejeződött be Latour válasza.¹⁷ Nos, erre a „jól megfontolt véleményre” bízást támaszkodhatott a király, s elutasító határozatát ennek megfelelően bocsátotta ki.

Az elutasításnak azonban a szeptember végi válságos helyzetben gyakorlati jelentősége már nem volt, az iratesomó a hadügyminisztériumban „ad acta” került. Néhány héttel később az Országos Honvédelmi Bizottmány egy új érdemjel kidolgoztatására kérte föl a hadügyminisztert.¹⁸

A magyar Vitézségi Érem tervének — tudomásunk szerint — ilyen összefüggésben még nem publikált adatai új oldalról világítják meg a „kis ezüst” (2. osztályú) Vitézségi Érem alapításának körülményeit. Mindkét iratnak: a királyhoz fölterjesztett magyar kitüntetési kérelemnek is, és a „kis ezüst” Vitézségi Érem alapítását elrendelő királyi leiratnak is a keletkezése 1848. augusztus 19.¹⁹ Ez az azonosság nem lehet véletlen. Meg kell kockáztatnunk azt a föltevést, hogy a 2. osztályú Ezüst Vitézségi Érem megalapítását a kamarillának az az óhaja ihlette, hogy a magyar kitüntetés javaslatát megtorpedozza. Mindez nem zárja ki azt, hogy a Vitézségi Érem ilyen újabb fokozatának szükségessége az olasz tartományokban folyó háború

¹³ OL Hadügym. ált. ir. 1848: 5922/2.

¹⁴ OL Hadügym. ált. ir. 1848: 5922/3.

¹⁵ A király határozatát és a mellékelt augusztus 19-i kabinetiratot a nádor magánál tartotta, és kísérő levele tanúsága szerint csak másolataikat küldte el Batthyánnak. Ezt a három iratot lásd OL Hadügym. ált. ir. 1848: 7280/1-2-3. A királyi határozatot lásd még HL 1848—49-es iratok 1/534 (másolat az osztrák Kriegsarchiv KM irattárából, 1929). A királyi határozat kétféle szövege megegyezik. Az augusztus 19-i kabinetirat és a királyi határozat szövegét lásd függelék 2. ill. 5. sz. alatt.

¹⁶ HL 1848—49-es iratok 1/533 (másolat az osztrák Kriegsarchiv KM irattárából, 1929). Lásd függelék 3. sz.

¹⁷ HL 1848—49-es iratok 1/534 (másolat u.o.). Lásd függelék 4. sz.

¹⁸ OL Az 1848/49. évi minisztérium levéltára. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai 1848: 1539 (fogalmazvány).

¹⁹ A szakirodalom a 2. osztályú Ezüst Vitézségi Érem alapításának időpontjául 1848. augusztus 19-ét jelöli meg. Kivételt képez August v. Müller-Wandau: Die Tapferkeitsmedaille (Mitteilungen der Oesterreichischen Gesellschaft für Münz- und Medaillenkunde XIV. 6. sz. 1918. június, 62—63. o.) c. cikke, amelyben a szerző a királyi kabinetiratot a forrás megjelölésének mellőzésével augusztus 16-ról származtatja. Mi az alapítással foglalkozó korabeli okiratokat tartjuk döntőnek, és ezekben augusztus 19. szerepel.

miatt már korábban fölmerült. Ebben az esetben viszont a magyar kitüntetési kérelem — vagy annak híre — sürgősségi alapon lendítette előre — az előbbi ok miatt — a 2. osztályú Ezüst Vitézségi Érem megalapítását. Több bécsi levéltári adat ismeretében biztosabban lehetne a kérdést eldönteni.

Makai Ágnes

FÜGGELEK

1.

1848. augusztus 19. Wien

Esterházy Pál, a király személye körüli miniszter fölterjesztése a királyhoz.

EUER MAJESTÄT!

Häufige Fälle ausgezeichneten Tapferkeit, worüber dem ungarischen Kriegsminister vom Kriegsschauplatze in der unteren Donau gegend Berichte zugekommen sind, haben den genannten Minister vermocht auf die Prägung von entsprechenden goldenen und silbernen Tapferkeitsmedaillen anzutragen.

Die Bestimmung der beantragten Tapferkeitsmedaillen wäre, die am Schlachtfelde bewährte Tapferkeit und zwar vom Feldwebel bis zum Gemeinen durch dieselbe zu belohnen. Hinsichtlich der Form wird beantragt dass die Kopfseite das erlauchte Brustbild Euer Majestät ziere, mit der Umschrift: V. Ferdinand J. k. Magyar, Dalmát, Horvát-Slavon Ország királya, Erdély nagyfejedelme.

Die Kehrseite aber würde umschlungen von einem Eichenlaub und Lorbeerkränze die Aufschrift erhalten: »vitézségért« (für Tapferkeit).

Zur Verabfolgung des erforderlichen Geld und Silbermetalls hat sich der ungarische Finanzminister bereit erklärt.

Die gegenwärtigen Verhältnisse erheischen eine Umarbeitung der früher bestandenen Statuten und der ungarische Kriegsminister rechnet sich zur ehrfurchtsvollen Pflicht die modifizierten Statuten ehestens der a. h. Genehmigung vorzulegen.

Mit Hinblick auf die dermaligen Verhältnisse erlaubt sich jedoch derselbe auch früher als die a. h. Genehmigung der Statute eingeholt werden kann, die a. h. Bewilligung Euer Majestät zu Prägung der beantragten Medaillen in tiefster Ehrfurcht zu erbitten. Wobei, das Verleihungsrecht nach der Bestimmung des § 7. Art. III 1848 über Antrag des ungarischen Kriegsministers der a. h. Gnade Euer Majestät vorbehalten bliebe.

Gegen obigen Antrag des ung. Kriegsministers finden Sr. k. Hoheit der durchl. H. EH. Reichspalatin nichts zu erinnern und geruhen vielmehr die a. h. Genehmigung Euer p.p. zu obigem Zwecke zu erbitten.

Indem ich hierauf bezügliche Vorstellung in tiefster Ehrfurcht vorlege, erlaube ich mir die a. u. Bemerkung, dass gegen die nachgesuchte Genehmigung in so ferne dieselbe die Prägung der beantragte Tapferkeitsmedaille betrifft, wohl kein Anstand obwalten dürfte, es jedoch wünschenswerth wäre, die betreffenden Statuten behufs der a. h. Genehmigung ehestens nachträglich vorgelegt zu sehen.

Wien am 19. August 1848.

Eszterházy m/p

HL 1848—49-es iratok 1/532 (Másolat az osztrák Kriegsarchiv KM. irattárából)

2.

1848. augusztus 19. Schönbrunn

V. Ferdinánd kabinetirata Latour hadügyminiszterhez.

Abschrift

des A[ller] h[öchsten] Kabinetsschreibens an den Kriegsminister Grafen Latour.

Lieber! etc. etc. Ich finde mich bewogen, nach dem Antrage Meines Ministerrathes zur Anerkennung solcher Handlungen des Muthes und der Papperkeit Meiner Soldaten vom Feldwebel und Wachtmeister abwärts, denen die Verleihung der mit Löhnungszulagen verbundenen Tapferkeits-Medaillen nicht zugesprochen werden kann, anstatt der bisher üblichen Geldbelohnungen eine silberne Tapferkeits-Medaille zweiter Klasse zu stiften. Diese Medaille wird in demselben Bande und in derselben Form, wie die silberne Tapferkeits-Medaille nunmehr der 1-ten Klasse, jedoch in kleinerem Umfange getragen, und ohne den Bezug einer Löhnungszulage zu verbinden, nicht nur im Kriege, sondern auch unter besonderen Verhältnissen in Friedenszeiten an jene Soldaten verliehen, welche durch Beweise höheren Muthes und Entschlossenheit sich hervorthun werden; zugleich ermächtige Ich Meinen Feldmarschall Grafen Radetzky hinsichtlich des an tap-

feren Thaten Meiner Soldaten so reichen Kriegen auch von den bereits mit Geldbelohnungen Betheilten die Vorzüglicheren derselben noch nachträglich mit der silbernen Tapferkeits-Medaille 2. Klasse auszuzeichnen, so wie auch auf die Auszeichnung der Treugebliebenen italienischen Truppen Meiner Armee vorzüglichen Bedacht zu nehmen.

Schönbrunn, den 19. August 1848.

Ferdinand m. p.

OL Hadügym. ált. iratok 1848: 7280/3 (Lásd a 15. sz. jegyzetet)

3.

1848. augusztus 29. Schönbrunn

V. Ferdinánd levele Latour hadügyminiszterhez

Lieber Graf Latour! Über den beiliegenden Vortrag Meines ungarischen Ministers für die Beziehungen Ungarns zu Meinem übrigen Staaten und über den darin enthaltenen Vorschlag, Tapferkeits Medaillen nach einer neuen Form für die ungarischen Truppen zu prägen zu verleihen, erwarte Ich Ihr wohlwogenes Gutachten.

Schönbrunn den 29. August 1848.

Herabgelangt am 1. Sept. 1848.

Ferdinand s.k.

L 1848—49-es iratok 1/533. (Másolat az osztrák Kriegsarchiv KM. irattárából.)

4.

1848. szeptember 1. Wien

Latour hadügyminiszter válasza V. Ferdinándnak

EUER MAJESTÄT!

Über den mir mit dem allerhöchsten Handbillet vom 29. v. M. zur Begutachtung herabgegebenen allerunterthänigsten Vortrag des ungarischen Ministeriums, die Stiftung einer ungarischen Tapferkeits-Medaille betreffend, glaube ich meine Ansicht wie folgt in tiefster Ehrfurcht aussprechen zu sollen.

Zu der goldenen und silbernen Tapferkeits Medaille womit zeither ausgezeichnet tapfere Handlungen einzelner Krieger vom Feldwebel abwärts belohnt wurden, haben Euer Majestät vor kurzem erst noch die Stiftung einer silbernen Medaille 2. Klasse für solche verdienstliche Handlungen im Kriege anzubefehlen geruht, für welche bis jetzt nur Geldbelohnungen ertheilt wurden.

Diese Ehrenzeichen sichern jedem der sie trägt, die hohe Achtung, welche der Tapferkeit allenthalben gezollt wird, sind demnach das Streben jedes braven Soldaten und dürften, da damit das Verdienst in seinen verschiedenen Abstufungen belohnt werden kann und es dem ungarischen Ministerio ebenfalls zusteht, solche Individuen welche sich auf dem Kriegsschauplatze an der unteren Donau Verdienste erworben haben zur Belohnung mit einer dieser Medaillen Euer Majestät in Vorschlag zu bringen für alle Fälle genügend sein.

Wenn ich dabei noch in Erwägung ziehe, dass die Stiftung einer ungarischen Medaille, die von Euer Majestät nur in Allerhöchst dero Eigenschaft als König von Ungarn verliehen würde, und bei deren Aufschrift Euer Majestät kaiserlicher Würde gar nicht gedacht ist, nur dazu beitragen kann die Spaltung welche Euer Majestät getreue Armee durch die Errichtung eines selbständigen ungarischen Kriegsministeriums ohnehin schon erlitten hat, zum grössten Nachtheil des Geistes derselben nur noch mehr zu erweitern, so kann ich mich mit dem bezüglichlichen hier ehrerbiethigst rückfolgenden Vortrag des k. ungarischen Ministeriums durchaus nicht einverstanden erklären, sondern muss Euer Majestät: vielmehr auf das dringendste bitten demselben keine Folge geben zu wollen.

Wien den 1. September 1848.

Grf. Latour sk. FZM.

Ich habe Ihrem Einrathen gemäss die in Abschrift beiliegende Entschliessung erlassen.

Schönbrunn am 8. Septbr. 1848.

Ferdinand s.k.

Überreicht am 2. September 1848. Nr. 4717/MK.

Herabgelangt 9. Sept. 1848. Nr. 4881/MK.-g.

HL 1848—49-es iratok 1/534. (Másolat az osztrák Kriegsarchiv KM. irattárából. Nr. 4717/MK.)

Schönbrunn, 1848. september 8.

V. Ferdinándnak Esterházy fölterjesztésére küldött határozata.

A. E.

Erst vor kurzem habe Ich die Stiftung von silbernen Medaillen zweyter Klasse für solche tapfere Handlungen einzelner Krieger vom Feldwebel abwärts angeordnet, für welche bisher nur Geldbelohnungen ertheilt worden sind. Ich setze Sie von dieser Meine ganze Armee angehenden Anordnung durch beyliegende Abschrift eines an Meinen in Wien befindlichen Kriegsminister erlassenen Handschreibens in Kenntniss. Da hiernach die Notwendigkeit besondere Tapferkeits Medaillen für Meine ungarische Truppen einzuführen entfällt, rücksichtlich der hiefür gewählten Form aber die Hinweglassung Meiner Kaiserlichen Würde in der Aufschrift der Medaille zu missliebigen Folgerungen Anlass geben könnte, so trage Ich derzeit Bedenken, den vorliegenden Antrag Folge zu geben.

Schönbrunn den 8. September 1848.

Ferdinand m/p

OL Hadügym. ált. iratok 1848: 7280 (Lásd a 15. sz. jegyzetet) HL 1848—49-es iratok 1/534. (Másolat az osztrák Kriegsarchiv KM irattárából Nr 4717/MK.)

SUMMARY

The Military Order of the 1848—49 Hungarian War of Independence was founded by the National Defence Committee on March 2nd 1849. This order awarded actually was preceded by several order schemes since the continuous struggles beginning in June 1848 and widening into a national patriotic war had made the foundation of an original Hungarian military order necessary.

For the men Lázár Mészáros Hungarian Minister of War had designs made for an order similar in its appearance to the Valour Medal with the only important difference that the inscriptions of the medal were in Hungarian instead of German and the legend of the obverse contained only the titles of King Ferdinand V as a Hungarian king. Its execution was taken over by the Hungarian Ministry of Finance while its conferment based on the suggestion of the Minister of War remained the king's right. Mészáros, however, referring to the new, changed conditions found it by all means necessary to reframe the existing rules of the Valour Medal. The plan was also supported and urged by Prime Minister Lajos Batthyány as well as by Lajos Kossuth Minister of Finance.

Palatine István sent the application confirmed with his recommendation to Pál Esterházy the Minister fulfilling his task as an attendant of the king with the request to inform the king about the application. It was 19th August 1848 when the application was presented to the king by Esterházy.

At the beginning of September a decree was sent to the Hungarian Minister of War issued by Count Latour Fieldmarshal and Austrian Minister of War informing him about the cabinet-paper of Ferdinand V of 19th August (!) and documenting the foundation of the second ("small silver") degree of the Silver Valour Medal. And on 22nd September through the mediation of the Palatine the king's rejection of the petition of the Palatine the king's rejection of the foundation of the Hungarian order reached Batthyány. As stated in the decree the second degree of the Silver Valour Medal was a satisfactory order for the whole Hungarian army and the king did not regard it as necessary to create a special Hungarian order. As for the fact that in the inscription of the medal the imperial title of the king would be omitted — it could result in undesirable consequences.

The manoeuvring of the Camarilla is further elucidated by the two letters kept in the Austrian Kriegsarchiv. For Ferdinand V had asked the well-judged opinion of Latour Minister of War concerning the Hungarian application and the text of his rejection clearly shows the mentality of Latour's answer.

It is remarkable that the date of both the application for the Hungarian order and the royal ordinance on the foundation of the "small silver" Valour Medal was 19th August 1848. This coincidence is no mere chance. We have to risk the assumption that the foundation of the second degree of the Valour Medal was inspired by the wish of the Camarilla to cross the motion concerning the Hungarian army order. All these do not exclude the fact that the necessity of another degree of the Valour Medal had already occurred in the course of the war in the Italian dominions. In this case, however, the Hungarian application or the news of it made the foundation of the second degree of the Valour Medal — as a result of the aforesaid facts — even more imperative.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A héber betűjeles Árpád-házi pénzekhez

Rádóczy Gyula kitűnő dolgozatában tisztázta a magyar numizmatika régi problémáját: Milyen héber betűket ábrázolnak az Árpád-házi pénzek és milyen zsidó kamarabérlők nevére utalnak ezek.¹

Eredménye a következő:

⸚ = Altman

⸛ = Henoch

⸜ = Theka

⸝ = Fredman

Amikor a szerző kérésére elolvastam a héber betűket, nem fénykép, csak rajz állt rendelkezésemre. Most a II. tábla 3. ábrája láttán egyszeribe világossá vált előttem, hogy azon ⸛ (s) betű szerepel, amely pontosan illik az általa feltételezett Sámuelre.

Hadd jegyezzem még meg, hogy egyáltalán nem biztos a Theka-név Dachauból való származtatása. Lehet, hogy Tachauból (Tachov, Csehország) ered, amelynek falva és vára már 1126-ban állt.² Újabban az az elmélet is felmerült, hogy a spanyol Tajo (latin Tagus) folyóval függ össze. „Das heisst also, Tehanus war mit grösster Wahrscheinlichkeit sephardischer Jude und stand in irgend einem Zusammenhang mit Prinzessin Konstancia und ihrem Gefolge.”³

Scheiber Sándor

Commenting on the study of Gyula Rádóczy published in the previous issue of the Numizmatikai Közlöny (Numismatic Bulletin) he states that one of the Hebrew signs given in the study exactly agrees with the name of Samuel Treasury Bailiff while the derivation of the name Theka from Dachau is not proved at all.

Mária királynő obulusa?

Eddigi ismereteink szerint Mária királynő pénzverése aranyforintra és denárra korlátozódott. A Réthy által obulusnak tekintett C.N.H. II. 117. sz. kis ezüstpénzt ma általában nem tartják obulusnak, hanem a C.N.H. II. 116. sz. denár kisebb méretű változatának vagy hamisítványának.

Most ismeretessé vált Mária egy új típusú kis ezüstpénzének egyetlen példánya, amely valószínűleg valóban obulus. Az érem Újhelyi Gábor pétfürdői gyűjtő tulajdonában van. Pontos eredete ismeretlen, de mivel egy húsz-egynehány oxidált, összetapadt érméből álló ezüstpénzcsomó egyik tagjaként került jelenlegi tulajdonosához, feltételezhető, hogy leletből származik. A pénzcsomó Mária denárjaiból valamint bécsi fillérekéből állt, és ezeken kívül IV. Vencel cseh király egy denárát is tartalmazta.

¹ Rádóczy Gyula: Héber betűjeles Árpád-házi pénzek. Numizmatikai Közlöny. LXX—LXXI. 1971—1972. 33—37.

² H. Tykocinski, Germania Judaica. I. Tübingen, 1963. 372., Piské háláchá sel R. Chájjim Ór Záruá Ed. I. S. Lange. Zürich 1972. 196.

³ H. Gold: Zur ältesten Geschichte der Juden im Burgenland, Gedenkbuch der untergegangenen Judengemeinden des Burgenlandes. Tel-Aviv, 1970. 8; Eyclopaedia Judaica. XV. Jerusalem, 1971. 913. s. v. Teká.

A csorba érem, amelyen egy apró lyuk is van, 11,50–12,75 mm átmérőjű, súlya 0,205 g, a csorba nagyságát figyelembe véve eredeti súlya 0,215 g-ra tehető. Verete világosan kivehető. Az előlap nyílt, liliomos koronát ábrázol. Körirata: +M.A..R.I..E. A hátlapon kettős kereszt látható, a körirat: +R.VN...GA.R. A szélső gyöngykör mindkét oldalon jól kivehető, az ábrázolást viszont egyik oldalon sem választja el gyöngykör a körirattól (VII. t. 1., 2. ábra).

A szóban forgó pénz vagy új, eddig ismeretlen pénzfaj, mely mérete és súlya alapján obulusnak felel meg, vagy pedig a hasonló típusú C.N.H. II. 116. sz. denár változata. Harmadik lehetőség alig jöhet szóba.

A hasonló típusú, de egymástól sok esetben az ábrázolásban és még inkább a köriratban bizonyos eltéréseket is mutató, párhuzamos denárok és obulusok az Anjou-korból jól ismertek. Előfordulnak olyan obulusok, melyek mind ábrázolásban, mind köriratban teljesen megegyeznek a megfelelő denárokkal, csak súlyuk és méretük kisebb (C.N.H. 9., 22.), többnyire azonban valamelyik oldal körirata a denárnál rövidebb (Huszár 4 (Fol. Arch. VI. 115.), C.N.H. 12., 50., 52.) vagy attól eltér (C.N.H. 75.). A különbség egyes esetekben nagyobb, amennyiben az obulusok egyik vagy mindkét oldalán teljesen hiányzik a körirat (C.N.H. 14., 16. illetve C.N.H. 85.), esetleg emellett még körirati, sőt rajzbeli eltérés is előfordulhat a másik oldalon (C.N.H. 19., 90.). Egy obuluson (C.N.H. 88.) a párhuzamos denártól eltérően az ábrázolást és köriratot elválasztó gyöngykör hiányzik, a megfelelő köriratok a másik oldalra kerültek, és az egyik oldalon a körirat teljesebb.

Ebbe a sorozatba jól illeszkedik a szóban forgó pénz is, annak feltételezésével, hogy az a C.N.H. 116. obulusa. Az ábrázolás azonos, de a gyöngykör hiányzik, és a körirat a denárnál rövidebb. Az eltérés leginkább az utolsónak említett C.N.H. 88-cal mutat analógiát.

A késő középkori magyar pénztörténet egyes szakértői azon a véleményen vannak, hogy Mária királynő obulust nem verethetett, mert obulusról fennmaradt pénzügyi vonatkozású okiratában nem történik említés. Mária 1384. március 14-én Esztergomban kelt rendeletében utasítást adott, hogy az új, koronás denárokat mindenki köteles elfogadni és az illetékeket abban fizetni, egy aranyforintra 100 denárt számítva. A rendelet szövegéből, véleményem szerint, nem tűnik ki, hogy csak aranyforintok és denárok léteznének, féldenárok pedig nem. E rendelet tehát nem mond ellent annak a lehetőségnek, hogy az új pénzfaj obulus.

A másik lehetőség az, hogy a C.N.H. 116. sz. denár változatáról van szó. A kérdés tisztázására megvizsgáltam a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában található 161 db. C.N.H. 116-os denárt. A következőket állapítottam meg:

1. Kivétel nélkül valamennyi érem mindkét oldalán a köriratot gyöngykör választja el az ábrázolástól. A szóban forgó pénzen ezzel szemben gyöngykör egyik oldalon sincs.

2. A denárok köriratát tekintve a 161 érem két fő csoportra oszlik. A körirat első fő típusának feloldása a következő: *Mariae (Dei gratia) reginae Ungariae — Moneta Mariae (reginae Ungariae) (MARIE. D. R. VNGARIE — MONETA.MARIE. R. V.; MARIA.R.VNGARI — MONETA. MARIA; MARIE.R.VNGARIE — MONETA.MARIE, stb.)*. A másik fő típusban, amely az elsőnél jóval kisebb számban fordul elő, a körirat valamivel rövidebb, és eltérő értelmű: *Moneta Mariae — Reginae Ungariae*. Ez a csoport az egyébként azonos ábrázolás ellenére tulajdonképpen külön típusnak, vagy legalább is a C.N.H. 116. legfőbb alfajának tekinthető (*MONETA.MARIA — REGINA.VNGARIE; MONETA MARIE — REGINE.VNGARIE*, vagy az utóbbi körirat, de felcserélt oldalakon). Csekély számban előfordulnak egyik fő csoportba sem sorolható, eltérő vagy mindkét oldalon azonos köriratok is. Az összes érmek egy jelentős hányadában (161-ből 28) a körirat értelmetlen vagy legalább is zavaros.

A köriratok bármely típusára érvényes, hogy a körirat mindkét oldalon 11–14 betűből áll. Hasonló számú betűből vagy betűszerű jegyből állnak az értelmetlen köriratok is.

A kérdéses pénz körirata (*MARIE — R.VNGAR.*) valamennyi előforduló típustól eltér. Értelmileg a második fő típushoz csatlakozik, de annál rövidebb, az előlapon a „moneta” szó teljesen hiányzik is. A körirat valamennyi C.N.H. 116-os denártól eltérő módon egyik oldalon 5, a másikon 6 betűből áll.

3. A C.N.H. 116-os denárok átlagos átmérője 14,1–14,9 mm. A legkisebb előforduló átmérők (12,0–14,0 mm; 12,5–13,0 mm) is meghaladják a szóban forgó éremét (11,5–12,75 mm).

Meghatároztam valamennyi, 13,5 mm legkisebb átmérőt meg nem haladó nagyságú denár (összesen 40 db) súlyát. Az átlagos súly 0,477 g-nak adódott. A szélső értékek 0,199 g ill. 0,69 g voltak, köztük szinte folyamatos átmenettel, bár 0,45 g-nál könnyebb érme csak 16, 0,40 g-nál könnyebb pedig csak 7 fordult elő. A szóban forgó kis ezüstpénzhez (0,215 g) hasonló súlyú érmet csak kettőt találtam. Egyikük súlya 0,257 g, körirata értelmetlen, többnyire kis vonásokból és körökből áll. Ez a pénz bizonyára hamisítvány. A másik 0,199 g súlyú, ez szabá-

lyos veretnek látszik, de valószínűleg „selejt”, a lapka túlságosan könnyűre, kicsire sikerült, úgyhogy a körirat külső fele lemaradt, néhol csak a betűk talpa látható, éppen ezért a körirat nem is határozható meg pontosan (az előlapon valószínűleg MARIE-val kezdődik, a hátlapon talán MONETA MARIE) (3. ábra). Egyébként a körirat hosszúsága mindkét esetben azonos a nagyobb súlyú denárokéval, és a gyöngyör megvan. Ezeket a pénzeket, éppúgy, mint a többi kis súlyúakat is, a teljesen azonos típus és az előforduló legkülönbözőbb súlyok miatt nem tartom obulusoknak, hanem könnyűre sikerült denároknak.

A most közölt kis ezüstpénz viszont — bár egyetlen példány alapján végérvényes következtetést levonni nem lehet — a gyöngyör hiánya, az eltérő, rövidebb körirat, valamint a kicsiny, obulusnak megfelelő súly és átmérő alapján valószínűleg Mária királynő eddig ismeretlen obulusa.

IRODALOM

Kemény Lajos: Numizmatikai Közlöny XVII. (1918.) 86.

Unger Emil

EIN OBOL DER KÖNIGIN MARIA?

Der Autor beschreibt eine kürzlich bekannt gewordene kleine Silbermünze der ungarischen Königin Maria (1382—1395). Dieses einzige Stück stammt wahrscheinlich aus einem Funde. Der Durchmesser ist 11,50—12,75 mm, das Gewicht 0,205 g. Der Avers zeigt eine Lilienkrone mit der Umschrift: +.M.A..RI.E. Am Revers ist ein Doppelkreuz sichtbar, mit der Umschrift: +.R.VN...GA.R. Die Umschrift wird von der Abbildung durch keinen Perlenkreis getrennt. Der Autor weist nach, dass die fragliche Münze keine Variante des CNH. II. 116 sein kann; dem widerspricht das niedrige Gewicht und der Durchmesser, das Fehlen des Perlenkreises und die Kürze der Umschrift.

Obwohl von Obolen der Königin Maria bisher nichts bekannt ist, scheint es wahrscheinlich, dass die beschriebene neue Münzsorte ein Obol ist.

A dárdai és gattendorfi uradalmak szükségpénzei 1811-ből

A XVIII—XIX. századfordulókori Ausztria forrongó gazdasági életének jellemző dokumentumai a dárdai és gattendorfi uradalomban forgalomba hozott papírszükségpénzek. Az 1723-ban Dobsinán használt Lányi-féle bányapénzt követő két uradalmi pénzen kívül csupán Pest városában Anker, Gauster, Geiger és Hét-választófejedeleme szállodai pénzhelyettesítő jegyek a legelső kiadások közé tartoznak. Ezek közül a közelmúltban felbukkant gattendorfi példány bővíti papírpénztörténetünk klasszikus sorozatát.

A gattendorfi uradalom aprópénzt helyettesítő példánya megtévesztően hasonlít a dárdai ugyanazon időben kiadott 6 krajcárosára. E hasonlóság nem véletlen közös nyomdatermék, mint az 1849-es szabadságharc felvidéki szükségpénzek megszületésének körülményei, amikor a felvidéki kevés nyomdánk számos környező községnek készített azonos szövegű, szedésű pénzhelyettesítőt. Valóban közös a nyomda, a szöveg s csupán a helységnév, az érték jelölés eltérő. Az egyik a Dráva melletti Dárda, a másik a mosonmegyei Lajta folyó tájéki uradalomban került használatra. Ez utóbbi csak egy címletben ismeretes. Az egyazon időben és célzattal forgalmazott pénzhelyettesítőket az Eszterházy család birtokainak központi intézősége adta ki. Egymástól több száz km-nyi távolság, az eltérő értékjelölés okainak keresése történeti háttér megvilágítására nyújt indítékot.

Mindkét emisszió aprópénzt helyettesítő, korlátolt forgalmazású, magánjellegű kiadású, ideiglenes szükségpénz. Keletkezésének okát, szükségességét kora politikai és ezzel kapcsolatos zavaros államháztartás egyensúlytalanságában találni.

Még Mária Terézia a birodalom zilált pénzügyi állapotának rendezésére egy kölni márkából 20 forint veretését rendelte el. Ez lett a 20 forintos pénzláb (20-Guldenfuss). Ez megfelelt a bajor és salzburgi német államoknak is és együttesen elnevezték Conventionsmünze-nek, rövidítve C.M.-nek. Ennek megfelelően verték a 20, 17, 10, 7, 5, 3 és 1760-tól kezdve az 1 és fél, továbbá a negyed krajcárosokat. Általában a konvenciószámolásban 1—10 és 20 krajcár értékfokozatokat használták leggyakrabban. Ezek között a 10-es és 20-as érték gyakori. A 15-ös

negyed, a 30-as féltallér értékű, mert a pénzláb tallérját 60 krajcárra osztották. Gyakorlatban azonban eltérő törtrészü címleteket is találunk. Ilyen a sziszeki Klobučár 1/4 krajcáros papírszükségpénze, amiből 4 példányt beváltott 1 krajcár. Rendhagyó az 1849-es szabadságharc alatti Komárom várának 8 krajcáros értéke is. Egy várvédő katona napi zsoldjaként keletkezett e címlet. Az eltérő értékelések egy adott környezeti szükséglet gyakorlatából keletkeztek.

A fém pénzek köriratának végén egy kis burgundi, illetőleg András kereszttel jelölték a C.M. pénzlábat. Ez a döntött kereszt jel látható a gattendorfi címlet belső keret alsó és felső vonulatában („xr”). E számítási forma 1750-től volt érvényben s a napóleoni háborúk megszakításával használták 1857-ig.

Amikor az Osztrák Birodalom 1797-ben Franciaországgal megkezdte az ún. napóleoni háborút, az amúgy is labilis gazdasági egyensúly felborult. A pénzügyi zavarok legelső tüneteként a forgalomból eltűnt a nemesfém pénz. Hogy az apró fizetéseket biztosítsák, nagy mennyiségben kezdték verni a rézpénzeket 30, 15, 6, 3, 1 majd fél és negyed krajcár névértékben. Ugyanakkor a még Mária Terézia idejében megkezdett s most hatodik emisszióban megjelenő (1806) Wiener Stadt — Bancozettel 1, 2, 10, 25, 50, 100 és 1000 Gulden-es címleteket alkalmazták a nagyobb kifizetések céljára. A háború alatt eltűnt a fém pénz. Helyét elfoglalta a papírpénz. Az államgépezet képtelen volt az egyre nagybodó aprópénzhiányt kielégíteni. Bécs városának megengedték, hogy 6, 12, 24 krajcáros címletű papírpénzt használhasson.

A kétségbeejtő pénzügyi helyzetet súlyosbította Dalmácia, Isztria, Krajna és Karinthia országrészek elvesztése. Ferenc császár a válságot devalvációval kísérte enyhíteni. Elsősorban a 330 millió értékben forgó rézpénz értékét 1/5-ével csökkentette. A 30, 15 és 3 krajcárost 6, 3 és 1 krajcár értékelte le. Nem került el sorsát a Bankozettel sem. Ekkor kapta a feketebankó melléknevet. A devalváció által létrejött új osztrák pénz a Wiener Währung, a bécsi érték, amelynek rövidítése W.W. A valutarendezést a régi konvenciók pénz alapján végezték. 100 C.M.-ért 250 W.W.-t számítottak. A kisebb értékű Wiener Währung pénzre gúnynév ragadt: A Scheingeld — állítólagos pénz elnevezés. Az örökös tartományokban és így Magyarországon is „sejn”-nek, illetve a konvenciók értéket „nagyapáink ezüstjé”-nek keresztelték. A dárdai és gattendorfi papírpénzsorozat a konvenciók pénzláb értékelése szerint készült. Az utóbbin feltüntették a pénzláb jelzését, ami a vonalkeret megszakításában látható.

A kisebb címletű nemesfém pénz és a váltópénz eltűnése a gazdasági vérkeringésből távolabb eső körzetekben még súlyosabb tünetekben jelentkezett. Ezeken a helyeken vagy kialakult a cserekereskedelem, vagy a kevéssé ismert, de bevált pénzhelyettesítő módszerhez folyamodtak: a papírszükségpénzhez. Papírszükségpénzeink megjelenése mindig összefüggésben állt Ausztria gazdasági életének pangásával, válságával. Így jött létre 1811-ben a Dárda, Gattendorf, Pest, 1830 körül Csepel, Keszthely és a több mint félszáz kibocsátási helyet is meghaladó 1848/49-es szabadságharc, majd az 1860 körüli helyi kibocsátású papírszükségpénzek áradata. Valamennyi keletkezésében kimutatható egy-egy területnek elszigetelődése az országos kereskedelemtől s így pénzforgalmától, vagy a hadszíntér s vele összefüggő következmények. Nemcsak Magyarország területén, hanem Ausztria többi örökös tartományaiban, főleg az iparilag fejlett Csehország területén.

Az egykori magyar főnemességben belül ha nem is a legnevezetesebb, de mindenesetre a leggazdagabb az Eszterházy de Galántha család. Grófi címét I. Lipót adományozta. Birtokgyarapodásaik során megszerezték Eszterházát s uradalmaikban jelentős szerepet kaptak a bennünket érdeklő Dárda és Gattendorf települések.

Ma Jugoszlávia területén a baranyai háromszögben, a Dráva melletti Dárda kisközség egykor Zrínyi Miklós bán észéki török hadjárataiban sok szerepet játszott. A szerb-horvát nyelvű település az 1800-as években az Eszterházyak dunántúli, Dráva menti birtokainak központi uradalma volt.

A Gattendorf név nem árulja el magyarországi vonatkozását. Moson vármegyében a Lajta folyó partján egykor a határőrvidék megvédésére telepített besenyők alapították. Tőlük származó később is használatos „Kata” név őrhely jelentésű. Horvát ajkú lakossága a mohácsi csata után lett áttelepítve a Dráva-Száva területéről. Gattendorf — Gátha — Gáta — Kata — Lajtakáta néven szerepelt 1920-ig. 1811-ben Eszterházy birtok volt. Ma újra Gattendorf néven Ausztriához tartozik.

A napóleoni háborúk után a gazdasági konszolidáció lassúsága, a nyersanyaghiány s főként a pénzveréshez szükséges fém hiánya késztette az államháztartást a devalvált aprópénz további használatára. Azonban a névértékénél magasabb bronzértéke miatt tekintélyes része eltűnt a forgalomból s ezért továbbra is fennállt az aprópénzhiány. A két uradalomban foglalkoztatott napszámosokkal végeztetett munkáért járó bérkifizetések zavartalanságát biztosították a pénzhelyettesítő utalványokkal, amelyeket a gazdaságokat irányító központi intézőség

vezetett be mindkét helyen. Ezeket az utalványokat bizonyos, általuk megszabott időpontban beváltották állami papírpénzre.

A két s minden bizonnyal több uradalmat irányító központ vezetését feltételezik a dárdai és gattendorfi helységnévvel ellátott szükségpénzek. Korának nyomtatványaira jellemző az egyszerű, de gondos nyomdai kiállítás. A szürkészöld merített papír, német és magyar nyelvű szövegezés, a római- és arab számmal történő értékjelölés reneveltetésének gyakorlatiasságát célozza. A címeres és helynévvel ellátott oldalak szedése mindkét uradalomban kiadottaknál azonos. Az előállítását egy nyomda végezhetette. Mindkét emisszió szereplő 1811-es évszám mellett kiegészül a kiadási hónapok sajátos jelölésével. A csillagászati állatkörrel (zodiakus) s egy-egy csillagképpel való jelölése egyedülálló a papírszükségpénzek kiadásában. Ha a megjelentetés hónapjának jelölésére szolgál a pénzjegyen négyzetes vonalkörben elhelyezett kos, bika, rák és skorpió csillagképei, akkor a kiadások sorrendje: a kos jegyű (III. 21—IV. 20.) kora tavaszi csillagképet jelölő gattendorfi 10 krajcáros, majd a bika jelű (IV. 21. — V. 21.) dárdai 15, a rák jegyű (VI. 22.—VII. 23.) a 6 és végül a skorpió jelzésű (X. 24.—XI. 22.) 30 krajcáros címletek kerültek forgalomba.

Valamennyi címleten szerepel az Eszterházyak sematikus rajzolatú címere egy álló elliptikus vonalkörbe helyezett, felül homorú ívelésű, csúcsos, zárt pajzsban: balra forduló szárnyas griff, első jobb lábával kivont kardot, baljával három rózsaszálat tartó heraldikai kompozíció, amelyet felül 9 ágú korona tetőz. A címer bal oldalán fekvő elliptikus vonalkörben BCE, a jobb oldalon hasonló rajzolatú JCE írott nagybetűs monogramok feloldására nincs adatunk.

Dárda: (VIII. t. 1—4)

30 kr. Szürkésfehér merített papíron fekete nyomással, Av: kettős vonalkeretben német — magyar szöveg (Zahlbar/In der Gräfllich-Herrschaftlichen/Rentamts-Kasse zu Darda) — Fizetendő a dárdai grófi uradalmi számtartópénztárnál) — A szöveg alatt három ovális vonalkörben középen az Eszterházyak címere s két oldalon BCE és JCE monogram. Keretmérete: 74×6 mm. (3a ábra). Rev.: Vonalas téglalap belső kerete rövid hasábokból áll. Két szembenfekvő rövidebb oldal közepe megszakad „30” kr értékjelöléssel. Belső mezőben gótikus és latin betűkből álló szövege: Gilt/Dreissig — Harmintz, /das ist:/30. Kreuzer. XXX./Anno-vonalkeretben skorpió jele — 1811). Keretmérete: 75×52 mm (1. ábra).

15. kr. Av.: azonos az előbbivel. Rev.: Kettős vonalkeretben hullámvonalas díszítésben: Gilt /Fünfzehn — Tizenöt / das ist:/ 15. Kreuzer XV. / Anno — négyzetes vonalkeretben bika jele — 1811/. Keretméret: 72×50 mm (2. ábra).

6. kr. Av.: azonos az előbbivel. Rv.: Palmettás négyzetekből álló keretben: Gilt / Sechs — Hat / das ist:/ 6 Kreuzer VI. / Anno — négyzetes vonalkeretben rák jelével — 1811). Keretméret: 80×53 mm (3. ábra).

Gattendorf: (VIII. t. 5—6)

10. kr. Av.: Szürkés-zöldes merített papíron fekete nyomással: azonos a többivel. (4a ábra) Rev.: Kettős vonalkeretben rombuszos keretdíszítés vonala megszakad s alul és fölül „(10 xr)”, két oldalon „10” értékjelzéssel. Szövege: Gilt / Zehen — Tíz. / das ist:/ 10. Kreuzer X. / Anno — négyzetes vonalkeretben kos jelzésével — 1811. / Keretméret: 72×51 mm. (4b ábra).

Ambrus Béla

Irodalom: Gohl Ö.: Magyar robotjegyek. N. K. 12. 1913. p. 123—144. — Keller, A.: Das Notgeld in Österreich und Ungarn 1848—1869. Berlin—Wittenau. 1954. pp. 67. — Rengjeo, I.: Papirne novcanice vlastelinstva Eszterházy u Dardi. Num. Vijesti IX. 1962. p. 18—20.

THE EMERGENCY MONEY OF THE DÁRDA AND LAJTAKÁTA (GATTERDORF) ESTATES OF COUNTS ESZTERHÁZY FROM 1811

The Dárda and Lajtakáta (Gatterdorf) emergency banknotes from 1811 can be ranged with the first Hungarian emergency moneys. Both emissions were used by the Counts Eszterházy for paying the daily wages of the agricultural labourers working on their estates because metal coins had disappeared during the Napoleonic Wars. At Dárda lying near the River Dráva 30, 15 and 6 Kr banknotes while at the Lajtakáta (Gatterdorf) estate near the River Lajta only 10 Kr emergency banknotes are known to be issued by the administrative management in charge of both estates.

Both series are of the same execution. On the front — besides the indication of the value the text can be read in Hungarian and German while at the back the schematic coat of arm of the Eszterházy family can be found. The date of emission is denoted besides the date of year by the respective constellation of the Zodiac: Ram, Taurus, Cancer and Scorpion. The Lajtakáta (Gatterdorf) banknote is known only in one copy.

ÉREMLELETEK

Esztergom? környéke. Valószínűleg két lelet keveredett össze. Utolsó előfordulási évszám: 364—375
 Összesen 62 db. 35 db középbronz. TIBERIUS: E./fej b. H./vö. BMC 26 t. 2), E./DIVVS AVGVSTVS/
 PATER/BMC 25 t. 12, TIBERIUS?: E./fej b. . . . AV . . . H./vö. BMC 26 t. 2, E./fej b. . . AVGVSTVS
 H./vö. BMC 25. t. 8. CLAUDIUS: Vö. BMC 35 t. 6. DOMITIANUS: E./ . . . TIAN . . . fej sugárkoronával
 j. H./alak b. áll *SC*, Vö. BMC 70 t. 5. DOMITIANUS?: E./fej j. sugárkoronával H./szemben álló alak.
 TRAIANUS: E./fej j. H./álló alak. HADRIANUS: Vö. BMC 721, E./fej j. H./?, E./babérkoszorús fej
 j. H./álló alak, E./ . . . DRIA . . . fej j. H./?, E./fej j., H./álló alak *SC*, Vö. Coh.² 1338. ANTONINUS
 PIUS: E./fej j. H./alak b. áll. FAUSTINA SEN.: E./vö. Coh.² 80, H./szemben álló nő A/s—c, VIMINA-
 CIUM III. GORDIANUS: E./IMP CAES M AN . . . babérkoszorús fej j. köpeny, páncél H./ . . . — VIM
 AN I . . . I. szd. eleje: E./fej j. H./középen SC, olvashatatlan körirat. I. szd.: E./fej j. H./középen SC
 olvashatatlan körirat, E./fej j. H./?, E./fej j. H./középen SC olvashatatlan körirat., E./fej b. H./?.
 I—II. szd.: E./babérkoszorús fej j. H./b. álló alak, E./?, H./középen SC olvashatatlan körirat, E./fej
 j. H./?, E./fej j. H./?, E./fej b. H./?, E./fej j. H./b. ülő alak. I—III. szd.: E./fej j. H./álló alak,
 E./fej j. H./álló alak, E./fej j. H./?, E./fej j. H./b. álló alak oltárnál paterával áldoz. II—III. szd.:
 E./fej j. H./b. menő Sol?, E./fej b. H./álló alak. *AE* 2; IV. szd. ? E./?, H./?. *AE* 3; 22 db. URBS
 ROMA: Coh.² 17 SMTS. II. CONSTANTIUS: LRBC 938 AQ, E./ . . . CONS . . . — VS PF . . . fej j. köpeny
 páncél, H./Gloria I jelvényes típus, GLORIA típus: E./fej j. H./Gloria 2 jelvényes típus, E./fej j. H./
 Gloria I jelvényes típus. IV. szd.: E./fej j. H./FH3 típus, E./fej j. H./GLORIA ROMANORVM LRBC
 108 o./II típus, E./fej j. H./GLORIA ROMANORVM császár foglyot húz típus/ = GR típus/, E./fej
 j. H./GR típus, E./fej j. köpenyben, páncélban, H./GR típus, E./fej j. H./GR típus, E./fej j. H./GR
 típus, E./fej j. H./GR típus fél darab, E./Diadémos fej j. köpeny, páncél, H./SECVRITAS REI PVBLI-
 CAE, Securitas b. megy (3), E./?, H./mint előbbi, fél darab, E./diadémos fej j. H./?. E./fej j. H./FEL
 TEMP REPARTIO FH3 típus (lásd: LRBC) (4). *AE* 4.: VICTORIA DD típus: Két Victoria koszorúval
 szemben áll — — —, IV. szd.: E./fej j. H./VOTV/MVLT X felirat koszorúban, E./?, H./? (2).

Biróné Sey Katalin

Balatonboglár (Somogy m.). Utolsó előfordulási évszám: 259. Összesen 40 db antoninianus. ELAGA
 BALUS: RIC 122e, III. GORDIANUS: RIC 95, RIC 143, RIC 150, I. PHILIPPUS: RIC 27b. TRAIANUS
 DEC.: RIC 12b, HERENNIA ETR.: RIC 58b (TB). TREBONIANUS: GALL.: RIC 70, RIC 31, RIC 84,
 RIC 92. VOLUSIANUS: RIC 238(TG) Rv: — — — AEMILIANUS: RIC 10, I. VALERIANUS: RIC 42, RIC
 89, RIC 34, RIC 72 (2), RIC 127, RIC 128, RIC 233, RIC 240, RIC 245, RIC 271, RIC 262, Av: IMP . . . ANVS
 PF AVG sugárkoronás fej j., köpenyben Rv: . . . TAS AVG b. álló nő bőségszarut és sceptrumot tart. II.
 VALERIANUS: RIC 13 (2), MARINIANA: RIC 6., GALLIENUS: RIC (K)137, RIC (K)185, RIC (K)377,
 RIC (K)403C, RIC (K)404C (2), RIC (K)397, RIC (K)17, Av: IMP C P LIC GALLIENVS PF AVG sugár-
 koronás fej j. köpenyben, páncélban, Rv: AEQVITAS AVG(G?) b. álló alak. SALONINA: RIC (K)31,
 RIC (K)29.

Biróné Sey Katalin

Tyukod. Utolsó előfordulási évszám: i.sz. 189. Összesen 37 db. denár. HADRIANUS: RIC 161 c,
 RIC 162c, RIC 268d. SABINA: RIC (Hadrianus) 391, RIC (Hadrianus) 411 b. ANTONIUS PIUS: RIC
 164, RIC 178, RIC 217, RIC 221, RIC 260, RIC 265. I. FAUSTINA: RIC 343, RIC 344, RIC 346a, RIC
 358 (2), RIC 363, RIC 381a (2); ARELIUS CAESAR: RIC 440a, RIC 438, RIC 453a. MARCUS AURELIUS:
 RIC 51 (2), RIC 197, RIC 338. LUCIUS VERUS: RIC 463. II. FAUSTINA: RIC (Ant. Pius)
 495a, RIC 674, RIC 741. LUCILLA: RIC 786. COMMODUS: RIC 139, RIC 192, RIC 201 (2).

Biróné Sey Katalin

I S M E R E T L E N. Utolsó előfordulási évszám: 1590. Összesen 3459 db Magyar. II. Lajos
 denár. CNH. II. 306A. K—B 1525 (4). I. Ferdinánd denár H—P. 1552 (2). K—B 1528 (2), 1529 (3), 1530
 (3), 1531 (5), 1532 (6), 1533 (5), 1534 (7), 1535 (16), 1536 (16), 1537 (12), 1538 (21), 1539 (20), 1540 (40),
 1541 (33), 1542 (27), 1543 (44), 1544 (45), 1545 (30), 1546 (60), 1547 (50), 1548 (65), 1549 (80), 1550 (68),
 1551 (74), 1552 (69), 1553 (49), 1554 (58), 1555 (30), 1556 (38), 1557 (111), 1558 (104), 1559 (40), 1560 (54),
 1561 (39), 1562 (37), 1563 (64), 1564 (104), 1565 (39), év: ? (22), Miksa denár. H—S. 1574, K—B 1565 (27),
 1566 (131), 1567 (96), 1568 (93), 1569 (96) 1570 (98), 1571 (93), 1572 (83), 1573 (22), 1574 (36), 1575 (103),
 1576 (120), 1577 (100), 1578 (119), év: ? (19), egykorú hamisítvány (3). Rudolf denár j. n. 1587, H—S 1580,
 K—B 1578, 1579 évszám a címernél (88), 1579 évszám a köriratban (39), 1580 (6), 1581 (101), 1582 (74),
 1583 (106), 1584 (35), 1585 (11), 1586 (28), 1587 (36), 1588 (27), 1589 (34), 1590 (9), év: ? (21), egykorú hami-
 sítvány (5).

G. I

Ismeretlen lelőhely. Az ismertetendő kis éremlegettöredék valószínűleg Erdély területéről származik és áll összesen 31 db kis pénzből. Bár csak töredék, mégis az érdekességét az adja meg, hogy két török akcsa is előfordul benne. A lelet záró évszámát II. Lajos 1518-i magyar denára nyújtja. A lelet jegyzéke:

Magyarország. I. Mátyás denárai CNH. II. 232. K—P alatt rozetta (4), C. II. 233A n—C (1), C. II. 235A K-cimer (2), C. II. 239A K—Ä (5), II. Ulászló denárai C. II. 272A k—h(2), C. II. 274. K—h (1), C. II. 276. K—É (5), K—^MAF (1), C. II. 277. K—H 1503 (1), 1504 (1), 1508 (2), C. II. 278 K—G 1514 (1), II. Lajos denár C. II. 306A K—G 1518 (1), *Török* akcsák Bajazid II. ibn Mohamed II. 886—918 (1481—1512) Novar 886 (1), Szelim ibn Bajazid II. 918—926 (1512—1526) valószínűleg 918-i veret.

Lotz Hisch (Hamburg)

Ismeretlen. Utolsó előforduló évszám: 1596. Összesen 247. db. Magyar: Miksa denár K—B 1565, 1566 (5), 1568 (3), 1569, 1570 (2), 1571, 1572 (5), 1573, 1574, 1575 (5), 1576 (6), 1577 (2) 1578, töredék. Rudolf denár K—B. 1579 (4), 1580 (5), 1581, 1582 (2), 1583 (5), 1584 (14), 1585 (3), 1586 (5), 1587 (20), 1588 (20), 1589 (48), 1590, 1591 (6), 1593 (3), 1594 (9), 1595 (9), 1596 (6), év: ? (6), Miksa és Rudolf denárainak töredéke. (7). S c h w e i d n i t z II. Lajos 1/2 garas 1526 (3), L e n g y e l. Kasimir (1447—1492). 1/2 garas. Gum. 451 (3), Johann Albert (1492—1501) 1/2 garas, Gum. 467 (5). Alexander (1501—1506) 1/2 garas, Gum. 469 (8). I. Zsigmond (1506—1548) 1/2 garas, Gum. 479 (5), Gum. 480. 1508 (3). III. Zsigmond (1587—1632) garas Gum. 915. 1593. D a n z i g. Zsigmond (1506—1548) garas Gum. 558. 1531. Gum. 565. 1539, Gum. 566. 1540. P o r o s z h e r c e g s é g. Albert (1525—1569) garas. 1530, 1541, 1545, 1546 (2).

G. I.

Ismeretlen. Utolsó előforduló évszám: 1846. összesen 55 db. Magyar. II. József 20 krajcár. B. 1781, 1786, 1787 (3). II. Ferenc 20 krajcár. B. 1804(2), 1808, 1828, 1829, 1834. V. Ferdinánd. 20 krajcár B. 1837, 1838(2), 1841, 1842 (3), 1843 (3), 1844 (4), 1845 (2), 1846 (3), E. 1839, 1840, 1843 (2). A u s z t r i a. II. Ferenc 20 krajcár. A. 1803, 1806, 1808, 1809, 1810, 1813, 1814, 1824, 1825, 1828, 1831. 1832 (2), 1835. V. Ferdinánd 20 krajcár A. 1840, 1841, 1842. B u n g a u. II. József 20 krajcár. S—C. 1772, C s e h. II. Ferenc 20 krajcár C. 1803, 1827. V. Ferdinánd 20 krajcár C. 1837.

G. I.

IRODALOM

Sylloge Nummorum Graecorum, The Collection of the American Numismatic Society. Part 2. Lucania. New York 1972.

Ez a nagymultú, több mint 40 év óta megjelenő sorozat, amely magán- és közgyűjtemények görög pénzeinek teljes képes publikálását tűzte ki célul — újabb kötetekkel bővült. A The American Numismatic Society gyűjteményének 2. kötete a lucaniai pénzekről a sorozat legújabb kiadványa.

Az anyag a Sylloge Nummorum Graecorum évtizedek alatt kialakult rendszerezése szerint került feldolgozásra. Városok szerint betűrendben, típusok illetve fémfajták szerint csoportosítva. A katalógus az elő- és hátlapok leírása mellett minden adatot megad — fémfajta, pozíció, súly és eredet — ami a fényképekről nem olvasható le. Ezen kívül egy-egy pénzcsoporthoz vonatkozó általános és az egyes darabok irodalmát is hozza. Nagyon hasznos, hogy ez a kötet újra jelöli az érme pozícióját, mint ahogy ez a Sylloge legelső köteteiben is történt.

Hallatlan érdeme mind e kötetnek, mind az egész sorozatnak, hogy a gyűjtemények minden egyes darabjáról nemcsak leírást, de fényképet is hoz és olyan összeállításban, hogy a képek és a vonatkozó leírás egymás melletti oldalon egyszerre áttekinthetők.

A munka, bár csak egy a jövőben kiteljesedő sorozat része, kielégít minden kíváncsalmat, amit egy modern numizmatikai publikációtól várhatunk.

Biróné Sey Katalin

Christof Boehringer: Zur Chronologie Mittelhellenistischer Münzserien 220—160 v. Chr. Berlin 1972. AMuGS V. 228 p., 7 melléklet, 40 tábla.

A kötet az i. e. 220—160 időszak hellenisztikus pénzeit ismerteti. Ez a kor utolsó virágzó szakasza az Antigonidák, Seleukidák és Ptolemaidák monarchiáinak. Kisázsia és az anya Görögország pénzeit tárgyalja a kötet a fenti időszakban.

A munka alapját az újonnan előkerült éremleletek képezik, amelyek a fenti korszakból származnak. Ennek kapcsán a régebben előkerült, analóg leletek is újraértékelhetővé váltak. Az új, szám szerint 9 leletnek a részletes ismertetését is adja a könyv. Ezek segítségével értékeli át a szerző a kisázsiai és a görögországi veretek kronológiáját. A stíluskritika segítségét is felhasználja ehhez az átvértékeléshez.

A könyv bőséges képanyaga lehetővé teszi, hogy mint meghatározó kézikönyv is használható legyen.

A szerző ezzel a munkával alapos anyag, forrás és irodalom ismeretről tesz tanúságot.

Biróné Sey Katalin

Konrad Kraft: Das System der kaiserlichen Münzprägung in Kleinasien. Berlin, 1972. 221 p. + 117 tábla + 24 térkép.

A British Museum múlt század végén megjelent katalógusa lényegében egyetlen — bármilyen nagy legyen is — gyűjtemény, anyagát közölte. A vaskos kötetek közül éppen a kisázsiai római vereteket tartalmazó nehezen kezelhető. Nem meglepő tehát, ha a kutatók egész sora (F. Imhoof—Blumer, B. V. Head, R. Münsterberg, H. Dressel, K. Regling, H. von Fritz, J. G. Milne) igyekezett az időrendet finomítani, az egyes veretek kibocsátási helyét és időrendjét megállapítani. Mindezeknek az eredményeknek figyelembevételével, s természetesen saját, több évtizedes munkájával írhatta meg az egész kérdés új, modern alapokon nyugvó monográfiáját Konrad Kraft. Megjelenését már nem érthette meg, az utolsó simításokat tanítványának és munkatársának, Helga Geschenek kellett elvégeznie.

A császárkorban mintegy 300 helyen vertek pénzt Kisáziában. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden verde egyszerre működött. Vannak közöttük, nem is kis számmal olyanok, amelyek csak rövid néhány évig, vagy évtizedekig dolgoztak. Egyszerre alig néhány tucatnyi helyen vertek pénzt. Számuk inkább a császárkor végén szaporodik meg, s ekkor a különféle típusok áttekintése, helyhez kötése is bonyolulttá válik. Nehezíti az elkülönítést, hogy 10—20 előlaphoz néha egyetlen hátlap (pl. ülő Deus) tartozik, mert a verőtöveket más városnak kölcsönözték, vagy engedték át. Így több ízben 400—300 kilométer távolságnyira került el egy-egy kevésbé használt verőtő. A betűhibás példányok nem jelentenek feltétlenül új típust, hiszen a verés során a fém könnyen a betűk közé ragadhatott s ott ilyenkor vak felület található. Ha a hibát észrevették, úgy kijavítva, a verőtövet megtisztítva folytatták a munkát, de ez lényegében

egyetlen típust jelent csupán. A hibás példányok tehát nem szükségképpen hamisítványok. Szerencsés esetben megállapítható volt, hogy a műhelyekben egy, legfeljebb két-három vésnök dolgozott. Némelyik kezemunkáját 20—25 évig nyomon lehetett követni. A verés magánjogú jellegű volt, a városi hatóságoknak semmiféle köze nem volt a kibocsátáshoz. Maguk a veretek messze a provinciák határain túl jutottak. Többek között hazánk területére is. Ezért lesz olyan sokat forgatott kézikönyv a közeli évtizedekben Konrad Kraft térképekkel, katalógussal, helynévtárral, kitűnő táblákkal még használhatóbbá tett könyve.

Kőhegyi Mihály

Günther Dembski: **Die keltischen Fundmünzen Österreichs.** (Numismatische Zeitschrift, 1972. 37—73.)

Karl Pink alapvető könyvének megjelenése (1950), majd javított kiadása (1960) után nemzetközö méretekben fellendült a kelta pénzek kutatása. Számos kérdésben módosították ezek a hozzászólások Pink elképzeléseit, de mindenben nem hoztak megnyugtató eredményeket. Ennek oka abban rejlett, hogy lényegében azonos, addig közölt anyag ismeretén, az abból levonható következtetések alapultak. Ezért van nagy jelentősége Dembski munkájának, mert valamennyi Ausztriában előkerült kelta pénz katalógusát adja. Felkutatta az eddig csak irodalomból ismert példányokat; kevésbé ismert hivatkozásokat, összefüggéseket. Tárt fel és minden típust külön térképen közöl. Így szinte lexikonszerű gyorsasággal található meg egy-egy lelőhelyre vonatkozó irodalom, a szerzők eddigi állásfoglalása. Különösen a datálás terén állt elő számos esetben új elképzeléssel. Pink kezdetén szinte minden típusnál korainak tartja s azt néhány évtizeddel lejjebb szállítja. Minket elsősorban a 6—8. fejezet érdekel közelebbről, mert ezekben kapjuk az idegen (nem osztrák) területen vert típusok osztrák lelőhelyeit. Különösen fontosak a kelet-kelta verdehelyek működéséről írottak, hiszen Velem és Fertőrákos határában zárt leletegyüttesből ismeretek példányai. Elterjedésük a Duna mentén egészen Linzig nyomon követhető. A szerző legnagyobb érdeme, hogy összeállításában valamennyi osztrák földön előkerült kelta veret egyetlen helyen megtalálható s ezzel a számtalan helyen szétosztott, nálunk sokszor elérhetetlen irodalom helyett kézikönyvszerű gyorsasággal felítható a keresett adat.

Kőhegyi Mihály

Thomas Pekáry: **Die Fundmünzen von Vindonissa.** Veröffentlichungen der Gesellschaft pro Vindonissa Bd. VI. Brugg 1971. 127 p., 10 tábla, 1 térkép.

A kötet részletesen ismerteti azokat a vindonissai római leletpénzeket, amelyek i. sz. 117-től a római uralom megszűnéséig kerültek kiverésre. A korábbi vereteket már C.M. Kraay feldolgozta, így ez a mű egyenes folytatása az ő munkájának.

A könyv első részében a szerző alapos forrásismeretről tesz tanúságot, amikor is Vindonissa történetét tárgyalja az érme tükrében. Az éremmennyiség érzékeny mutatója a római megszállás milyenségének és mértékének. A pénzforgalom esőkenése szoros összefüggést mutat a katonaság jelenlétével és távozásával. A zsolddal, mint fontos pénzforgalmi tényezővel lehet számolni. Nemcsak Vindonissa, de a római birodalom történetét is tükrözik sok esetben a vindonissai leletpénzek.

A munka második része topográfiai összefoglalás, mivel a feldolgozott éremanyag egy részének lelőhelye közelebbről is meghatározható a táboron belül. Ehhez a fejezethez kapcsolódik a tábor térképe, amelyen jelezve vannak az éremlelőhelyek.

A munka harmadik része az érme katalógusa, ahol időrendben császárok szerint van az anyag felsorolva. A katalógus megjelöli a pénzfajtát, a hátlap köriratát és röviden ábrázolását, irodalom szerinti meghatározását, verésének időpontját a verdehelyet és jegyet is. Jegyzetben hozza a múzeumot vagy gyűjteményt, ahol ma a darab található, továbbá a lelőhely pontos megnevezését, s ha lehetséges az előkerülés közelebbi időpontját. Külön részben tárgyalja az anyagban előforduló unikális példányokat, illetve különlegességeket, amelyekről fényképet is hoz. Míg a többi veretek közül csak egyes darabok fotóját adja.

A szerző ezzel a munkával élővé, használhatóvá, a történettudomány forrásává tette az ásatások, publikációk és múzeumok vindonissai éremanyagát. Így Kraay feldolgozásával együtt teljes képet nyújt Vindonissa pénzforgalmáról.

Biróné Sey Katalin

E. Chirilă—N. Ghidioşan—I. Orletlich—N. Kiss: **Der Münzhort von Şilindia.** Oradea, 1972. 72 p. + 36 képes tábla, + térkép

Az Arad közelében előkerült 727 dák (kelta) ezüstpénz feldolgozását külön kötetben tették közzé a szerzők. Az együttest 64 csoportba sorolták s mindegyik időrendjét igyekeztek meghatározni. A pénzverés kezdetének dátuma azonban korainak tűnik. A zömében i. e. II. században vert érme legtöbbje ezideig is ismeretes volt, de akad közöttük eddig ismeretlen variáns is. A kivétel nélkül görög tetradrachmákat utánzó veretek valahol a mai Románia északi részén készülhettek, bizonyára több központban. Az egyik ilyen éppen a most közölt éremlelőhely közelében, a Fehér Körös környékén kellett, hogy legyen. Az eddig előkerült leletegyüttesek földrajzi elhelyezkedéséből nyilvánvaló, hogy a Bánátban és a Szamos forrásvidékének táján kereshetünk joggal pénzverő műhelyeket. A Dunántúl ilyen jellegű anyagát kevésbé ismerik a szerzők, így térképük nem tünteti fel a valós helyzetet. A nagy példányszám lehetővé tette, hogy egyes

technikai kérdésekkel is foglalkozzanak a közlők. Vizsgálataik megerősítették e pénzek vert és nem öntött voltát. Különösen figyelemre méltó a hátlap és előlap különféle variánsainak pontos regisztrálása. Ezzel a módszerrel — úgy tűnik —, valóban közelebb kerülhetünk az egy műhelyben vert, vagy időrendileg közelálló veretek elkülönítéséhez.

Kőhegyi Mihály

Stanisław Suchodolski: **Początki mennictwa w Europie Środkowej Wschodniej i Północnej.** Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk. 1971. 272 p., XIV. t.

A nemzeti államok pénzverésének kezdete szinte valahány országban, legalább részben problematikus. Ezért különösen indokolt minden ezzel a korszakkal foglalkozó munka. Suchodolski munkája azonban módszertanilag is többlet adó; nem egy ország kezdeti pénzverését foglalja össze, hanem egész Kelet-Európáét, bár csupán — fejezetszerűen — egy-egy országot tárgyal, nem pedig, mint egységes, közös vonásokkal rendelkező földrészt. A kölcsönhatások azonban kitűnnek.

A Kelet-Európára kiható császári tartományok közül Szászország és Bajorország pénzverését ismereti, ezt követően pedig Cseh-, Lengyel-, Magyar-, és Oroszország, valamint Skandinávia kezdeti pénzverését.

E helyen csupán a magyar pénzverés kezdetéhez szólnunk pár szót. Suchodolski — kissé kritikátlanul — átvette a Vera Hatz által publikált és Hlinka által kiterjesztett elméletet a /STE/PHANUS REX — /B/RES-LAVVACIV, kereszt-templom verettel kapcsolatban. Nem ismételjük el a magyar kutatás álláspontját ezzel kapcsolatban — ezt már megtettük e folyóirat előző számában közzétett cikkünkben — csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy éppen a nagy összefüggések, a kölcsönhatások kutatása erősít meg bennünket, hogy e denárban ne lássunk hivatalos magyar veret. Egyértelmű ugyanis, hogy a magyar pénzverésben a bajor hatás érvényesült. A bajor vereteken pedig a templom homlokzatában az oszlopokat mindenkor egy felirat helyettesíti. Ugyanígy a bajor hatásra készült cseh és magyar denárokon. Ezen az utánvereten pedig nincs felirat, ez nem készülhetett olyan területen, ahol bajor hatás érvényesült.

E néhány külföldi kutató által magyárnak tartott veret körül kialakult vitában való egyoldalú állásfoglalás azonban természetesen nem hat negatívan a munka értékére. A táblázatok és táblák pedig az összefüggéseket is kitűnően érzékeltetik.

Gedai István

Artur Pohl: **Die Grenzlandprägung. Münzprägung in Österreich und Ungarn im fünfzehnten Jahrhundert.** Graz, 1972. 188 p. + 8 képes tábla.

A szerző magyar, német és lengyel nyelven megjelent részlettanulmányai már ezideig is jó nemzetközi visszhangot váltottak ki. Az eddigi eredmények felhasználásával és újabb levéltári adatok bevonásával megírt könyv most egy ezideig meglehetősen elhanyagolt, vagy csak részben feltárt kérdéskör összefoglaló feldolgozását vállalta magára. Az Árpád-házi királyok pénzverésének felvázolása csak alapot teremt a tulajdonképpeni főkérdés: a XV. századi magyar, illetve osztrák pénzverés történetének megírásához. A könyv egyik erőnye éppen az, hogy nemcsak a szigorúan vett numizmatikai adatok (veréstechnika, súly, finomság, elterjedési terület, hamisítványok stb.) oldala felől közelíti meg tárgyát, hanem mindezt széles történeti keretbe ágyazza. A belső gazdasági és politikai erőfeszítések majd két évszázadon át a szinte feltartóztathatatlannak látszó török hatalom elleni szövetség keresésében zajlanak mindkét részből. S ha időnként itt is, ott is belső pártharcok, hatalmi csoportosulások fékeznek és akadályozzák a kibontakozást, egy-egy nagy egyéniség mégis felül tudott ezeken emelkedni. A könyv zömét és egyben legértékesebb részét jelentő fejezetek az 1440—1490 közötti idők történetével és pénzverésével foglalkoznak. A török meg-megújuló támadásai következtében egyre nehezebbé váló helyzet, az ennek nyomán előállott belső zűrzavar az oka annak, hogy a magyar király és az osztrák császár egyaránt magánosoknak is kénytelen volt megengedni a pénzverést. Így meglehetősen tarka kép bontakozik ki az utókor előtt s egyes veretek meghatározása, műhelyhez és közelebbi korhoz kötése nehéz feladat elé állítja a szakembereket. Az osztrák pénzügyi válság (1460) nyomán pedig szinte burjánzanak a helyi pénzverdék. Mindezek tevékenységét és az egyes, királyi kegy folytán pénzverési jogot nyert mágánások (bazini és szentgyörgyi grófok, Ulrich Grafenecker, Andreas Baumkircher, Berthold Ellerbach, Jan Vitovec de Gereben) pénzverését külön-külön fejezetben kíséri nyomon a szerző. Munkája ezért válhatott már a megjelenés pillanatában a Délkelet-Európa XV. századi pénztörténetével foglalkozó szakemberek számára alapvető kézikönyvvé.

Kőhegyi Mihály

Kalkowski, Tadeusz: **Tysiąc lat monety Polskiej.** Kraków, 1963. 261 p.

A magyar numizmatikusok Gumowski Marian 1960-ban megjelent könyvét használták elsősorban, ha lengyel érmeik meghatározását kellett elvégezniük. Kalkowski most megjelent monográfiája nem teszi nélkülözhetővé az előbbi munkát, de több helyen árnyaltabbá, jobban értékelhetővé váltak az eddigi eredmények. A nagyalakú, vaskos kötet a lengyel pénzverés kezdetétől, I. Mieszka (963—992) veretétől egészen napjainkig kíséri végig a pénzverést. Az egyes érmeket 4—6 szoros nagyításban, fényképen mutatja be a lap felső felén s alul, mintegy fél-fél oldal terjedelemben elmondja a verés körülményeit, az esetleges verdejegyeket, finomságot, nagyságot stb. Különösen a XVI—XVII. századi veretek fontosak számunkra, hiszen — az ismeretlen történeti körülmények miatt — nagyobb tömegű idegen pénz a XVI. század közepe körül kezd beáramlani hazánk területére. Az éremleletek adataiból nyerhető tanulság szerint az egyes terület-

részeken eltérő képet mutat az idegen pénzek forgalma. A dunántúli részekben az osztrák tartományok és délnémet területek aprópénzei dominálnak. A lengyel pénz itt csak a század nyolcvanas éveitől kezdve jelentkezik tömegesebben. A felvidéki vármegyékben ugyanekkor a lengyel pénzek túláradó bősége figyelhető meg, bár kisebb mennyiségben jelen vannak az osztrák tartományok veretei is. Egészen különleges helyzetet foglal el a Partium, valamint Erdély területe, hol szinte kizárólagosan csak lengyel pénz forog. A hódoltság területén jelentőségük visszaszorul, illetve a forgalmon a Balkánon keresztül feláramlott idegen pénzekkel kell megosztoznuk. Lengyel pénzek alatt (félgaras, garas, dutka, schilling, poltura, hatos garas, ort) természetesen nem csupán a szoros értelemben vett lengyel királyság pénzei értendők, hanem a lengyel korona fennhatósága alá tartozó minden pénzverő hatóság (Litvánia, Danzig, Elbing, Thorn, Kurland, Livland, Schweidnitz) veretei is. A könyvből kitűnik, hogy 1627—1650 között Lengyelországban általában szünetelt az aprópénzverés és így szakadás következett a lengyel pénzek beáramlásában is. Az ezután verni kezdett és a XVII. század második felében forgalomban volt lengyel pénzek (ort, hatosgaras, hármagaras, kettősgaras, garas, poltura, rézschilling) megint tömegesen szerepelnek az egykori magyar leletekben. Kalkowski Tadeusz könyve az érme meghatározásán túl éppen történeti kérdésekben igazít el bennünket megbízható módon, bár beosztása inkább művészettörténeti (gótika, renaissance, késő-renaissance, barokk), de a tartalomjegyzék segítségével viszonylag gyorsan eligazodhat az érdeklődő. A tartalom-mutató azonban érezhetően hiányzik. A lengyel numizmatikai irodalom válogatott bibliográfiájának közlését viszont jó ötletnek tartjuk.

Kőhegyi Mihály

E. T. Hall,—D. M.: *Metcalf, Methods of Chemical and Metallurgical Investigation of Ancient Coins. London, 1972. 447 p. 20 t.*

A londoni Royal Numismatic Society 1970. december havában egy symposiumot szervezett, melyen megvitatásra kerültek a különféle módszerek, amelyek az érme fémanyagának analizésére szolgálnak, valamint az ily módon elért eredmények. A program egyik célja volt ugyanazon érme különböző módszerekkel végzett analizéseinek az egybevetése. Az itt elhangzott felolvasásokat tartalmazza ez a kötet. Mintegy harminc tanulmányt ölel fel és ha valamennyit nem is áll módunkban itt ismertetni, néhányat felsorolunk közülük tájékozódás végett. Így a római ezüstpénzek metallurgiai vizsgálatával foglalkozik Cope. Condamine és Picon különböző módszerekkel mutatják ki, hogy milyen változásokon ment át az érme felülete az idők folyamán. Kent a meroving pénzek aranyfinomságát vizsgálja, Oddy és Hughes pedig a fajsúly módszert ismerteti az aranypénzek analizésére. A Sutton Hoo-i meroving lelet pénzeivel többen is foglalkoznak, közülük Oddy a pénzek datálását kísérel meg analizis módszerével. Schweizer egy új spectrometert ismerteti, mely igen precíz működik. Többen közlik néhány aranypénz összehasonlító analizését. Padfield a bizánci pénzek Röntgen sugarakkal és elektronok bombázásával végzett analizist ismerteti. Ugyancsak többen foglalkoznak antik pénzek vizsgálatával, köztük az egyik az antik pénzekben levő ólom izotópokkal foglalkozik. Végül három közlés bibliográfiai összeállítást nyújt. E néhány ismertetés is jól mutatja a symposium fontosságát. Az itt elért eredmények kitűnő alapot és anyagot nyújtanak a további kémiai és metallurgiai kutatásokhoz.

H. L.

Az éremgyűjtők kiadványsorozata

Az éremgyűjtők szakkiadvány-sorozatának első füzeté 1970-ben jelent meg a Budapesti Éremgyűjtők Egyesülete kiadásában. 1971- és 1972-ben további hét füzet látott napvilágot, de már — előre jelezve az 1973. januári átszervezést — a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete gondozásában.

Az éremgyűjtők száma az utóbbi időben rohamosan emelkedik. Ezért öröndetes, hogy a gyűjtőket összefogó szervezet nemcsak tájékoztatja, segíti tagjait, hanem tanítja is őket, amivel a tudományág hasznára szolgál. A kiadványsorozat célja tehát, hogy módszertani útmutatással, a numizmatikai kutatások eredményeinek népszerű formában való közlésével a gyűjtőket minél rendszeresebb, minél tudatosabb gyűjtői tevékenységre nevelje. A megvalósítás formája (nem nyomdai sokszorosítás) és a példányszám (1500—3000 db) pedig lehetővé teszi, hogy minden érdeklődőhöz eljussanak az ismeretek, az igényesebb gyűjtésre serkentő füzetek. Témájukat tekintve: a numizmatika minden területével foglalkoznak a pénzekről a jelvényekig. (Meg kell jegyezni, hogy éppen ezért érthetetlen, miért nem szerepel még a tervezetben sem az amúgyis kissé mellőzött papírpénz.) A füzetekben kisebb-nagyobb irodalomjegyzéket is találhatunk, némelyik német, ill. angol nyelvű tartalomjegyzékkel, esetleg rövid összefoglalóval bővül.

Juhász Andor: *Modern ezüstpénzek; emlékpénzek.* Bizonyára a hirtelen támadt tömegigényt szolgálja. A különböző országok — betűrendben — gyakoribb ezüstpénzeinek finomsági, súly, szélesség, átmérő adatait közli az 1800-as évek közepétől 1970-ig. Hasonló összeállítással már találkoztunk más könyvek részeként.

Bíróné Sey Katalin: *Bevezetés a római pénzek gyűjtésébe. Császárkor.* A füzet kezdőknek nyújt elengedhetetlen alapismereteket. A szűk terjedelemből mérve összefoglalja félévezred pénzverésének legfontosabb eseményeit, a pénzfajták s átszámítási arányuk változásait. Leírja a gyakoribb elő- és hátlapi ábrázolások jellegzetességeit, a köriratok rövidítéseit feloldja. Szól a pénzverés technikájáról és külön-külön a birodalom veréiről, amelyeket térképen is megmutat. A füzet végén rajzok segítik a pénzek meghatározását.

Szórádi Zsigmond—Tálas Géza: *A Magyar Néphadsereg jelvényei 1945—1970.* A jelvénygyűjtők tábora is növekszik. Számukra nélkülözhetetlen ez a kiadvány. A szerzők a Honvédelmi Miniszter által

alapított, és hivatalosan rendszeresített jelvényeket közlik leíró módszerrel és rendszerezik azokat. A csoportok a következők: teljesítmény, szakképzettség, kitüntető, tanintézeti, sport-, emlék és mozgalmi jelvények. Az azonosításban számos ábra segít.

Pohl Artur: *Évszám nélküli magyar denárok és obulusok 1308—1502.* A szerző kutatásainak újabb eredményeivel kibővítve, történeti magyarázatokkal ellátva közli az 1965-ben csupán a verdejegyváltozatokat felsoroló gyűjteményét. Évszám híján a korrend és a verési hely megállapítása aprólékos kutatómunkát igényel. A nem kutatható közvetlen források helyett sokszor véletlenszerű adatok, utalások alapján lehet lassanként tisztázni a középkori magyar verdejegy-rendszert.

A kiadványban az uralkodók pénzügyi intézkedéseinek rövid pénztörténeté sűrítése után a denárok és obulusok képe, leírása korrendben található a CNH. és az Éremhatározó számával. Mindegyik veret után az eddig előkerült verdejegyváltozatok sorakoznak. A két betűből vagy jelből álló verdejegy egyik betűje a verdehelyre, a másik a pénzverésért felelős személy (kamaragróf, bérlő) nevére utal. E jelek pontos feloldása felé tesz óriási lépéseket Pohl Artur. Egyes pénzeket a korabeli források megkülönböztető névvel említnek. A felsorolásból ezeket is megismerhetjük. A könyvben értékelést is találhatunk viszonyszámok formájában. Nem helyes azonban, hogy az egyes kategóriákat forintra is átszámolták.

Huszár Lajos: *A régi magyar emlékérmek katalógusa a legrégebbi időktől 1850-ig.* A megadott időhatárok között készült, eddig ismert érmek leírását 13 füzetre tervezi a szerző. Az alapos körültekintéssel összegyűjtött nagy anyag négy csoportba sorolható: 1. történeti, 2. személyi, 3. városok, 4. vegyes tárgyú érmek. E füzet a történeti érmek leírását tartalmazza folyamatos számozással. Első részében közli az egyedi, fiktív érmeket az 1301 előtt élt személyekről, majd három ismert XIX. századi fiktív éremsorozat következik, végül a XIV—XV. századi uralkodókra vonatkozó érmeket sorolja fel. A széles körű ismereteket kívánó emlékéremgyűjtést bátorítja ez a kiadvány, hiszen közkezen nincs más hasonló alapvető irodalom.

Zaláni Béla: *A Habsburgok magyar veretei I. (I. Ferdinánd, Miksa.)* A szerző sikerrel törekszik tömör rendszerezésre. Rövid pénztörténeti bevezető után összegzi a verdehelyeket s azok működési idejét, a verdejegyeket és azok feloldását, közli verdénként a kamaragrófok és a pénzverde ismert alkalmazottainak nevét, szolgálatuk idejét. Majd a köriratokat gyűjti egybe, elemezve a változatok lehetőségeit. Ezután táblázatban tekinthetjük át a vereteket (szokatlanul az obuluson kezdve), évenként a lehetséges verdejegyek felsorolásával. Ebben a füzetben is megtalálhatjuk a már ismertetett értékelést.

Szolláth György: *A magyar zeneművészet érmei és plakettjei.* A füzet első részében találhatjuk a zenepedagógusokról, dal- és zeneszerzőkről, énekesekről, zenészekről, karmesterekről, kritikusokról készült plakett felismerését, leírását. Az ábrázolt rövid életrajz után az éremművész neve, a mű készítése éve, technikája, anyaga, méretének adata szerepel. Tájékozódhatunk más zenei vonatkozású érmekről is dalkörök, iskolák, zenedék, hangszerek, szimbólumok csoportosításban. Végül megismerhetjük az Erkel- és Liszt-díjas művészek nevét is. Hasznos volna (nem csak gyűjtőknek) más hasonló tematikus gyűjtemény összeállítása.

Pohl Artur: *Hunyadi Mátyás birodalmának ezüstpénzei 1458—1490.* Mátyás király uralkodói tehetőségét pénzügyi intézkedései is bizonyítják. A tanulmány két nagy korszakra bontva tárgyalja Mátyás céltudatos munkásságát: az évenkénti pénzbevélt és az állandó pénz korszaka. 1467-ig a pénzeket a címer jellemzi. Évenként elemzi a denár és a hozzá tartozó obulus verésének körülményeit, értékarányukat, éremképüket. A nagy pénzreform után az állandó magyar pénzt a Madonná ábrázolás jellemzi. Ebben a korszakban, mely négy kisebb szakaszra bontható, ismét megkezdik a garas verését. A füzetben ezután — fontossági sorrendben — a kamarák tevékenységének ismertetése következik a már ismert korszakok szerint. A történeti leírást táblázatok és térképek, valamint a veretek időrendi, verdék szerinti (verdejelek feloldva) táblázatba foglalása követi értékeléssel. A tanulmányt Mátyás bécsi, cseh tartományokbeli és Újlaki Miklós címzetes királtságának pénzveréséről szóló rész zárja.

Az éremgyűjtők szakkiadványsorozata rendkívül hasznos, jó kezdeményezés. Az általában közérthető stílusú könyvekből — bár a magyar nyelv szabályainak betartására több gondot kell fordítani a jövőben — a gyűjtők könnyen tájékozódhatnak a tudományág eredményeiről, s szerencsés esetben maguk is hozzájárulhatnak fejlődéséhez.

Nagy Ádám

Slovenská Numizmatika II. Bratislava, 1972. 253 p.

A Szlovák Tudományos Akadémia másodikban jelentette meg a kizárólag numizmatikával foglalkozó Évkönyvét. A tanulmányoknak, de még az apróbb leletközléseknek is, szinte kivétel nélkül van magyar vonatkozása. Az utóbbiakra természetesen nem térhetünk ki egy ismertetés szűk kereteiben. A kötet legvaskosabb s egyúttal kiemelkedő jelentőségű tanulmánya — inkább kismonográfiája — *Eva Kolníkováé*, aki közel két évtizedes munkásságát foglalta össze. Dolgozatában a Szlovákiában talált római pénzek forgalmát, annak intenzitását, a kereskedelmi utak és csomópontok kialakulását, a depók elrejtésének történeti körülményeit tisztázza meglepően újszempontú, módszertanilag is figyelemre méltó dolgozatában — *Nemeškalová-Jiroudková* a Leányváron előkerült nagyszámú római érem feldolgozását vállalta magára. Megállapítja, hogy bár Vespasianus idejéből ismerünk már denárokat innen, az igazi forgalmat azonban csak Trajanustól számíthatjuk. A markomann háborúk láthatóan félbeszakították a békés kapcsolatokat, a pénz beáramlása szünetel. Érdekes módon a gazdasági válság néhány évvel megelőzi a katonai-politikait, sőt talán éppen ebben leli magyarázatát. Az egész közleményből nyilvánvaló, hogy Leányvár pénzforgalma teljesen együtt lüktet Pannóniával, ettől el nem választható. Kezdeté és vége, fellendülése és hanyatlása is párhuzamos a miénkével. — *Emil Petáček* a kassai verde XVI. századi működésére hoz adatokat szlovák levéltárakból s ezzel nagy szolgálatot tett hazai kutatásunknak is. Ezek a levéltárak mindenki számára hozzáférhetőek ugyan, de évekig tartó feltárásuk csak szlovák kutató által megoldható. A rendkívül változatos forrás-csoport (levelek, utasítások, elszámolások, próbakönyvek, kiverési feljegyzések, jelentések, összesítések, bérjegyzékek stb.) életszerűvé teszik a kassai verde korabeli működését. Csak sajnálni tudjuk, hogy viszonylag szűk időhatár feldolgozását vállalta a szerző. Hisszük azonban, hogy a folytatás sem fog elmaradni. — *Štefan Kazimír* a XVI. századi váltópénzek forgalmát vizsgálja cikkében. Az egész területet előltek

a silányabb lengyel veretű pénzek ebben az időben és fokozatosan kiszorítják a jó ezüstöt tartalmazó más, elsősorban magyar monétákat. — Ugyancsak levéltári anyagon alapszik *Miloš Khun* publikációja, melyben a szerző a körmöcbányai verde XVIII. századi technikai állapotát, a pénzverés gyakorlati kérdéseit vizsgálja. Részletesen szól Mária Terézia rendelkezéseiről s azok végrehajtását, a kiverésre kerülő pénz finomságára gyakorolt hatását is nyomon követi. A sorozatos reformok az ezüst silányulásához, majd a bronzpénzek bevezetéséhez vezettek. A kiverésre kerülő mennyiséget elsősorban a háborúk (porosz, lengyel) befolyásolták.

Kőhegyi Mihály

Studii si cercetări de Numismatica V. București, 1971. 482. p.

A Román Tudományos Akadémia gondozásában megjelent numizmatikai folyóirat V. évfolyama közel 500 oldalon mintegy 40 szerző hosszabb-rövidebb tanulmányát közli. Ezek ismertetésére nem térhünk ki, hiszen legtöbbjük érdektelen hazai kutatásunk szempontjából, vagy csupán egyszerű leletközlés. Két dolgozattal azonban érdemes közelebbről megismerkednünk. *Eva Kolníková* a Szlovákiában előkerült dákok-géta veretekkel foglalkozik. A korábbi kutatásnál jóval kevesebb típust sorol ide és verési korukat is helyesbíti. Az igen szórványosan előkerülő leleteket a bojok előrenyomulásával hozza kapcsolatba s előállításuk idejéül az i. e. I. századot adja meg. A szerzőnek mindkét kérdésben igazat kell adnunk. Az előzőekből nyilván következik — erre Kolníková is utal —, hogy az eddig meglehetősen eltúlzott kereskedelmi és ethnikai kapcsolatok a dákok és Szlovákia területe között a megfelelő jelentőségűre szállítandók le, s a dákgéta leletek szórványként kezelendők, melyek ugyan színezik a szlovák terület korabeli pénzforgalmát, de alapvetően nem befolyásolják.

A római érmészettel foglalkozó kutatók előtt már régóta ismeretes a „Dacia Provincia” feliratot viselő római bronzpénz, melyet i. sz. 246—256 között vertek. *Iudita Winkler* most valamennyi ilyen veret vizsgálat alá véve megállapította, hogy számuk nem sok, de elterjedési területük meglehetősen nagy. Nem csupán Dácia provinciából ismeretesek, hanem a szomszédos Pannóniából is (Aquincum, Carnuntum, Siscia). Meggyőződésünk, ha egyszer az egész Pannónia pénzforgalmát felölelő katalógus elkészül, úgy több példány válik majd ismeretessé. — Külön kell felhívunk a figyelmet a *Bucur Murea* által összeállított bibliográfiára, mely a román numizmatikusok 1968—69-ben publikált írásait foglalja magában. A kereken 150 cikk, tanulmány, könyvismertetés láttán és a 80-nál több munkatárs alapján azt kell megállapítanunk, hogy Romániában hallatlanul fellendültek a pénztörténeti kutatások, ez s nyilván a cikkek növekedő színvonalát fogja eredményezni.

Kőhegyi Mihály

Acta Musei Napocensis Cluj, VIII. 1971. 677. p. és IX. 1972. 689. p.

I. Clodariu nagyobb tanulmányban foglalta össze azokat a Románia területén talált antik (görög és római) érmekeket, melyek az i. e. II. század közepétől Dácia provincia megalakulásáig kerültek kiverésre. A görög pénzek elsősorban az Al-Duna vidékén és Olténia területén kerülnek napvilágra. Az Apolloniában és Dyrrhachiumban vert drachmák száma majdnem 12 000, de eloszlásuk nem egyenletes. Zömük a Kárpát-medencén belül, a Körösök és a Maros felső és középső folyása mellékén látott napvilágot. A 228 zárt és 210 szórványleletből előkerült 25 000 köztársasági és császárkori érem ugyan egész Romániában megtalálható (a lakhatatlan és járhatatlan Kárpátok kivételével), de számszerű többségük a történeti Erdély és az ún. Részek területéről származik. Az összefoglaló cikk alapja lehet egy vaskos kötetnek, melyben az egyes lelet-együttesek teljes anyagát közlik. Ennek igen jó hasznát venné a nemzetközi kutatás. *I. Winkler—C. Balai* egy meghatározott körzet (Orlea) római pénzforgalmát vizsgálja, de figyelemmel van az előzményekre is. A szerzők megállapítják, hogy a Dunától északra fekvő fontos kereskedelmi csomóponton Antoninus Pius, Septimius Severus és Severus Alexander ideje alatt a legnagyobb a felvirágzás. Helyesen veszik észre, hogy III. Gordianus nagyszámú verete nem a jólétet, hanem inkább az árak emelkedését jelenti. Az Al-Duna vidéken különben ritkán előforduló niceai veretek itteni nagy száma bithyniai kereskedők betelepítésével van összefüggésben. *E. Stoicovici—I. Winkler* rövid közleményben számol be két verőtőről. Az egyik a Gohl Ödön által közölt szalacscai verőtőhöz hasonlít, a másikkal római denárt hamisítottak. A két szerző számos vonatkozásban egészítette ki a verési technikával kapcsolatos eddigi ismereteinket.

A IX. kötetben viszonylag kevés a numizmatikai anyag. Közelebből bennünket mindössze *E. Stoicovici—F. Stoicovici* dolgozata érdekel. A szerzők 11 dák érem kémiai és metallográfiai vizsgálatát végezték el. Kitént, hogy valamennyi Erdélyben vert ezüstpénzben kevés arany is található. A Dácián kívül vert ezüstpénzekben ez nem mutatható ki. A feldolgozók sajnálatos módon elmulasztották a vizsgált pénzek típusát és lelőhelyét feltüntetni. Ezek ismeretében később nehéz lesz azonosításuk, illetve más veretekkel való összehasonlításuk. Ehhez a vizsgált darabok száma sem elégséges.

Kőhegyi Mihály

Tassilo Eypeltauer: Corpus Nummorum Regni Mariae Theresiae. Basel, 1973. 417 p.

A szerző Mária Terézia uralkodása idején a Habsburg birodalomban folyó pénzverés ma elképzelhető legteljesebb feldolgozását nyújtja át a kutatóknak és a gyűjtőknek. Mária Terézia veretein kívül tárgyalja a társuralkodók (Lotharingiai Ferenc, II. József) nevére kibocsátott pénzeket, de nem közli azokat, amelyeket részükre a birodalmon kívül készítettek,

Új rendszerező módszert alkalmaz. Az első részben röviden összefoglalja a Habsburg birodalom kialakulását, mikor, hogyan változtak tartományai, s a pénzverésre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat. A fontosabb pénzrendeletek alapján áttekinti az örökös tartományok, az itáliai, hollandiai és a többi birtokok pénztörténetét. A szövegek közti táblázatokban közli a különböző pénzfajok súlyát és finomsági adatait, egyúttal az ezek egymáshoz való viszonyát, valamint néhánynak a kor közhasználatban előforduló nevét is. Külön összefoglalót olvashatunk a pénzverő helyekről és jeleikről, leírva az adott verdéből kikerülő veretek jellegzetességeit. Jellemzi az elő- és hátlapi éremképeket. Feloldja és magyarázza a köriratok rövidítéseit.

Az éremhatározó részben a felsorolás Mária Terézia vereteivel kezdődik tartományonként csoportosítva, XIV. részként az emlékpénzeket is bemutatva. Eypeltauer a tartományokon belül három korszakba sorolja a pénzeket a feliratok ill. az államjogi változások alapján: I. 1740—45. Magyarország és Csehország királynője, stb.; II. 1745—65. az eddigi címek elé a római császárnő és a német királynői cím kerül; III. 1765—80. elmarad a német királynői cím. Lotharingiai Ferenc pénzeit az örökös tartományok és Magyarország, Osztrák-Hollandia, valamint posztumusz veretek csoportosításában tárgyalja. A könyvet II. József vereteinek — mint minden részben, verdék szerint ábécében és évek szerint — felsorolása zárja. Közben hosszasan foglalkozik az 1780. SF jelű tallérok történetével is.

A szerző elsősorban Európa legjelentősebb gyűjteményeinek anyagát dolgozta fel (az egyes ritka daraboknál megjelöli, hogy melyik gyűjteményben található). Minden darabnak a „klasszikus” irodalomban való előfordulására is hivatkozik.

A számos képpel ellátott, bőven, hitelesen dokumentált összeállítás messze kiemelkedik az újabban sűrűn megjelenő kommersz katalógusok közül.

Nagy Ádám

Egyéb magyar vonatkozású irodalom

- Numizmatikai Közlöny 70—71. (1971—1972).
 Az Érem 28—29. (1972—1973).
 A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve 1972., 1973.
 „Austria” Münzkatalog 1792—1794. Wien é. n. 70 p.
 Bartoș, Gheorghe: Horea, Cloșca și Crișan în iconografia vremii. Acta Muzei Napocensis 8(1971). 267—273.
 Biróné Sey Katalin: Két kelta éremlelet a Nemzeti Múzeumban. Folia Arch. 13(1972) 29—41.
 Biróné Sey Katalin: Bevezetés a római pénzek gyűjtésébe. Császárkor. Budapest, 1971. 59 p.
 Biróné Sey Katalin—Károlyi Mária—Szentlélek Tihámér: A balozsamegyesi római ékszer- és éremlelet. Arch. Ért. 98(1971) 190—202.
 Biró-Sey, K.: The question of the chronology of the Transdanubian celtic bronze coins. Acta Arch. 24(1972) 359—363.
 Ceurda—Ruth, Barbara: Der Schatzfund von Jabing 1934 (313—375 n. Chr.). Eisenstadt, 1970. 34 p.
 Chirilă, E.—Emődi, J.—Nánási, Z.: Descoperiri monetare antice în Transilvania (VIII). Acta Muzei Napocensis 8(1971) 567—569.
 Chirilă, E.—Ghidioșan, N.—Ordentlich, J.—Kiss N.: Der Münzhort von Șilindia. Oradea, Muzeul Țării Crișurilor — Muzeul Județean Arad, 1972. 72 p. 36 t.
 Daicoviciu, Hadrian: Descoperiri monetare romane în Banatul secolului al XIX lea. Acta Muzei Napocensis 8(1971) 561—563.
 Dankó Imre: Orosz érem Dürerről születése ötszázadik évfordulójára. Békési Élet (Békéscsaba) 6(1971) 319—321.
 Eypeltauer, Tassilo: Corpus nummorum regni Mariae Theresiae. Die Münzprägungen der Kaiserin Maria Theresia und ihren Mitregenten Kaiser Franz I. und Joseph II. 1740—1780. Basel, 1973. 417 p.
 Gabler Dénes: Későrómai éremlelet Ács-Vaspusztáról. Arch. Ért. 99(1972) 232—237.
 Gedai István: A kiskunfélegyházi X. századi sírlelet érmei. Cumania, 1972. 169—173.
 Gedai István: A magyar pénzverés kezdete. Budapest, 1971. 17 p. (Kandidátusi értekezés tézisei).
 Gedai István: Hungarian coinage in the Romanesque period. Actes du XXIIe Congrès Int. d'Histoire de l'Art. Budapest 1969 (1972) Tome I: 467—469., Tome III. 149. p. (129. t.)
 Gedai István: A Dunántúl szerepe az Árpádkor kereskedelmében numizmatikai adatok alapján. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 8(1969) 253—256.
 Gedai István: Székesfehérvár középfé- és törökkori pénzletei. Székesfehérvár Századai 2. sz. Székesfehérvár 1972. 191—193.
 Gedai István: Új magyar emlékpénzek. Ipari Művészet 1972. 5. sz. 22—23.
 Glodariu, I.: Considerații asupra circulației monedei străine în Dacia (sec. II. î. e. n. — I. e. n.). Acta Musei Napocensis 8(1971) 71—90.
 Habuš, Z.: Žetoni na vlastelinstvu Ruma grofa Pejačevića. Bilten. 7(1969) 16. sz. 9—12.
 Halápi László: Rendjelek és kitüntetések az Országos Hadtörténeti Múzeum Éremtárában. I. rész. Az Orsz. Hadtört. Múzeum Értesítője 1(1971) 161—209.
 Hegedüs Béla: Megalakult az éremgyűjtő klub. Forint 1971. jún. 6. sz. 11.
 G. Héri Vera: Budapest és az éremművészet. Művészet 14(1973) 10. sz. 43.
 Herinek, Ludwig: Österreichische Münzprägungen von 1740—1969. Wien. 1970.
 Hlinka, Jozef: Die Entwicklung des Geldes und der Medaillen in der Slowakei. Bratislava, 1970, 94 p. 78 t.

- Hlinka, Jozef—Kraskovská, Ludmila—Novák, Jozef: Nález stredovekých a novovekých mincí Slovensku. Nález mincí na Slovensku II. Bratislava, 1968. 199 p.
- Huszár Lajos: Anjou-kori pénzverés Székesfehérvárott. Székesfehérvár Százada 1972. 2. sz. 113—119.
- Huszár Lajos: Pénzforgalom és pénzürtékvizonyok Sopronban. Századok 105(1971) 1150—1184.
- Huszár Lajos: A kishánai vár éremleletei. Az Egri Múzeum Évkönyve 8—9(1970—1971) 215—218.
- Huszár, Lajos: Obieg polskich monet na Węgrzech w XVI—XVII wieku. Wiadomości Num. 16(1972) 193—200.
- Huszár Lajos: Ólompróbák a diósgyőri várból. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 11(1972) 43—47.
- Huszár Lajos: A régi magyar emlékérmék katalógusa a legrégibb időktől 1850-ig. I. Történeti érmek. 1. Középkor. Budapest, 1972. 68 p.
- Huszár, Lajos: Transylvania Coins Local Gold, Silver. World Coins 9(1972) 99. sz. 256—259.
- Huszár, Lajos: Das ungarische Wappen auf fremden Münzen im Mittelalter. Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay. Braga, 1971. 331—336.
- Huszár, Lajos: Streifzug durch die ungarische Münzgeschichte. Num. Nachrichtenblatt 22(1973) 8—11. sz. (folytatásokban).
- Huszár Lajos: Bajor pénzek forgalma a középkori Magyarországon. Soproni Szemle 26(1972) 2. sz. 145—149.
- Huszár, Lajos: Medailleur Josef Bernsee. Numismatische Zeitschrift 87—88(1972) 142—146.
- Huszár, Lajos: The British medals in the Semmelweis Medical Historical Museum in Budapest. Communications de Historia Artis Medicinae. Suppl. 6. Budapest, 1972. 47—55.
- Kopač, Viktor: Motivi heraldike, simboli i sigle na novcima vojvoda i banova u srednjem vijeku. Bilten 10(1972) 23. sz. 5—20.
- Kopač, Viktor: „Nummus Croaticus” ili „Denarius Croaticus”. Bilten 9(1971) 21. sz. 1—18.
- Kubiak, Stanisław: Hungarian coins in Polish medieval finds. A contribution to Transcarpathian contacts. Acta Arch. Carpathica 12(1971) 1—2 füzet 27—47.
- Kupa, Mihály: Ražba železných mincí v Maďarsku v letech 1919—1922. Slezsky Num. 1971. 68—70. sz. 35—37.
- Macdowall, David, W.: An early imperial countermark from Pannonia. Num. Chronicle 1966. 125—133.
- Makai Ágnes: Válogatott katonai kitüntetések kiállítása. Budapest, 1972. 16 p. (sokszorosított).
- Marzinek, Otto: Eine Medaille von Prof. Jozsef Reményi Budapest zum 25. Jahrgedächtnis von Gerhart Hauptmann. Num. Nachrichtenblatt 212(1973) 1. sz. 36.
- Nagy, Lóránt: Nepoznoztí slavonski obulus. Bilten 10(1972) 23. sz. 4.
- Pohl, Artur: Die Grenzlandprägung. Münzprägung in Österreich und Ungarn im 15. Jahrhundert. Graz, 1972. 188 p. 11 t.
- Pohl Artur: Hunyadi Mátyás birodalmának ezüstpénzei. 1458—1490. Budapest 1972. 72 p. (Az Éremgyűjtők Kiadványsorozata 8. sz.)
- Prawy, Marcel: Die aktuelle Gedenkmünze 25 Schilling Franz Lehar 1970. Die Münze 2(1971) 29.
- Probszt, Günther: Österreichische Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis 1918. Wien 1972.
- Szigeti István: A dunai államok pénzrendszere Mária Teréziától napjainkig. Budapest, 1971. 107.
- Szolláth György: A magyar zeneművészet érmei és plakettjei. Budapest, 1972. 72 p. (Az Éremgyűjtők Kiadványsorozata 7. sz.)
- Szórádi Zsigmond —Tálas Géza: A magyar néphadsereg jelvényei 1945—1970. Budapest, 1971 75 p. (Az Éremgyűjtők Kiadványsorozata 3. szám.)
- Tóth András: A numizmatikus Wessprémi István. Orvosi hetilap 114(1973) 34. sz. 2055—2058.
- Tölgyesi József: Numizmatikai ismeretek az általános iskolai történelemoktatáshoz. Századok 103(1969) 762—768.
- V. E.: Árpád-kori pénzek és pénzhamisítók. Budapest, 19(1972) 1. sz. 42.
- Winkler, Judita—Balogh Constantin: Circulația monetelor în așezările antice de pe teritoriul comunei Orlea. Acta Musei Napocensis 1(1971) 161—171.
- Bankjegyfestészet. Forint 1971. júl. 7. sz. 6.
- Goya a dolláron. Forint 1971. júl. 7. sz. 4.
- A Magyar Numizmatikai Társulat Alapszabályai. Budapest, 1971. 13 p. (sokszorosított).
- Ungarische Münzen. Die Münze 2(1971) 250—252.

Hírlapokban és folyóiratokban megjelent numizmatikai vonatkozású közlemények

a) Pénzverés, pénztörténet

Antik pénz

Nyolcnapos antik érmék. (Az antik pénzek hamisításáról.) = Magyarország 1972. dec. 24. 19. p.

Régi görög pénzek. = Magyar Ifjúság 1971. okt. 1.

A tízdrachmás nimfa. = Múzeumi Magazin 1972. 2. sz.

Magyar pénz

A Forint 25 éves. = Forint 1971. aug. (Lengyel Lászlótól), Magyar Nemzet 1971. aug. 1., Népszabadság 1971. aug. 1. (Friss Istvántól), Népszava 1971. aug. 1. (Gál Zsuzsától).

Hungary issues new coins. (A felszabadulási emlékpénz ismertetése.) = Coin World 1970. nov. 18.

István király aranypénzei. = Esti Hírlap 1973. máj. 5.

- I. István király születésének ezredik évfordulója* alkalmából 50 és 100 forintos címletű ezüst érmék kibocsátását kezdte meg a Magyar Nemzeti Bank. = *Esti Hírlap* 1972. júl. 23., aug. 19.
- Jeszenszky Ferenc: Stabilizáció. Forintjubileum. A Pengő inflációjának története.* = Magyarország 1971. júl. 4., 11., 18.
- Keresik a hamis pénzverdét* Szuhogy község határában levő cserbakői várban, ahol II. Lajos és I. Ferdinánd korából való dénárokat gyártottak. = *Esti Hírlap* 1972. okt. 10.
- Kitűnő hamisítványok.* Illegális pénzverde a barlangban a XIII. században. = *Esti Hírlap* 1971. szept. 13.
- Középkori pénzhamisító műhely.* = *Népszava* 1971. jan. 26., *Petőfi Népe* 1971. jan. 26.
- A Magyar Nemzeti Bank Em. 31/1972. sz. hirdetménye* Budapest ezüstérme kibocsátásáról. = *Magyar Közlöny* 1972. szept. 20.
- A Magyar Nemzeti Bank Em. 40/1972. sz. hirdetménye* az I. István király ezüst emlékérmék kibocsátásáról. = *Magyar Közlöny* 1972. júl. 11., *Esti Hírlap* 1972. aug. 19., *Pest megyei Hírlap* 1972. júl. 23.
- Meddig marad forgalomban a régi 5 forintos és 50 filléres.* = *Délmagyarország* 1971. szept. 11., *Esti Hírlap* 1971. szept. 10.
- Ménés — dénárban.* = *Hétfői Hírek* 1971. febr. 15.
- Az MNB. tájékoztatója.* Nikkel tíz és ötforintos érmék kerülnek forgalomba. = *Magyar Nemzet* 1971. jún. 10., *Népszabadság* 1971. jún. 10., *Petőfi Népe* 1971. máj. 25.
- Nyomozás a Bebek-testvérek pénzhamisító műhelye után.* = *Esti Hírlap* 1971. jan. 26.
- Ötvenfilléres, kétforintos, ötforintos.* = *Esti Hírlap* 1972. jún. 30.
- Pacsay Vilmos: Legkésőbb 1010-ben az első magyar pénz.* *Gizella királyné ötvosei.* = Magyarország 1973. márc. 4. 2 ill.
- Pethes Sándor: Túl sok ezüst került a dénárba.* (Árpádházi denárokat hamisítottak Habsburg koronásokból és forintosokból.) = *Hétfői Hírek* 1971. aug. 30.
- A régi kétforintos csak egy hétig érvényes.* = *Népszava* 1971. jún. 24., *Pest megyei Hírlap* 1971. jún. 24., *Petőfi Népe* 1971. jún. 24.
- A régi kétforintosokat június 30-ig be kell váltani.* = *Pest megyei Hírlap* 1972. jún. 18., júl. 1., *Petőfi Népe* 1972. júl. 1.
- Somfai Péter: Látogatás a „pénzgyárban”.* (A pénzverde ismertetése.) = *Magyar Ifjúság* 1971. dec. 31.
- Tájékoztató a régi öt-, kétforintosokról és 50 filléresekről.* = *Délmagyarország* 1971. szept. 11., *Esti Hírlap* 1971. szept. 10., *Népszabadság* 1971. szept. 11., *Népszava* 1971. jún. 24.
- Tudnivalók a régi pénzérmék beváltásáról.* = *Népszabadság* 1972. júl. 1., *Petőfi Népe* 1972. júl. 1.
- Egyéb pénz**
- Algériába készít ezüst pénzérméket a körmöcbányai pénzverde.* = *Esti Hírlap* 1972. márc. 22.
- Angliában D-nap.* Áttérés a tízes pénzrendszerre. = *Pest megyei Hírlap* 1971. febr.
- Anglia. „Lebeg” a font.* = *Pest megyei Hírlap* 1972. jún. 27.
- Érmek.* = *Magyar Ifjúság* 1971. szept. 3.
- Keresztényi József: Reformgondolatok. Tokiói emlékpénzek az olimpia évéből.* = Magyarország 1973. 12. sz. 28. p.
- Műanyag pénz.* = *Esti Hírlap* 1971. szept. 1.
- Négyszögletes rubelek.* = *Élet és Tudomány* 1971. szept. 17.
- N.D.K.**
- Schiller emlékére az NDK-ban 20 márkás emlékérmét hoztak forgalomba.* = *Esti Hírlap* 1972. márc. 3.
- Thällmann E. születésének 85 éves fordulójára 20 márkás ezüst emlékpénzt adtak ki az NDK-ban.* = *Hétfői Hírek* 1972: 1. sz.
- Tizmárkás Buchenwald emlékérmét bocsátott ki az NDK állami bankja.* = *Esti Hírlap* 1972. jún. 7., *Hétfői Hírek* 1972. jún. 12.
- Új ötmárkás érme bocsátott ki az NDK.* = *Hétfői Hírek* 1972. máj. 22.
- Új 20 márkás ezüstpénzt adott ki az NDK.* = *Hétfői Hírek* 1972. jan. 2., *Magyar Ifjúság* 1972: 1. sz.
- Nigéria áttér a tízes pénzrendszerre.* = *Népszava* 1972. okt. 21.
- Pálmalevélből szex-felirat az Indiai-óceánon fekvő brit gyarmaton: a Seychelles szigeteken kiadott új 50 rúpiás bankjegyeken.* = *Esti Hírlap* 1973. jún. 21. 1 ill., *Magyar Ifjúság* 1972. nov. 17.
- A penny története.* = *Esti Hírlap* 1971. szept. 2.
- Prohászka György: A pénz beszél.* = *Hobby* 1970: 3. sz.
- Rádai Ödön: Mi maradt a nagy armadából? Dukátok, spanyol aranyak.* = *Élet és Tudomány* 1971. jan. 29.
- Sipos Gyula: A pénz.* = *Képes Újság* 1971. ápr. 10.
- Svájcban hamis érmék.* = *Népszava* 1971. szept. 2.
- A svéd aprópénz halála.* = *Tükör* 1972. dec. 5.
- Tallózás a numizmatikában.* = *Magyar Nemzet* 1972. máj. 5.
- Új 50 pennys pénzérmék Angliában.* = *Magyar Nemzet* 1972. dec. 24., *Népszava* 1972. dec. 23.
- Új pénzérmék Csehszlovákiában.* = *Népszava* 1972. szept. 30.
- Valutatánc és aranyláz.* Dél-afrikai aranypenz, aranydollár, Napóleon-arany és nyugati országok bankjegyei. = Magyarország 1972. jún. 25. (fedőlapja.)

b) Papírpénz

- Antal Anikó: A gyártmány: bankjegy. Így készül a papírpénz.* = Magyarország 1972. okt. 22. 21. p. ill.
- Bankjegyek.* = *Esti Hírlap* 1971. aug. 9.
- Buddha képe díszítette a tízezer vonos dél-koreai bankjegyet.* = *Hétfői Hírek* 1972. máj. 5.
- 500 dináros bankjegy.* = *Esti Hírlap* 1971. jún. 29.

- Egri szűkségpénzek.* = Esti Hírlap 1971. márc. 18., Népszabadság 1971. márc. 19., Petőfi Népe 1971. márc. 19.
- Eisenhower-egydolláros.* = Magyarország. 1972. nov. 26.
- Fenyő József László:* Nyomda a Marosban. Kossuth-bankók. = Esti Hírlap 18 (1973. jún. 19.) 2. p.
- Hamis bankjegyek.* = Forint 1971. ápr.
- Háromszázötven tonna elhasználdott bankjegyet vont ki a forgalomból a Lengyel Nemzeti Bank.* = Hétfői Hírek 1972. máj. 22.
- Kitapintható bankjegyek.* = Élet és Tudomány 1972. máj. 26.
- Kölnben hat és fél millió dollárt hamisítottak.* = Tükör 1972. jún. 27.
- Kupa Mihály:* „Budapest” a bankókon. = Magyar Nemzet 1972. nov. 17.
- Londonban tízmillió font összegű hamis bankót gyártottak.* = Esti Hírlap 1973. júl. 25.
- Molnárné Baranyai Dóra:* Az 1848/1849. évi szabadságharc tábori nyomdászata. Szűkségpénzek. = Élet és Tudomány 1971. márc. 12.
- Paládi József:* Legdrágább a tízes, legolcsóbb az ötszáz. Egy és más a bankókról, érmékről. = Hétfői Hírek 1972. okt. 9.
- Pénzjegyek vakoknak.* = Forint 1971. ápr.
- Új NDK papírpénz.* = Esti Hírlap 1972. jún. 8., Népszava 1972. jún. 9., Petőfi Népe 1972. jún. 9.
- Új svájci bankjegyek.* = Figyelő 1971. jún. 23.
- Új tizguldénes bankót hozott forgalomba a Holland Jegybank.* = Hétfői Hírek 1971. márc. 8.
- 500 zlotys.* = Petőfi Népe 1972. jan. 7.
- 1000 zlotys.* = Petőfi Népe 1972. ápr. 21.
- c) **Éremleletek**
- Agárd. Benedek István Gábor:* A félelem elszállt, a pénz megmaradt. (Az agárdi pénzleletről.) = Ország-Világ 1971. máj. 12.
- A Bahama szigetek közelében a tengerben találtak 9000 db ezüstpénzből álló, 200 ezer font értékű ún. „kalózok kincsét”.* = Esti Hírlap 1971. júl. 2.
- Egy belorussziai faluban 800 db IX–XI. sz.-ból való ezüstpénzt találtak.* = Esti Hírlap 1972. febr. 4., jún. 17.
- Bogyiszló. Ordas István:* Tallérok közt Bogyiszlón. = Népújság, Szekszárd 1973. márc. 11. 1 ill.
- Budapest. Kőrűnát találtak a Vigadó alatt.* Hét darab korabeli pénzt is elhelyeztek benne. = Esti Hírlap 1972. jan. 8.
- Červeník községben (trnavai járás) 100 db 15–16. sz.-i ezüstpénzt találtak.* = Új Szó 1973. ápr. 28.
- Florida. A spanyol flotta kincse.* Florida partjainál az 1662-ben elsüllyedt hajón félmillió ezüst pesot találtak. = Esti Hírlap 1972. jún. 17.
- Ilkapsztaei lelet.* Forint a római érméért. = Népszava 1971. dec. 25.
- Irakban 14. századból származó 8500 db ezüstérmét találtak.* = Népszabadság 1973. jan. 10.
- Kunszentmiklós. Fegyverek, aranypénzek, dísztárgyak.* Avar vezér sírja Kunszentmiklóson. = Petőfi Népe 1971. febr. 26.
- Márok község határában (Baranya m.) háromezer db 3. sz.-i. római bronzpénzt találtak.* Kincs a baráz-dában. = Esti Hírlap 1971. dec. 22., Magyar Nemzet 1971. dec. 29., Pest megyei Hírlap 1971. dec. 29.
- A Mosel medrében többszáz antik pénzt találtak.* = Esti Hírlap 1971. szept. 4.
- Nagyloc. Ezüstpénzek a kancsóban.* (A nagylóci 16. sz.-i lelet.) = Népszava 1971. jún. 30., Petőfi Népe 1971. jún. 30.
- Nagyvenyim. Értékes lelet.* Ötszáz ezüstpénz. A Fejér-megyei Nagyvenyim homokbányájában római éremleletekre bukkantak. = Esti Hírlap 1972. jún. 8.
- A Nílus deltavidékén római és bizánci aranypénzeket találtak.* = Esti Hírlap 1971. szept. 24.
- Nyírbátorban 350 db II. Lajos korabeli ezüstpénzt találtak.* = Esti Hírlap 1972. dec. 6., Népszava 1972. dec. 7., Petőfi Népe 1972. dec. 7.
- Pápa mellett 3200 db bronzpénzt találtak.* = Esti Hírlap 1971. nov. 9., Magyar Nemzet 1971. nov. 7.
- Sátoraljaújhely határában 246 db ezüstpénzt találtak.* A lelet a miskolci Herman Ottó Múzeumba került. = Magyar Nemzet 1971. febr. 5.
- Egy szebeni öregember kakasa 45 kilo ezüstpénzt kapirgált ki.* = Esti Hírlap 1971. jan. 29.
- Szeged közelében szántás közben 338 db 16. sz.-i tallért fordított ki az eke.* = Magyar Nemzet 1971. dec. 17., Népszava 1971. dec. 17. Pest megyei Hírlap 1972. dec. 18.
- Szir Darja. Ritka keleti pénzeket találtak egy harcsa gyomrában.* (A Szir Darja folyóból szovjet halászok fogták ki.) = Hétfői Hírek 1971. jún. 22.
- Szob. Huszonhárom aranypénz.* (A szobi lelet.) = Pest megyei Hírlap 1971. jún. 30.
- Szovjetunió. Pénz a kazettában.* (XVIII. sz.-i pénzérméket találtak a Szovjetunióban. = Esti Hírlap 1971. szept. 3.
- Tápé határában 17 kg ezüstpénzt találtak.* A lengyel garasok, félgarasok és magyar denárok a XVI.—XVII. századból származnak. = Népművelés 1971: 4. sz. 48. p. 1 ill., Pest megyei Hírlap 1971. ápr. 2., Petőfi Népe 1971. febr. 9.
- Tápé. Trogmayer Ottó:* Amiről beszélnek. A tápéi éremlelet. = Élet és Tudomány 1971. máj. 7.
- Tiszabezdén kelta ezüstpénzt találtak.* Óspénz. Zeus és Pegazus. = Csongrád Megyei Hírlap 1971. dec. 31., Esti Hírlap 1972. jan. 7., Pest megyei Hírlap 1971. dec. 31., Petőfi Népe 1971. dec. 31.
- Tyukod határában ezernél több 13. sz.-i ezüstpénzt találtak.* = Esti Hírlap 1971. okt. 1., Hétfői Hírek 1971. nov. 8. 1 ill.
- Tyukodon oszlopásás közben 37 db 2. századi római ezüstpénzt találtak.* = Magyar Nemzet 1972. jan. 7., Keletmagyarország 1972. jan. 7., Pestmegyei Hírlap 1972. jan. 8.
- Vasason 125 db ezüstdenárt találtak.* = Pest megyei Hírlap 1971. ápr. 10.
- Vereb. Miklós Dezső:* Ezüstdenárt szánt az eke. (A verebi lelet) = Népszava 1971. júl. 29.
- Vereben gazdag középkori pénzeket találtak.* = Petőfi Népe 1971. okt. 5.
- Visonta. Szilvás István:* Egy halom pénz a középkorból. (Beszélgetés Nagy Árpád régésszel a visontai ásások penzeleleteiről) = Népújság, Eger 1971. aug. 15.

Zaporozsje környékén 178 db aranypénzt találtak. = Esti Hírlap 1972. máj. 23.
 Závodon (Tolna megye) 3320 db Mátyás, Ulászló és II. Lajos idejéből való ezüstdenárt került elő. = Esti Hírlap 1972. okt. 9.
 30 ezer dollár a tenger fenekén. Nagymennyiségű középkori pénzmét hoztak fel a búvárok. = Petőfi Népe 1971. febr. 5.
 Gazdag leletek. Múzeumépítési tervek. = Pest megyei Hírlap 1971. máj. 11.
 Megtalált kincs. Hollandia követeli Norvégiától az egykori hajóroncsban talált kétezer arany és ezüstpénzt. = Esti Hírlap 1972. júl. 31.
 Újabb értékes leltre bukkantak a régészek. II. Lajos ezüst denárjai kerültek elő. = Magyar Hírlap 1971. okt. 22.

d) Emlékérmek

Berán Lajos: Pest megyei Hírlap 1972. jún. 9.
 Cranach emlékérmek. Bajorországban négy különféle nagyságú arany és ezüst érmet vertek Cranach születésének 500. évfordulójára. = Esti Hírlap 1972. ápr. 7.
 Dózsa emlékérem. A ceglédi városi tanács a Dózsa jubileum alkalmából kis példányszámban emlékérmeket készíttetett. = Pest megyei Hírlap 1972. jún. 28.
 Emlékérmék az NDK-ban. = Esti Hírlap 1971. jún. 28.
 Hegyvidékért emlékéremmel jutalmazták meg a társadalmi munka legkiválóbbjait. A kitüntetésnek három fokozata van. = Esti Hírlap 1973. márc. 15.
 Hold-autózásért emlékérem. = Autósélet 1972. nov.
 A Kármán-díj érmének két oldala. = Magyarország 9(1972): 50. sz. 5. p. 2 ill.
 Mozart érme. = Esti Hírlap 1971. febr. 26.
 Olimpiai érmék. Az NSZK-ban 21-féle arany és ezüst olimpiai érme kapható. = Esti Hírlap 1972. márc. 24.
 Pest megyéért emlékérem. = Pest megyei Hírlap 1972. ápr. 2.
 Petőfi plakett. Búza Barna munkája. = Magyar Hírlap 1972. máj. 20.
 Tamás Ervin: A grafikától a plakettig. = Pest megyei Hírlap 1971. máj. 19.
 Telkibánya középkori pecsétje plaketten. = Népszava 1971. jan. 27.
 Ifj. Tóth Béla szobrász az évenkénti ezüstgerely versenyen az idén Kozma István, Balczó András és Hegedüs Csabáról készített plaketteket. = Esti Hírlap 1972. júl. 11. 3 ill.

e) Múzeumok, gyűjtemények, egyesületek.

Bátaszéki numizmatikus. (Gáspár Győző gyűjteménye.) = Képes Újság 1973. jún. 9. 2 ill.
 A Budapesti Éremgyűjtők Egyesülete vasárnap árverést tartott. = Hétfői Hírek 1971. jan. 18., Népszabadság 1971. jan. 19., Népszava 1971. jan. 19., Petőfi Népe 1971. jan. 19.
 A Budapesti Éremgyűjtők Egyesületének éremcsere közvetítése. = Népszava 1971. jún. 10.
 A Budapesti Éremgyűjtők Egyesülete vasárnaptól kezdve összejöveteleit a Bp. V. Bem rakpart 6. sz. alatt tartja. = Magyar Hírlap 1971. júl. 3., Népszava 1971. júl. 3.
 Budapest. Éremgyűjtők Egyesülete. Pénzért — pénzt. Vasárnap tartják taggyűléseit az éremgyűjtők. = Dolgozók Lapja (Komárom m.) 1973. jún. 30. 3. p.
 Budapest. Hegedüs Béla: Megalakult az éremgyűjtő klub. = Forint 1971. jún.
 Budapest. A serlegacsordát ismét felújítja a Numizmatikai Társulat. = Petőfi Népe 1971. nov. 27.
 Dunapataj. Ajándék Patajnak. Kínai pénzgyűjtemény ritkaság. = Esti Hírlap 1972. márc. 28., Magyar Nemzet 1972. márc. 29.
 Egy éremgyűjtő üzletei. = Hétfői Hírek 1971. aug. 16.
 Kecskeméten összejövetelt rendeztek az éremgyűjtők. = Petőfi Népe 1972. márc. 4., ápr. 30.
 K. L.: Az Éremgyűjtő. = Pest megyei Hírlap 1972. febr. 5.
 Leginszky Géza: Az én éremgyűjteményem. = Magyar Ifjúság 1972. dec. 8. 1 ill.
 Leningrád. Horváth J. József: Pénzben itt nincs hiány. (Az Ermitázs numizmatikai részlege.) = Ország-Világ 1971. aug. 25.
 Lődi Ferenc: Érmek és gyűjtők. = Délmagyarország 1972. ápr. 9.
 Pérel Gabriella: A tanár úr (Chemez Árpád) gyűjteménye. = Pest megyei Hírlap 1971. máj. 13.
 Sáligh János, horvátkinlei tsz. raktáros éremgyűjteményében ritkaságnak számít a Cook kapitányt és Erzsébet angol királynőt ábrázoló tizenkét szögletű pénzérme. = Esti Hírlap 1972. okt. 17., Magyar Nemzet 1973. jan. 31. (Kiss Károlytól).
 Székesfehérvárott megkezdődött az éremgyűjtők országos vándorgyűlése. = Fejér megyei Hírlap 1972. máj. 28., Magyar Nemzet 1972. máj. 28.
 Veszprém. Megalakult az éremgyűjtők veszprémi szervezete. = Napló, Veszprém 1973. ápr. 19.

f) Kiállítások

Budapest. Beck Ö. Fülöp emlékkiállítása a Budapesti Történeti Múzeumban. = Esti Hírlap 1973. jún. 26. 1 ill. (Harangozó.), Magyar Nemzet 1973. jún. 29.
 Budapest. Érembemutató a Nemzeti Múzeumban. = Esti Hírlap 1973. szept. 26. 1 ill.
 Budapest. h.: Érmek és kisplasztikák a Stúdió Galériában. = Magyar Nemzet 1972. szept. 3.
 Budapest. Katonák érmei. A budapesti Hadtörténeti Múzeum katonai kitüntetés kiállítása. = Esti Hírlap 1972. okt. 27.
 Budapest. Reményi József érmei és kisplasztikái a Nemzeti Galériában. = Magyar Nemzet 1972. febr. 5.
 Budapest. Renner Kálmán érmei a budavári népfőntban. = Magyar Nemzet 1973. szept. 29.
 Dunajvárosban pénzkiállítás. = Forint 1971. aug.
 Ercsi. A kiállított tárgy: pénz. — Pénzkiállítás nyílt Eresiben. = Esti Hírlap 1972. máj. 22.
 Szegeden kiállították a tápéi ezüstpénz leletet. = Népszava 1971. febr. 16., Petőfi Népe 1971. febr. 16
 Tatabánya. Roznai István: Bányásztörténeti éremkiállítás a Népházban. = Fény, Tatabánya 1971. dec. 3. sz.

g) Vegyes

- A Bizományi Áruház V. numizmatikai boltot nyit a fővárosban.* = Magyar Hírlap 1972. nov. 19. 13. p.
A Bizományi Áruház V. megnyitotta numizmatikai boltját a Kossuth Lajos u. 1—3. sz. antik bútorüzlet galériáján. = Esti Hírlap 1973. márc. 15.
A Bizományi Áruház V.-nél az első numizmatikai aukció. 238 érme kerül kalapács alá. = Magyar Nemzet 1973. okt. 20.
Börtönbe vezetett a közös szenvedély. Elítélték az éremhamisítókat. = Esti Hírlap 1972. szept. 29., Népszava 1972. szept. 30.
Egyre értékesebb a régi pénz. = Magyarország 1971. júl. 4.
Éremgyűjtő kacsá. = Petőfi Népe 1971. aug. 20.
Éremhamisítók a vádlottak padján. = Magyar Hírlap 1972. máj. 17.
Fekete Judit: Budapest és az éremművészet. Kiállítás a Nemzeti Múzeumban. = Magyar Nemzet 1973. nov. 2.
Gyertyán Ervin: Horthy és a numizmatika. = Élet és Irodalom 1971. máj. 15.
H. Gy.: Éremkincsek. (B. Sey Katalin—Gedai István könyve. Bp.: Corvina Kiadó 1972. 42 p. 82 t. A Magyar Nemzeti Múzeum kincsei.) = Magyar Nemzet 1972. máj. 28., Tükör 1972. jún. 13.
Hobby vagy tudomány. = Szegedi Egyetem 1971. máj. 26.
Londonban 9000 db ezüstpénzből álló kincset eladnak. = Népszava 1971. júl. 3.
Pénzszámláló. = Pest megyei Hírlap 1971. máj. 23.
Zombor László: Multimilliomosok vagyunk. = Magyar Ifjúság 1971. máj. 14.

F. Fejér Mária

TÁRSULATI ÉLET

Általános események: A Magyar Numizmatikai Társulat fő célkitűzése a numizmatika tudományos művelése és népszerűsítése. Tevékenysége elsősorban e két feladat ellátására irányul. 1972—1973-ban négy tudományos ülésszakot szerveztünk: 1972 novemberében a Szovjet—Magyar Történész Vegyesbizottság keretében numizmatikai szekciót, ahol a szovjet részről V. L. Janyin: A régi orosz pénzrendszer kialakulása; magyar részről Biróné Sey Katalin: Bizánci pénzek a Kárpátmedencében és Gedai István: Pénzforgalom a magyaroknál a X. században és az önálló pénzverés kezdete előadások hangzottak el.

Ugyancsak 1972 novemberében vett részt Társulatunk az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar—lengyel tudományos ülésszakán Gedai István: A magyar numizmatika keleti vonatkozásai előadásával.

1973. május 14-én Gerevich László akadémikus elnökletével szerveztük a székesfehérvári István király Múzeummal közösen az Alba Regia történész tudományos ülésszakot, amelynek előadói: Gedai István (István király pénzverése), Káplár László (István király pénzei anyagvizsgálatának eredményei), Kovács László (adalék a LANCEA REGIS feliratú pénzek értékeléséhez), Váczy Péter (a REGIA CIVITAS kérdéséhez), Horváth János (legkorábbi pénzeink latin nyelvű feliratának kérdéséhez), László Gyula (Géza fejedelem és a pénzverés), Huszár Lajos (Magyarország XI. századi pénzverő helyei), Bónis György (I. István király törvényének pénz-büntetési rendszere), Kralovánszky Alán (az ún. tinópénz kérdései I. István király korában) és Györffy György (I. István király pénzeinek kérdéséhez) voltak.

1973. október 20-án Társulatunk a TIT Hajdu-Bihar megyei szervezete Jogi és Történelmi Szakosztályával Debrecenben rendezett ülésszakot Kahler Frigyes: Adatok a múlt századi papírpénz hamisítás történetéhez és Székely László: A fizetőeszközökkel való gazdálkodás büntetőjogi védelme az első világháború után bevezető előadásaival.

Társulatunk Roznai István személyében képviseltette magát a Wodzislawi (Lengyelország) kiállításon 1972 szeptemberében. A bányatörténeti vonatkozású kiállítás II. díjat nyert.

A kutatás aktívabbá tételére 1972-ben megalakult a római pénzekkel foglalkozók szakcsoportja, 1973-ban pedig az emlékérmekkel foglalkozóké.

A hazai numizmatika szervezetéből tételére a Magyar Numizmatikai Társulat és a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete megállapodást kötött közös feladatok együttes ellátására.

1973. március 1-én tartottuk tisztújító közgyűlésünket. Az új vezetőség összetétele:

elnök:	Csillag Ferenc
alelnök:	Pohl Artur
alelnök:	Varannai Gyula
főtitkár:	Gedai István
másodtitkár:	Kahler Frigyes
Numizmatikai Közlöny	
szerkesztője:	Huszár Lajos
háznagy:	Ákoshegyi Ferenc

A választmány tagjai: Auer Miklós, Beszeda Róbert, Blatt László, Csucs Ferenc, Ferenczy Mária, Gosztonyi József, Ludvig Ferenc, Makai Ágnes, Martin Ferenc, Papanek János, Pál Ferenc, Pál Imre, Sillye Kálmán, Székely Dénes, és Vadász György.

A számvizsgáló bizottság tagjai: Leányfalusi Károly, Roznai István és Tordai László.

Nemzetközi kapcsolataink: Az említett nemzetközi rendezvényeken kívül Társulatunk 1972-ben fogadta dr. Bernhard Koch-ot, a bécsi éremtár igazgatóját és dr. Lubomir Nemeskalt, a prágai Nemzeti Múzeum Éremtárának vezetőjét. 1973-ban dr. Gert Hatz-ot, a hamburgi Történeti Múzeum Éremtárának vezetőjét és dr. Karel Castelin prágai numizmatikust. Mindannyian előadást tartottak a Társulatban.

1972-ben az Éremgyűjtők Egyesületével közösen egy nemzetközi információs programot dolgoztunk ki lengyel, NDK és szlovák numizmatikusok közreműködésével.

1973-ban került megrendezésre a Nemzetközi Numizmatikai Kongresszus, amelyet ez alkalommal New Yorkban és Washingtonban rendeztek meg. A kongresszuson mintegy 300 numizmatikus vett részt főként Európából és Amerikából. Magyarországról — előadással — Gedai István vett részt.

Huszár Lajos 1970 májusában négy felolvasást tartott a Német Szövetségi Köztársaságban és pedig a Münismatische Kommission der Länder in der Bundesrepublik meghívására Hamburgban, a Verein der Münzfreunde für Westfalen und Nachbargebiete meghívására pedig a Nordwestdeutsches Zusammentreffen

alkalmából. Mindenben a magyar pénzverés történetét ismertette, majd a Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte, valamint a Wilhelmsuniversität meghívására Münsterben és a Bayerische Numismatische Gesellschaft meghívására Münchenben ismertette tanulmányát a középkori magyar aranypénzek szerepéről a nemzetközi pénzforgalomban.

Felolvasások: 1972—1973-ban a következő előadások hangzottak el: 1972. január 13. Ákoshegyi Ferenc, Káplár László és Papanek János: A drezdai Nemzetközi Numizmatikai Értekezlet és Kiállítás magyar résztvevőinek beszámolója. Február 17. Vadász György: Esztétikai kérdések a modern magyar pénzekről. Március 16. Rádóczy Gyula: Az Osztrák—Magyar Monarchia pénzügyei a XIX. század második felében. Április 20. Gedai István: A magyar pénzverés kezdetének problémái. Május 18. Paulinyi Oszkár: A körmöcbányai kamara 1434—35. évi számadása. Szeptember 21. Bernhard Koch: Kölcsönhatások a középkori osztrák és magyar pénzügyekben.

1972. november 2. dr. Lubomir Nemeskal: A cseh pénzverés jelentősége a tallérverés kezdetekor. 1972. december 14. Kőhegyi Mihály: Római pénzek szarmata sírokban. 1973. január 25. Kahler Frigyes: Debrecen város és Hajdu vármegye szükségpénzei 1919-ben. 1973. február 15. Makai Ágnes: Az 1848-as szabadságharc kitüntetései. 1973. március 22. Nagy Ádám: Adalékok Mária Terézia pénzveréséhez. 1973. április 19. Kocziánné Szentpéteri Erzsébet: Alagút- és hídbárcák. 1973. szeptember 20. Nagy Lóránt: A szlavón denárok társadalomtörténeti tartalma. 1973. október 4. Gert Hatz: Német pénzek Svédország vikingkori leleteiben. 1973. október 18. Fitz Jenő: A vimináciumi pénzverde működése. 1973. november 15. Roznai István: Bányászati vonatkozású érme. 1973. november 22. Karel Castelin: Kelta pénzverdék Közép-Európában. 1973. december 13. Torday László: A magyar királyok koronázási jetonjai.

A Numizmatikai Közlöny előző számából tévedésből kimaradt Pál Ferenc felolvasásának említése. 1971. április 15-én tartotta: XVII—XVIII századi fapionok címmel.

Kiadványok: A Magyar Numizmatikai Társulat állandó kiadványa a Numizmatikai Közlöny, valamint az előadásokat tartalmazó Évkönyv.

Serlegvacsora: 1972. december 7-én serlegvacsora keretében Pál Ferenc emlékezett meg Zák Ede elhunyt tagtársunkról, 1973. december 13-án pedig Pohl Artur Günther v. Probst-Ohstorff-ról, a magyar numizmatikának is rendkívül sokat nyújtó osztrák numizmatikusról.

Halálesetek: Az elmúlt időben a következő tagtársaink halálával érte veszteség Társulatunkat: Kosztka Gusztáv (Budapest), Szmrekovszky János (Budapest) és Vámosi Miklós (Tata).

Összejöveteleinket minden héten csütörtökön tartjuk öt és fél nyolc között. Ez idő alatt könyvtárunk tagjaink rendelkezésére áll; valamint adminisztrációs ügyeket is ekkor lehet intézni a Társulat adminisztrátoránál, vagy a vezetőség tagjainál.

Összejöveteleink helye: a Magyar Numizmatikai Társulat hivatalos helyisége 1085 Budapest, VIII. Csepreghy u. 4. II. 15. Telefon: 131—058.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

TYPE
1

TYPE
2

TYPE
3

TYPE
4

TYPE
5

TYPE
6

TYPE
7

TYPE
8

DESS, 458
FROM BUDA

IMITATION
FROM NAGYKAGYA

XV KRAJCÁROSOK

VI KRAJCÁROSOK

3 KRAJCÁROSOK

2 KRAJCÁROSOK

1 KRAJCÁROSOK

POLTURÁK

DUARIUSOK

DENÁROK

OBULUSOK

SELMECI BÁNYAPOLTURÁK

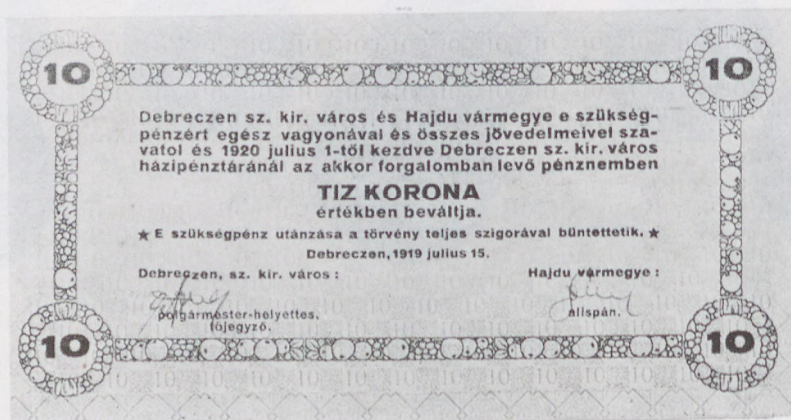
1. ábra az 1 koronás előlapja

2. ábra az 1 koronás hátlapja

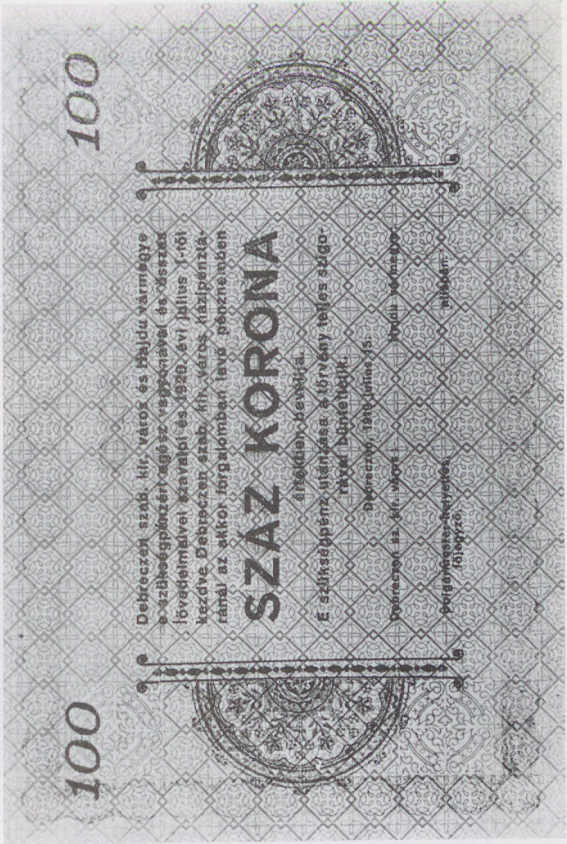
3. ábra a 10 koronás előlapja

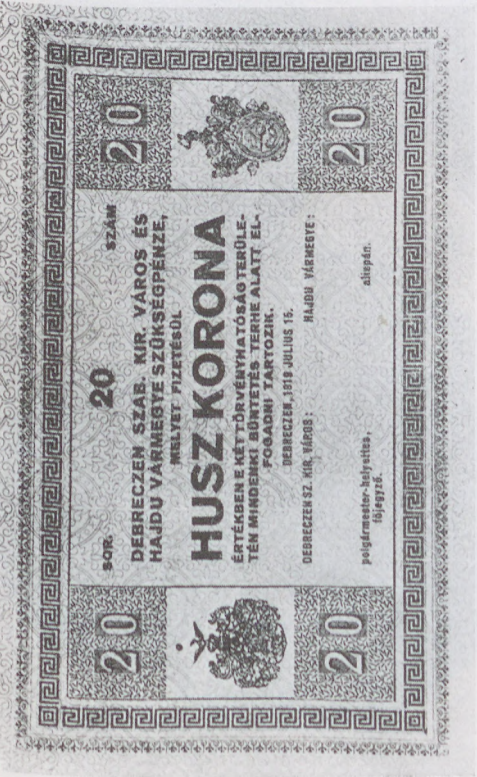
4. ábra a 10 koronás hátlapja

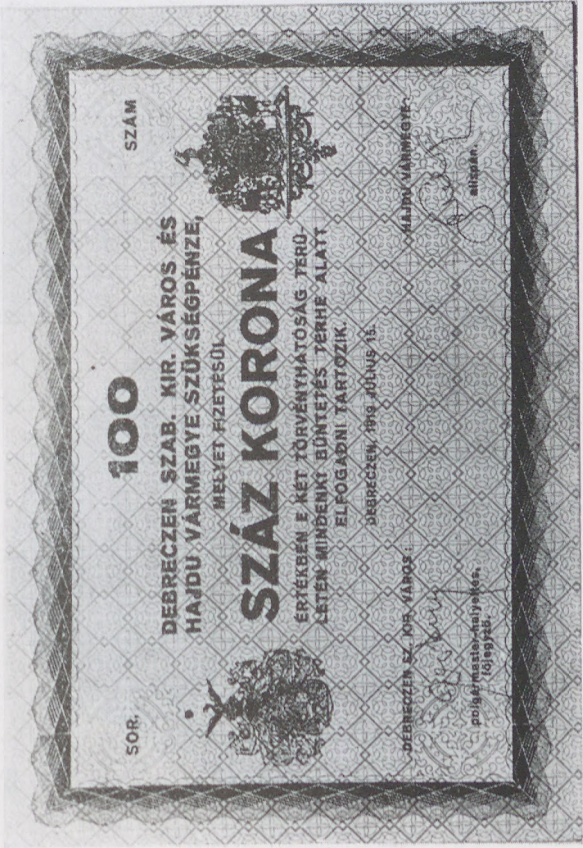
6. ábra a 20 koronás hátlapja

8. ábra a 100 koronás hátlapja

5. ábra a 20 koronás előlapja

7. ábra a 100 koronás előlapja

3

2

3

4

2

4

8

5

8

6

7

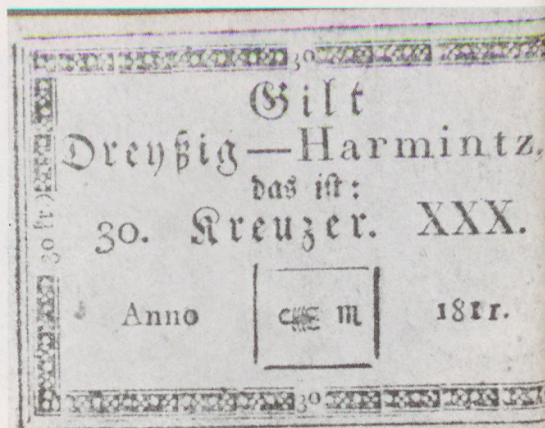
1

2

3

1

2

3

4a

4b

TAGTÁRSAINK FIGYELMÉBE!

Felhívjuk tagtársaink figyelmét, hogy Társulatunk kiadványaiból az alábbi számok kaphatók:
1967—1968; 1969—70, 40, — Ft-os áron, valamint az 1971—1972, 60, — Ft-os áron.

Ugyancsak beszerezhető Társulatunknál az évi előadásokat tartalmazó Évkönyv 1970, ára 30 —, Ft
1971, 1972 50. — Ft-os áron.

A Társulat 70 éves fennállására készült emlékéremből 100, — Ft-os áron lehet vásárolni.

